

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ ТА ПРАВА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛІЩУК НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК: 343. 91

ДИСЕРТАЦІЯ

**НАСИЛЬНИЦЬКІ ДІЇ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ЩОДО ЖІНОК:
ПРИЧИНИ ТА ЗАПОБІГАННЯ**

12.00.08 –кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидат юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Якимова С.В., кандидат юридичних наук, доцент

Львів – 2020

АНОТАЦІЯ

Лішук Н.О. Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права», Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2020.

Дисертація присвячена дослідженню питань насильницьких дій щодо жінок, основних причин та умов учинення таких дій, аналізу їх стану та динаміки і віктимологічних особливостей, а також розробки основних напрямів і шляхів удосконалення діяльності, спрямованої на запобігання протиправних дій у цій сфері. У результаті виконаної роботи отримано певні науково-теоретичні результати, які мають значення не лише для науки, а й для діяльності правозастосовних органів.

У процесі дослідження проаналізовано існуючі в науковій літературі визначення жінки-жертви насильницьких дій та запропоновано авторське визначення даного поняття, під яким пропонується розуміти особу, якій злочином завдано проти її волі фізичної, моральної, майнової чи психологічної шкоди, що стало наслідком її особливого соціально-рольового статусу у суспільстві.

Здійснено аналіз віктимних ситуацій, які можуть сприяти віктимізації жінок-жертв насильницьких дій, та на основі отриманих даних запропоновано класифікацію віктимних ситуацій залежно від варіантів поведінки потерпілих, від нейтральної до протиправної: 1) ситуації, що мають характер поштовху, в яких поведінка потерпілих полягає в нападі, образі, заподіянні образи; 2) ситуації, в яких поведінка потерпілих позитивна, однак пов'язана з поворотом на жертву насильницьких дій злочинця. Наприклад, ситуація, коли мати захищає свою дитину; 3) ситуації, в яких поведінка потерпілої створює об'єктивну можливість вчинення злочину, хоча і не трактується, як поштовх.

Це здебільшого пасивність потерпілих, що дозволяють продовжувати злочинну діяльність (катування, образи); 4) замкнуті ситуації, в яких дії потерпілої особи спрямовані на заподіяння шкоди самій собі. Наприклад, ситуація замаху жертви до самогубства, у зв'язку з неможливістю терпіти знущання; 5) ситуації, в яких поведінка потерпілого нейтральна і не впливає на вибір злочинцем варіанту поведінки, тобто, коли немає приводу зі сторони жертви.

Доведено необхідність застосувати щодо винної особи обмежувальні заходи у випадку повторного засудження особи до позбавлення волі без умовного звільнення від його виконання за злочини, пов'язані з домашнім насильством. Оскільки така поведінка винного свідчить про небажання стати на шлях виправлення, а також це забезпечить належний захист прав жертви насильства у майбутньому.

Викладені в роботі висновки та пропозиції мають і теоретичне, і прикладне значення. Відтак наведені у дисертації положення можуть бути використані у: науково-дослідної діяльності – для розробки теоретичних питань дослідження насильницьких проявів в сімейно-побутовій сфері та її запобігання органами Національної поліції; правотворчості – під час вдосконалення кримінологічних досліджень у сфері запобігання злочинності; практичній діяльності – для оптимізації діяльності працівників органів Національної поліції та інших правоохоронних органів з запобігання злочинності; навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників з кримінології, а також навчальних посібників із спецкурсів.

Перший розділ «Загальні засади дослідження проблеми насильства щодо жінок» складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Стан наукового дослідження проблеми насильства щодо жінок в юридичній літературі» здійснено огляд юридичної літератури, проаналізовано концепції, теоретичні положення вітчизняних та закордонних науковців, щоб простежити, як розвивались підходи до висвітлення проблем

насильства щодо жінок, оцінити сучасний стан дослідження означених проблем та сформуванати власне ставлення до них.

Встановлено, що дане негативне явище в українському суспільстві, понятійний апарат хоча і були предметом вивчення багатьох науковців, проте надалі не існує єдності поглядів на ці явища. Дослідження кримінологічної літератури свідчить про відсутність однастайності в розуміння таких понять, як «жертва», «віктимність», «насильство», «віктимізація».

У підрозділі 1.2 «Поняття та ознаки насильницьких дій щодо жінок» акцентовано увагу на аналізі понять «жертва злочину», «віктимність» та «віктимізація», «насильство». Для позначення однієї і тієї ж особи використовуються такі терміни, як «постраждала особа», «потерпілий» та «жертва». Як бачимо, не вироблено єдиної позиції з цього конкретного питання.

Встановлено, що коли йдеться про осіб, яким злочином заподіяно певної шкоди, слід, все ж таки, використовувати термін «жертва», адже в кримінологічному значенні не має значення, чи визнана така особа потерпілою у встановленому законом порядку.

Встановлено, що під поняттям «жінка-жертва насильницьких дій» слід розуміти особу, якій злочином завдано проти її волі фізичної, моральної, майнової чи психологічної шкоди, що стало наслідком її особливого соціально-рольового статусу у суспільстві.

Розглянувши наукові підходи до визначення понять «насильство», «насильницька злочинність», зроблено наступні висновки: до насильницьких дій законодавцем віднесено такі, які призводять до побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричиняють емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи (що можна узагальнено назвати психологічним насильством); примушування до акту сексуального характеру без згоди постраждалої особи, а також позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або

можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборони працювати, примушування до праці, заборони навчатися – тобто дії, які спричиняють або можуть спричинити шкоду життю та здоров'ю особи (фізичне насильство).

У підрозділі 1.3 «Зарубіжний досвід запобігання насильницьким діям щодо жінок» здійснено аналіз міжнародних документів та закордонного досвіду щодо запобігання насильницьких діянь стосовно жінок. Дослідивши закордонний досвід боротьби із даним явищем, ми з'ясували, що забезпеченню прав жінок присвячено низку міжнародних стандартів, та документів Ради Європи, які прямо чи опосередковано спрямовані на подолання та протидію насильству в сім'ї. Найбільший вплив на вирішення питань протидії насильства в сім'ї та щодо жінок мала Стамбульська конвенція, яка була відкрита до підписання 11 травня 2011 року та набула чинності 1 серпня 2014 року, та у зв'язку з якою в українське законодавство були внесені вагомні зміни.

Другий розділ «Кримінологічна характеристика насильницьких дій щодо жінок в Україні» складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Стан, структура та динаміка насильницьких дій щодо жінок в Україні» встановлено, що статистика свідчить про посилення напруження сімейних стосунків і зростання домашнього насильства. За даними Генеральної прокуратури щороку органами Національної поліції реєструється близько тисячі правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством в сім'ї.

Злочинні дії, будучи найбільш небезпечним різновидом протиправної поведінки в сім'ї, представлені трьома відносно самостійними групами злочинів: насильницькі злочини проти особи, насильницькі злочини проти громадської безпеки та громадського порядку, злочини проти власності.

З виділених груп найбільш поширені дії, що охоплюються першою групою - це насильницькі злочини проти особи.

У підрозділі 2.2 «Кримінологічна характеристика особи-злочинця, що вчиняє насильницькі дії щодо жінок та жінки-жертви насильницьких дій» встановлено, що до вікової категорії 21-25 років належало 5% злочинців, 26-30 років - 10%, 31-35 років було виявлено 15% сімейних агресорів, 40% злочинців були 36-40 років, 41-45 років належало 18%, 46-50 років – 12%.

Практично кожен другий - з середньою освітою, кожен третій має середньо-спеціальну освіту, кожен п'ятий - незакінчену середню освіту. Особи з вищою освітою - 20,5%. 74% злочинців перебували в зареєстрованому шлюбі зі своїми жертвами, причому для 72% з них це був перший шлюб.

Майже кожен третій з них раніше засуджувався за вчинення різного роду злочинів, в тому числі близько половини мали дві і більше судимості. 36,6% осіб досліджуваної категорії попередній злочин вчиняли у сфері сімейно-побутових відносин.

У підрозділі 2.3 «Причини та умови насильницьких дій щодо жінок», доведено, що, оскільки підвищена уразливість особистості зумовлена факторами, які істотно розрізняються, виділяється чотири різновиди віктимності: 1) Віктимність, як сукупність соціально-психологічних властивостей особистості, пов'язаних з негативними особливостями соціалізації останньої, її незадовільною соціальною адаптацією; 2) Віктимність, як виключно «безособова» властивість, зумовлена виконанням деяких соціальних функцій – працівника поліції, сторожа, інкасатора (професійна чи рольова віктимність); 3) Віктимність, як біофізіологічна властивість особистості; 4) Віктимність, як наслідок патологічного стану особистості, психологічна хвороба або інші тяжкі соматичні розлади.

Аналіз загальних характеристик потерпілих від насильства дозволяє розділити жертв на дві основні групи осіб: 1) ті потерпілі, для яких характерна віктимогенна деформація особистості. Тип даної групи потерпілих можна визначити як «Активний»; 2) потерпілі, які характеризуються в цілому позитивно, що не володіють віктимними властивостями, але стають жертвою з

огляду на разову віктимну поведінку - «синдром битої жінки».

Третій розділ «Запобігання насильницьким діям щодо жінок в Україні» складається із двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Загальносоціальна та спеціально-кримінологічна профілактика насильницьких дій щодо жінок» встановлено, що на сьогодні в Україні, мабуть, основним правовим механізмом, що дозволяє реально протистояти проблемі сімейного насильства є Кримінальний кодекс України. Від того, наскільки ефективно використовується існуюче кримінальне законодавство, залежить успіх усієї попереджувальної діяльності у сфері сімейного насильства.

Успіх профілактики злочинів у сфері сімейного насильства залежить від повноти їх виявлення і забезпечення невідворотності справедливого покарання до осіб, які вчинили ці злочини. Адже латентність в подібних випадках призводить до скоєння повторних злочинів і формування у винного переконаності в своїй безкарності. Для зниження латентності необхідно забезпечити чітку роботу правоохоронних органів, засновану на їх взаєминах з іншими суб'єктами профілактики, в тому числі з Кризовими центрами для жінок і притулками для жертв насильства в сім'ї. Для виявлення масштабів сімейного насильства необхідно, щоб статистична звітність про насильницькі дії в сім'ї включала в себе показники, що відображають кількість зареєстрованих випадків вчинення насильства в сім'ї за його видами і вжиті з цього приводу заходи.

У підрозділі 3.2 «Віктимологічна профілактика насильницьких дій щодо жінок» доводиться, що головним засобом загальної віктимологічної профілактики є правове виховання. Тому, передусім, велику увагу слід приділяти віктимологічній пропаганді, яка може бути виражена в засобах масової інформації, пресі, радіо, на телебаченні. Практика свідчить, що окремі злочини стали можливими у зв'язку з правовою неосвіченістю потерпілих. Позитивний ефект досягається роз'яснювальною роботою серед населення,

насамперед, тієї його частини, яка характеризується підвищеною віктимністю.

Одна з особливостей віктимологічної профілактики полягає в тому що вона має свій самостійний об'єкт попереджувального впливу. Таким об'єктом є реальні (в плані попередження вторинної віктимізації) і ще більшою мірою-потенційні жертви насильницьких злочинів. Індивідуальна віктимологічна профілактика займає особливе місце в загальній системі запобіжних заходів і будується головним чином на двох напрямках: 1) виявлення найбільш віктимного контингенту - об'єкта профілактики (в тому числі осіб, які з огляду на особливості поведінки та їх особистісні властивості, можуть виявитися найбільш ймовірними жертвами насильства) і визначення ймовірного прогнозу віктимності окремих громадян або видових груп - на основі типологічних методів; 2) нейтралізація негативного впливу на цих осіб на різних стадіях і в різних формах (навчання, виховання, контроль, забезпечення особистої безпеки), що має кінцевою метою корекцію або усунення віктимності в окремих громадян.

Ключові слова: насильство, насильницькі дії, домашнє насильство, жертва, кривдник, запобігання, віктимність.

SUMMARY

Lishchuk N. O. Violence against women: causes and prevention. – Manuscript copyright qualifying scientific work.

This is for the PhD in Law in the specialty 12.00.08 “Criminal law and criminology; criminal executive law”. – Institution of higher education «Lviv University of Business and Law», Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2020.

The thesis is devoted to the study of the issues associated with the acts of violence against women, primary reasons and conditions of committing such acts, analysis of their state, dynamics and victimologic peculiarities, as well as development of principal directions and ways to improve the activity directed at the prevention of wrongful acts in this area. As a result of the research performed, we

have obtained certain scientific and theoretic findings, being of significance not only for science but also for the activity of law enforcement authorities.

In the course of research, the definitions of the female victim of violence used in the scientific literature have been analyzed, and the author has suggested her own definition of the given notion, which is a person who suffered from physical, moral, property or psychological harm inflicted against her will as a result of a crime and being on the grounds of her special social and role status in the society.

Analysis of victimity situations that may lead to victimization of female victims of violence has been carried out, and the following classification of victimity situations depending on the victims' behaviours (from neutral to unlawful), has been suggested: 1) situations of incentive nature when the behavior of the victims involves attack, offence, insult; 2) situations characterized by positive behavior of victims, though the criminal's violent acts are directed at the victim. An example of such situation is a mother protecting her child; 3) situations in which the female victim's behavior creates an objective possibility to commit a crime, though the behavior is not interpreted as an incentive. This is basically inactivity of victims who permit to continue the acts of crime (tortures, insults); 4) hopeless situations in which female victim's actions are aimed at self-inflicted damage. An example of such situation is the victim's attempt to commit suicide because of her inability to endure harassment; 5) situations when the victim's behavior is neutral and does not influence the criminal's choice of behavior, which is when there are no reasons on the part of the victim.

In case of reconviction of a person for crimes associated with domestic violence when conditional release is not possible, the necessity to order the liable person held without bail has been substantiated, because such behavior of the guilty person bears evidence of his or her unwillingness to change for the better. Besides, this will help to ensure proper further defense of the rights for the victim of violence.

The findings and suggestions presented in the work are of both theoretical and applied significance. There fore, the statements laid out in the thesis may be used in

scientific research for further development of theoretical issues related to the study of violent acts against women, their determinants and prevention. They also may be used in law-making for further improvement of legal basis for the prevention of violent acts against women; in practical activity – for the optimization of the activity of subjects of domestic violence prevention; in academic activity – in preparation of relevant sections of course books on criminology and teaching materials.

Chapter 1 “General principles for the study of violence against women” consists of three sections.

Section 1.1 “The state of scientific study of violence against women in the legal literature” reviews the legal literature, analyzes the concepts and theoretical statements made by domestic and foreign scientists in order to trace the development of approaches to the coverage of the violence against women issues, evaluate the current state of research into these issues and form one’s own attitude towards them.

As far as the Ukrainian society is concerned, it has been established that although the given negative phenomenon and the conceptual framework were studied by a lot of scientists, there is still no unity of views regarding these phenomena. The study of the criminological literature shows a lack of unanimity in understanding such notions as "victim", "victimity", "violence", and "victimization".

Section 1.2 "Concepts and essential elements of violence against women" focuses on the analysis of such concepts as "victim of crime", "victimity" and "victimization", "violence". The terms "affected person", "aggrieved person" and "victim" are all used to refer to the same person. As we can see, there is no single position regarding this particular issue.

It has been established that as far as the individuals who have suffered as a result of crime are concerned, the term "victim" should preferably be used, because in the criminological sense it does not matter whether such a person is recognized as a victim as prescribed by law.

It has been established that the notion “female victim of violence” should be understood as the person who has suffered from physical, moral, property or

psychological harm inflicted against her will as a result of a crime and being on the grounds of her special social and role status in the society.

Considering scientific approaches to the definition of such terms as “violence” and “violent crimes”, certain conclusions have been made. Legislators refer to the violent acts as the acts which lead to fear for personal safety or safety of third parties, cause emotional insecurity, inability to defend oneself, or do harm to mental health of a person (which can be generally called psychological violence); coercive acts of sexual nature without consent of the affected person; deprivation of housing, food, clothing, other property, cash assets and documents or the possibility of using them, leaving without proper care or custody, preventing somebody from obtaining the necessary treatment or rehabilitation services, prohibition of work, forced work, prohibition of education – that is the actions that cause or may do harm to human life and health of a person (physical violence).

Section 1.3 "Foreign experience in the prevention of violence against women" analyzes international documents and foreign experience in the prevention of violence against women. Having studied the foreign experience of struggling against the given phenomenon, we found that a number of international standards as well as the Council of Europe documents, which are directly or indirectly aimed at overcoming and combating domestic violence, are dedicated to ensuring women's rights. The Istanbul Convention, which was adopted on May 11, 2011 and came into force on August 1, 2014, had the greatest impact on solving the issues of domestic violence and violence against women. After signing the above mentioned Convention, significant changes were introduced into the Ukrainian legislation.

Chapter 2 "Criminological characteristics of violence against women in Ukraine" consists of three sections.

Section 2.1 "State, structure and dynamics of violence against women in Ukraine" establishes that statistics show an increase in family tensions and domestic violence. According to the General Prosecutor's Office, about a thousand domestic violence offences are registered annually by the National Police.

Criminal acts, being the most dangerous kind of illegal behavior in the family, are represented by three relatively independent groups of crimes:

- violent crimes against the person;
- violent crimes against public safety and public order;
- crimes against property.

The acts covered by the first group (violent crimes against the person) are the most common out of the highlighted groups.

Section 2.2 “Criminological characteristic of the criminal personality who commits violent acts against women and the female victim of violence” establishes that 5% of criminals belonged to 21-25 age group, 10% of criminals belonged to 26-30 age group, 15% of family aggressors were aged 31-35, 40% of criminals were at the age of 36-40, 18% belonged to 41-45 age category, and 12% were at the age of 46-50.

Practically one in every two people is high-school-educated, one person in three has vocational education, one person in five – has not completed high school. College or university graduates make up 20, 5%.

74% of criminals were in a registered marriage with their victims, and for 72% of them it was their first marriage, before they were not in another marriage.

Almost every third of them had previously been convicted of various crimes, and about a half of them had two or more records of criminal convictions. 36, 6% of individuals belonging to the category under study committed a previous crime associated with family and domestic relations.

Section 2.3 “Causes and conditions of violent acts against women” proves that since the increased vulnerability of the individual is caused by factors that differ significantly, there are four types of victimity:

1) Victimity as a total of psychosocial characteristics of the individual associated with negative features of socialization of the latter, his or her unsatisfactory social adaptation.

2) Victimity as exceptionally "impersonal" property, conditioned by the

performance of certain social functions, such as the functions of police officers, guards, cash-in-transit collectors, etc. (professional or role victimity).

3) Victimity as a biophysiological trait of personality.

4) Victimity as a consequence of a pathological state of personality, psychological illness or other severe somatic disorders.

Analysis of general characteristics of victims of violence allows us to divide the victims into two main groups:

1) victims, who are characterized by victimogenic deformation of personality. The type of this group of victims can be defined as "Active".

2) victims, who are generally characterized positively, do not have victimic features, but become a victim due to one-time victimic behavior - "battered woman syndrome".

Chapter 3 "Prevention of violence against women in Ukraine" consists of two sections.

Section 3.1 "General social and special criminological prevention of violence against women" establishes that currently in Ukraine, the Criminal code might be the main legal mechanism that really allows us to combat the problem of domestic violence. The success of all prevention activities in the field of domestic violence depends on how effectively the existing criminal legislation is used.

The success of crime prevention in the sphere of domestic violence depends on the level of their detection as well as ensuring unavailability of fair punishment for those who committed these crimes. As a matter of fact, latency in such cases leads to the repetition of crime and the guilty person develops the belief in his or her impunity. To reduce latency, it is necessary to ensure well-coordinated work of law enforcement authorities, based on their cooperation with other preventive institutions, including crisis centers for women and shelters for victims of domestic violence. In order to identify the extent of domestic violence, statistical reports on domestic violence should include indicators that reflect the number of reported cases of domestic violence by its types as well as the measures taken in this regard.

Section 3.2 “Victimologic prevention of violence against women” proves that legal education is the main means of general victimologic prevention. Therefore, first of all, proper attention should be paid to victimologic propaganda, which can be expressed in mass media, press, radio, and television. Practice has shown that certain crimes have become possible due to the legal ignorance of the victims. The positive effect is achieved by awareness-raising activities among the population, in particular that part of it, which is characterized by increased victimity.

As previously stated, one of victimologic prevention features lies in the fact that it has its own object of preventive action. These objects include real victims (in terms of preventing secondary victimization) and, most basically, potential victims of violent crimes. Individual victimologic prevention holds a specific place in the general system of preventive measures and is based mainly on two directions:

1) identification of the most victimized contingent – the object of prevention (including persons who due to certain characteristics of their behavior as well as their personal qualities, may be the most likely victims of violence), and determination of the probable prognosis of victimity of individual citizens or certain groups – based on typological methods;

2) neutralization of the negative impact on these individuals at different stages and in different forms (education, mentoring, control, personal security), which has the ultimate goal of correction or elimination of individual citizens’ victimity.

Key words: violence, violent acts, domestic violence, victim, offender, prevention, victimity.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Ліщук Н.О. Жінка як жертва насильства: актуальні питання. *Європейські перспективи*. № 3. 2018. С. 195-198.
2. Ліщук Н.О. Законодавче визначення поняття насильства та його ознак. *Право.иа*. №2. 2019. С. 187-190.
3. Ліщук Н.О. Наукові підходи до визначення поняття «насильство». *Порівняльно-аналітичне право*. №5.2019. С.344-346.
4. Ліщук Н.О. Загальносоціальна профілактика насильницьких дій щодо жінок. *Підприємництво, господарство і право*. №2.2020.С.310-315.
5. Ліщук Н.О. Стан, структура та динаміка насильницьких дій щодо жінок в Україні. *Верховенство права*. №1.2020. С. 132-137.

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Ліщук Н.О. Деякі питання дослідження жінки як жертви насильницьких дій. Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії: міжнародна науково-практична конференція (20-21 грудня, м. Львів). 2019. С.91-94.
2. Ліщук Н.О. До визначення поняття «насильство» в науковій літературі. Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики: міжнародна науково-практична конференція (13-14 грудня, м. Одеса). 2019. С.92-98.
3. Ліщук Н.О. Кримінологічна характеристика насильницьких дій щодо жінок в Україні. Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної

науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику: міжнародна науково-практична конференція (31 січня -1 лютого, м. Харків). 2020. С. 97-101.

4. Ліщук Н.О. Окремі проблеми загально соціальної профілактики насильницьких дій щодо жінок. Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи: міжнародна науково-практична конференція (31 січня - 1 лютого, м. Дніпро). 2020. С. 95-99.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК.....	28
1.1 Стан наукового дослідження проблеми насильства щодо жінок в юридичній літературі.....	28
1.2 Поняття та ознаки насильницьких дій щодо жінок.....	40
1.3 Зарубіжний досвід запобігання насильницьким діям щодо жінок....	53
Висновки до розділу 1.....	69
РОЗДІЛ 2 КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ ЩОДО ЖІНОК В УКРАЇНІ.....	72
2.1 Стан, структура та динаміка насильницьких дій щодо жінок в Україні.....	72
2.2 Кримінологічна характеристика особи-злочинця, що вчиняє насильницькі дії щодо жінок та жінки-жертви насильницьких дій.....	81
2.3 Причини та умови насильницьких дій щодо жінок.....	112
Висновки до розділу 2.....	130
РОЗДІЛ 3 ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ДІЯМ ЩОДО ЖІНОК В УКРАЇНІ.....	135
3.1 Загальносоціальна та спеціально-кримінологічна профілактика насильницьких дій щодо жінок.....	135
3.2 Віктимологічна профілактика насильницьких дій щодо жінок.....	172
Висновки до розділу 3.....	197
ВИСНОВКИ.....	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	211
ДОДАТКИ.....	229

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Злочинність є складним соціальним явищем властивим будь-якому суспільству. Власне, з появою суспільства, з'являється і злочинність. Існування норм, що забороняють певну поведінку під загрозою застосування покарання, неминуче призводить до появи тих, хто ці норми порушує. Однією з основних причин злочинності кримінологи визнають «конфлікт інтересів», коли інтереси особи, члена суспільства, не узгоджуються з інтересами суспільства.

Безумовно, будь-який вид злочинності має негативний та навіть руйнівний вплив на суспільство. Проте, одним з небезпечних проявів злочинності є злочини, що посягають на особу. Ведучи мову про злочинність, не можна не згадати ще одне негативне явище – насильство. Воно пронизує усі сфери життєдіяльності суспільства (професійну діяльність, підліткове середовище, політику, сімейно-побутову сферу тощо) та нерозривно увійшло в життя кожного члена суспільства. Динаміка насильницьких злочинів свідчить про негативні тенденції у цьому виді злочинності та про необхідність актуалізації даного питання. Від насильства страждають усі члени суспільства незалежно від віку, статі, професії, віросповідання чи інших ознак. Проте, як відомо, найбільше потерпають у суспільстві від насильства, як правило, жінки.

Проблема насильства щодо жінок стає актуальною у зв'язку з тим, що Україна, інтегруючись до світової спільноти, має визнати людину, її права своєю основною цінністю. Це також означає, що і жінки, і чоловіки, які відрізняються за біологічними ознаками, повинні бути рівноправними у суспільному контексті.

Інтегрування гендерного підходу в державну політику передбачає запобігання дискримінації за ознакою статі в будь-якій сфері суспільного життя, недопущення проявів насильства щодо жінки.

Насильство є однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини. Зазвичай, найбільше страждають від насильства жінки, діти та особи

похилого віку. Найпоширенішим і найбільш складним для протидії є домашнє насильство. Домашнє насильство властиве для багатьох держав, незважаючи на їх позитивні здобутки у законодавчій, політичній та практичній сферах.

У 2017 році Національна поліція України зареєструвала майже 111 тисяч звернень із повідомленнями про вчинені злочини та інші події, пов'язані з домашнім насильством, 1391 із них надійшли від дітей. За результатами цих звернень було складено 80 800 тисяч протоколів про адміністративні правопорушення і відкрито близько 900 кримінальних проваджень.

За даними Національної поліції за 2018 рік, кількість звернень із повідомленнями про домашнє насильство перевищила 115 тисяч, із них 1418 – від дітей. Складено 99 500 тисяч протоколів про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 173-2 Кодексу про адміністративні правопорушення, за 2019 рік до Національної поліції надійшло 142 тисяч повідомлень про домашнє насильство, за фактом такого правопорушення складено 173 тисячі протоколів. За 2019 рік поліцейські в Україні видали понад 16 тисяч термінових заборонних приписів – їх видачу регламентує Закон України «Про протидію домашньому насильству».

За 2019 рік було відкрито 1029 кримінальних проваджень, за якими 783 особи визнані винними у вчиненні злочину, пов'язаного з домашнім насильством. Найбільше злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, було вчинено у 2018 році за такими категоріями: тяжкі та особливі тяжкі злочини – 179 випадків, умисне вчинення легких тілесних ушкоджень – 699, умисне вчинення тяжких тілесних ушкоджень – 88 злочинів. За статистикою, у 2018 та 2019 роках більшість потерпілих від домашнього насильства – жінки, а серед винних – чоловіки.

Фізичного та сексуального насильства в Україні щороку зазнає приблизно 1 мільйон жінок, при цьому звертаються до поліції максимум 10 % із них. Це свідчить про те, що, не зважаючи на дієві заходи законодавчого характеру у сфері боротьби з проявами домашнього насильства, дана проблема

залишається не вирішеною у зв'язку із суб'єктивним ставленням до неї, передусім, з боку потерпілих.

За статистикою Всесвітньої організації охорони здоров'я, 38 % вбивств жінок у світі – справа рук їх партнерів. У деяких країнах ця цифра наближається до 70 %. Одна з чотирьох жінок земної кулі упродовж усього життя страждає від сексуального насильства.

На вирішення проблеми насильницьких дій, в тому числі у сфері сімейно-побутових відносин, Україна робить значні кроки. Наприклад, в рамках проєкту Мінсоцполітики створено 46 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги, які забезпечують виявлення постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, надання таким постраждалим екстреної та планової допомоги.

Дослідженню різних аспектів насильницької злочинності присвятили свої праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені як: І. Г. Богатирьов, О. М. Гумін, О. М. Джужа, А. І. Долгова, А. Ф. Зелінський, С. М. Іншаков, А. О. Йосипів, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, В. Г. Лихолоб, П. П. Михайленко, І. А. Петін, Д. В. Рівман, Л. В. Сердюк, Л. В. Франк, В. І. Шакур, Т. І. Шевчук, С. В. Якімова. Проблемою вивчення віктимологічних аспектів насильницької злочинності займалися: Л. В. Чеханюк, В. В. Голіна, В. С. Батиргарєєв, Б. М. Головкін, Л. М. Горбунова, О. Ю. Юрченко, С. Ю. Лукашевич та інші.

Вищезазначене свідчить про необхідність дослідження проблеми насильства загалом, та щодо жінок, зокрема. Перспектива успіху боротьби з насильницькими злочинами проти особи, передусім, невіддільна від зниження рівня насильницьких побутових злочинів, частоти криміногенних конфліктів у сім'ї, у міжособистісних взаєминах із сусідами, близькими, знайомими тощо. А це, зі свого боку, залежить від правового забезпечення запобігання насильства в сім'ї.

Дисертацію виконано відповідно до положень розділу 4 Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від

12.01.2015 р. № 5/2015; розділу 4 Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25.08.2015 р. № 511/2015, Постанови НАН України від 20.12.2013 р. № 179 «Про Основні наукові напрями та найважливіші проблеми фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2014–2018 роки» та рекомендацій Ради президентів академій наук України для ВНЗ щодо виконання досліджень за Пріоритетними науковими напрямами досліджень (п. 3.4. Політико-правові науки); у межах науково-дослідної роботи Приватного вищого навчального закладу «Львівський університет бізнесу та права». Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права» протокол № 51/3 від 29 жовтня 2015 року; уточнено – протокол №7 від 25 лютого 2016 року.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в проведенні комплексного аналізу насильницьких дій щодо жінок в Україні, детермінацій цих явищ, особи-злочинця, що вчиняє насильницькі дії щодо жінок та жінки-жертви, виробленні на цій основі пропозицій і рекомендацій щодо зниження рівня насильницьких проявів відносно жінок.

Окреслена мета зумовила постановку і вирішення наступних *завдань*:

- визначити стан наукового дослідження проблеми насильства щодо жінок в юридичній літературі;
- визначити поняття та ознаки насильницьких дій щодо жінок;
- проаналізувати зарубіжний досвід запобігання насильницьким діям щодо жінок;
- надати кримінологічну характеристику особи-злочинця, що вчиняє насильницькі дії щодо жінок та жінки-жертви насильницьких дій;
- здійснити кримінологічну характеристику насильницьких дій щодо жінок в Україні;
- дослідити причини та умови насильницьких дій щодо жінок;
- проаналізувати загальносоціальні та спеціально-кримінологічні

заходи профілактики насильницьких дій щодо жінок;

- дослідити віктимологічні заходи профілактики насильницьких дій щодо жінок.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням насильницьких дій щодо жінок.

Предмет дослідження – насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання.

Методи дослідження. Якісному дослідженню історичних аспектів при аналізі та узагальненні досліджень, проведених українськими та зарубіжними науковцями в контексті розгляду проблем насильства щодо жінок *слугував метод аналізу та історико-правовий метод* (підрозділи 1.1, 1.3). *Системно-структурний метод, методи синтезу та аналізу* дали змогу ґрунтовно вивчити поняття насильницьких дій щодо жінок та їх ознаки (підрозділ 1.2). *Конкретно-соціологічні* (узагальнення, опитування, анкетування, вивчення особових справ), *статистичний, порівняльний та документальний методи* використано для з'ясування стану, структури та динаміки насильницьких дій щодо жінок в Україні, кримінологічної характеристики особи-злочинця, що вчиняє насильницькі дії щодо жінок та жінки-жертви насильницьких дій (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). *Порівняльно-правовий метод* застосовано під час пошуку шляхів профілактики насильницьких дій щодо жінок в Україні (підрозділи 3.1, 3.2).

Теоретичною базою дослідження є положення наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених з кримінології, філософії, логіки, кримінального права, загальної та юридичної психології, педагогіки та інших наук.

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, Закон України «Про безоплатну правову допомогу», Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Закон України «Про забезпечення рівних

прав та можливостей жінок і чоловіків», Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Сімейний кодекс України, відомчі нормативні акти, накази та інші документи Міністерства внутрішніх справ України, а також інших правоохоронних органів, що регулюють взаємини у сфері запобігання злочинності.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали слідчої і судової практики (200 кримінальних проваджень) пов'язані з темою дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні дослідженням, яке присвячене питанню насильницьких дій щодо жінок в Україні, причинам та умовам таких проявів, кримінологічній характеристиці особи-злочинця, що вчиняє насильницькі дії щодо жінок та жінки-жертви, їх запобігання.

Найбільш суттєві результати, що мають наукову новизну, є важливими для розвитку науки кримінології, для запобігання злочинної поведінки та соціальних аномалій в суспільстві, а також вказують на особистий внесок автора, такі:

вперше:

- сформульовано авторське визначення жінки-жертви насильницьких дій, як особи, якій злочином завдано проти її волі фізичної, моральної, майнової чи психологічної шкоди, що стало наслідком її особливого соціально-рольового статусу в суспільстві;

- запропоновано класифікацію віктимних ситуацій залежно від варіантів поведінки потерпілих, від нейтральної до протиправної: 1) ситуації, що мають характер поштовху, в яких поведінка потерпілих полягає в нападі, образі, заподіянні образи; 2) ситуації, в яких поведінка потерпілих позитивна, однак пов'язана з поворотом на жертву насильницьких дій злочинця (ситуація, коли мати захищає свою дитину); 3) ситуації, в яких поведінка потерпілої створює об'єктивну можливість вчинення злочину, хоча поведінка і не трактується, як поштовх (це здебільшого пасивність потерпілих, що дозволяють продовжувати злочинну діяльність (катування, образи));

4) замкнуті ситуації, в яких дії потерпілої спрямовані на заподіяння шкоди самій собі (ситуація замаху жертви на самогубство, у зв'язку з неможливістю терпіти знущання); 5) ситуації, в яких поведінка потерпілого нейтральна і не впливає на вибір злочинцем варіанту поведінки, тобто, коли немає приводу зі сторони жертви;

- обґрунтовано необхідність у випадку повторного засудження особи до позбавлення волі без умовного звільнення від його виконання за злочини, пов'язані з домашнім насильством, застосувати щодо винної особи обмежувальні заходи, оскільки така поведінка винного свідчить про небажання стати на шлях виправлення, а також забезпечить належний захист прав жертви насильства у майбутньому.

удосконалено:

- класифікацію жінок-жертв злочинів, які враховують соціально-рольовий статус жінки-жертви, що визначає соціальні можливості освіти, професійної діяльності, доступу до влади, сексуальності, ролі в родині та репродуктивної поведінки. Така підстава класифікації дає можливість говорити саме про жінок-жертв, які стали такими у зв'язку із становищем у суспільстві та ролями, які вони в ньому виконують;

- поняття насильницьких дій щодо жінок, як умисних протиправних дій, які полягають у заподіянні потерпілій особі проти її волі фізичної, моральної, матеріальної чи психологічної шкоди, які були детерміновані соціально-рольовим статусом потерпілої особи та їхня очікувана поведінка;

- типологізацію осіб, що вчиняють насильницькі дії щодо жінок залежно від антисоціальної спрямованості і характеру, ціннісних орієнтацій особистості: тип із соціально-позитивною спрямованістю; тип із спрямованістю нестійкого характеру; тип із стійкою антигромадською спрямованістю;

- положення про те, що при характеристиці криміногенних детермінант насильницьких дій, що вчиняються щодо жінок слід використати

соціально-психологічну концепцію, згідно з якою безпосередніми причинами злочинності є деформація свідомості: суспільної, групової та індивідуальної. Ці негативні зрушення у свідомості, із свого боку, породжуються соціальними суперечностями, які визначаються як умови, що формують причину («причини причин»). Іншу групу умов складають фактори, що сприяють реалізації вже сформованих деформацій у свідомості. Таким чином, соціальні суперечності викликають злочинну поведінку не безпосередньо, а спочатку деформуючи суспільну та індивідуальну свідомість;

- твердження про те, що можливості і перспективність індивідуальної віктимологічної профілактики засновані на визнанні потерпілих від злочинів (реальних і потенційних) носіями певної сукупності особистісних і поведінкових характеристик, сукупність яких зумовлює їх більш високу, хоча, зрозуміло, і ймовірну віктимність.

набули подальший розвиток:

- положення про те, що у сферу заходів, безпосередньо спрямованих на вирішення профілактичних завдань щодо насильницьких дій, що вчиняються щодо жінок, повинні зараховуватися не тільки особи, які вчиняють правопорушення, але і сама обстановка, в якій формується особистість, сфера індивідуальної профілактики повинна бути розширена, а в коло її суб'єктів поряд з потенційними злочинцями повинні бути поміщені потенційні і реальні жертви злочинів;

- положення про те, що для ефективної профілактики повторних (рецидивних) проявів насильницьких дій щодо жінок, що вчиняються у сфері побуту, політика держави в галузі соціального захисту повинна передбачити можливість забезпечення постійним житлом осіб (які стали жертвами таких протиправних посягань), які цього потребують (продовжують проживати на одній житловій площі з кривдником у зв'язку з відсутністю власного житла);

- необхідність вироблення і впровадження для ефективної профілактики насильницьких дій щодо жінок спеціальних програм для

працівників органів Національної поліції України, що включатимуть в себе способи виявлення насильства в сім'ї, розпізнання різних його форм, навички з надання допомоги жертвам домашнього насильства. Такі програми повинні складатися з наступних блоків: поняття та види сімейного насильства, психологічні особливості жертви сімейного насильства, небезпечні наслідки сімейного насильства для сім'ї та суспільства в цілому, досвід зарубіжних країн в боротьбі з сімейним насильством, партнерство з громадськими організаціями у вирішенні проблеми насильства.

Практичне значення отриманих результатів, полягає в тому, що викладені в дисертації висновки й рекомендації можуть бути використані у: *науково-дослідній діяльності* – для розробки теоретичних питань дослідження насильницьких проявів в сімейно-побутовій сфері та її запобігання органами Національної поліції; *правотворчій діяльності* – під час вдосконалення кримінологічних досліджень у сфері запобігання злочинності; *практичній діяльності* – для оптимізації діяльності працівників органів Національної поліції та інших правоохоронних органів із запобігання злочинності; *навчальному процесі* – при підготовці відповідних розділів підручників з кримінології, а також навчальних посібників із спецкурсів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною закінченою науковою працею, де сформульовано положення, узагальнення та висновки, рекомендації і пропозиції, обґрунтовані дисертантом на підставі особистих досліджень проблем, пов'язаних із насильницькими діями щодо жінок, а також причинами їх вчинення та заходами запобігання, опрацювання та аналізу відповідного законодавства, науково-правових джерел, емпіричного матеріалу.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження були апробовані на таких наукових заходах: «Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії» (Львів, 20-21 грудня 2019 р.); «Сучасне державотворення та правотворення» (Одеса, 13-14 грудня 2019 р.); «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу

діяльність та юридичну практику» (Харків, 31 січня-1 лютого 2020 р.); «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (Дніпро, 31 січня-1 лютого 2020 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в дев'яти публікаціях, зокрема: п'яти статтях (із них чотири – у фахових наукових виданнях України та одна – у періодичному виданні іншої держави) та чотирьох тезах виступів на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 232 сторінки, з яких основний текст – 193 сторінки, список використаних джерел (192 найменування) – 18 сторінок, додатки – 4 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

1.1 Стан наукового дослідження проблеми насильства щодо жінок в юридичній літературі

Розвиток суспільства в Україні, як демократичної держави, нерозривно пов'язаний з удосконаленням законодавства та забезпеченням належного правопорядку.

Існування злочинних проявів у будь-якому суспільстві неминуче призводить до напруження та недовіри до державних органів. Відчуття захищеності, забезпечення прав і свобод громадян, належний рівень безпеки та боротьба зі злочинністю – одні з основних завдань держави [100].

При вирішенні цих складних завдань особливо важливого значення набуває проблема боротьби із будь-якими проявами насильства. Зростання рівня насильницької злочинності в Україні, спричинене різноманітними факторами, саме: соціально-політичною нестабільністю, економічною кризою, рівнем безробіття, військовими діями, які становлять загрозу життю та здоров'ю громадян.

Для здійснення запобіжної діяльності, зниження рівня злочинності в державі спеціальними органами та установами здійснюються різноманітні заходи, спрямовані на виявлення причин та умов вчинення злочинів та їх усунення, дослідження особи злочинця, вивчення усіх факторів, які впливають на рівень злочинності та формування кримінального налаштування, а також дослідження жертви злочину та здійснення віктимологічної профілактики.

Будь-яка запобіжна діяльність, незалежно від виду злочинності, повинна поєднувати в собі вивчення усієї сукупності складових, які пов'язані зі злочинністю: причини та умови, особу злочинця та жертву злочину. Роль

віктимології у запобіганні злочинів є незаперечною, проте, на жаль, досить часто недооціненою.

Віктимологія, як наука виникла в межах кримінології, коли науковці зауважили нерозривний взаємозв'язок між злочинцем та жертвою та вплив чи, можливо, вирішальне значення жертви на прийняття злочинцем рішення вчинити злочин. Як самостійний науковий напрямок віктимологія зародилася відносно недавно, у середині ХХ сторіччя, коли були сформульовані основні теоретичні положення.

Одним із перших теоретиків-віктимологів вважають німецького вченого Ганса фон Гентінга, який у 1948 році написав свою відому статтю «Злочинець і його жертва». У ній він привернув увагу до потерпілого як до визначального фактора вчинення злочину та дослідив взаємини між особою, яка вчиняє злочин та жертвою. Ця стаття поклала початок розробки теорії віктимології.

Г. Гентінг протиставив цьому так звану динамічну концепцію виникнення злочинності: сутність жертви за своєю природою є динамічною, від характеру її поведінки та від статусу жертви, багато в чому залежить розвиток злочинної ситуації. На думку вченого, потерпілий і правопорушник фігурують у соціальних процесах виникнення злочинності і контролю за злочинністю як суб'єкти, що взаємно визначають та інтерпретують себе і свої дії. Жертва формує, виховує злочинця і завершує його становлення; вона мовчазно погоджується стати жертвою злочину, кооперується зі злочинцем і провокує його [182, с. 350].

У 70-х роках Л.В. Франк першим у СРСР опублікував праці з віктимології. Грунтуючись на розробках світової віктимологічної теорії, він зумів довести й обґрунтувати думку про те, що віктимологія є відносно самостійним науковим напрямом, що має теоретичну і практичну цінність.

Монографія Л. В. Франка «Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии» - одна з небагатьох робіт, спеціально присвячених проблемам радянської віктимології. Л. В. Франк перший поставив питання про

необхідність дослідження особистості і поведінки жертви злочину в рамках самостійного наукового напрямку. Ним розроблені основні теоретичні положення про потерпілого, доведено важливість і значимість використання віктимологічних знань в практиці правоохоронних органів, зроблені спроби для створення понятійного апарату радянської віктимології [171].

Об'єктивними факторами формування кримінологічної віктимології, як самостійної галузі знань, зазначають автори посібника «Кримінологічна віктимологія»: 1) потреби пізнання стану кримінальної віктимності та віктимізації суспільства; 2) необхідність накопичення спеціальних даних, дослідницького матеріалу, який дав би можливість не лише зафіксувати і пояснити такі факти, але й запропонувати відповідні прогнози розвитку таких процесів на майбутнє; 3) потреби у визначенні системи заходів віктимологічної профілактики на рівні суспільства, соціальної групи чи конкретної особи [77, с. 19].

За офіційними даними Генеральної прокуратури України у 2016 році від злочинних посягань потерпіло 444617 осіб, з них – 167099 особи жіночої статі: від тяжких та особливо тяжких злочинів потерпіло 70222 жінки, загинуло – 193 особи; у 2017 році від злочинних посягань потерпіло 374238 особи, з них – 133633 особи жіночої статі: від тяжких та особливо тяжких злочинів потерпіло 60235 жінки, загинуло – 163 особи; у 2018 році від злочинних посягань потерпіло 344780 осіб, з них – 118444 особи жіночої статі: від тяжких та особливо тяжких злочинів потерпіло – 48220 жінки, загинуло – 177 осіб; у 2019 році від злочинних посягань потерпіло 301792 осіб, з них – 102448 осіб жіночої статі: тяжких та особливо тяжких злочинів потерпіло – 37600 жінок [161].

Питанням віктимології присвятили свої праці також вчені як: Д.В. Рівман [141-146], В.С. Мінська [109], Г.І Чечель [178], В.Я.Рибальська [149-151], В.В. Вандишев [17], Н.Ф. Кузнецова [89-90], П. С. Дагель [39], В.І. Полубинський [127-129], і ряд інших.

В Україні, віктимологічним дослідженням, присвячені роботи О.М. Джужі, Є.М. Моїсеєва, О.М. Мойсюка, В.О.Тулякова, В.Є Христенко, О.Ю. Юрченко, О.М. Гуміна, Л.В. Чеханюк, Ю.О. Говора та інших учених.

Численні наукові доробки присвячені питанням віктимології містять у собі дослідження особи потерпілого, станів віктимності та віктимізації, а також жертв різних видів злочинів.

Основним поняттям віктимології є поняття «жертва», «віктимність», «віктимізація».

Щодо того, яке поняття слід застосовувати до жертви, власне злочину, у кримінологічному сенсі, то у науковій літературі є кілька підходів.

Д.В. Ривман зазначає, що центральне, стрижневе поняття віктимології - жертва (лат. - *victima*, англ. - *victim*, франц. - *viktime*, звідки і назва самої науки). Однак у вітчизняній віктимології поряд з терміном «жертва» спочатку використовується термін «потерпілий». Ним оперують автори перших найбільш значних монографій і багатьох наступних публікацій з віктимології. Склалася певна традиція, і в той же час необхідність вирішити, якому з цих термінів слід віддати перевагу і чи потрібно взагалі розвивати ідею їх конкуренції.

Для віктимології, як загальної теорії жертви, предмет якої - постраждалі в будь-яких ситуаціях не кримінального характеру (екологічних катастроф, стихійних лих, відмов техніки і та ін.) терміна «жертва» цілком достатньо, хоча він позначає потерпілого, не деталізуючи механізму заподіяння шкоди.

Однак таке нівелювання не підходить, коли мова йде про особу, якій завдано шкоди безпосередньо злочинцем. Це теж жертва, яка стала такою в зовсім іншому правовому полі. Кримінальній (кримінологічній) віктимології необхідний термін, що враховує цю обставину, а саме «потерпілий». Без нього кримінальній віктимології не обійтися. Відмова від його використання в віктимології практично ставить знак рівності між жертвою будь-яких проявів життєдіяльності людини і жертвою злочинця, а в більш вузькому плані –

безпосередньою і опосередкованою, потенційною і реальною жертвою, яка, власне, і є потерпілою від злочину. Остерігатися, що використання у віктимології поряд з терміном «жертва» термін «потерпілий» може привести до змішання відповідних віктимологічного і кримінально-процесуального понять, немає підстав [141, с. 33-72].

Автори посібника «Кримінологічна віктимологія» зазначають, що специфіка кримінологічної віктимології зумовлює і специфіку предмета її вивчення. Якщо з позиції кримінально-правової та кримінально-процесуальної віктимології вивчається правовий статус потерпілого, то з огляду кримінологічної віктимології наукові інтереси орієнтовані на кримінологічний аспект, пов'язаний з жертвою злочину, її місцем і роллю в причинному комплексі та механізмі віктимної поведінки, а також віктимологічною профілактикою. Щодо оцінки об'єкта дослідження підходи авторів також неоднакові. Об'єктом кримінально-процесуальної віктимології може бути тільки потерпілий, визнаний таким на підставі закону, тобто особою, яка проводить дізнання чи слідство і виносить з цього приводу відповідну постанову (ухвалу). У кримінологічній віктимології термін “потерпілий” – не єдиний. У ній цілком припустимо вживання поняття “жертва”, “рецидивна жертва”, “потенційна жертва”, що значно розширює сферу досліджень і передбачає систему профілактичних заходів [81, с. 24].

Л. В. Франк зазначав, що віктимологічне поняття «потерпілий» не повинно бути пов'язане з процесуальним визнанням людини [170, с. 40-41].

Поняття «потерпілий» у віктимології, на думку Д.В. Ривмана, ґрунтується на об'єктивному критерії, що відображає реальну подію - наявність шкоди, збитку, заподіяного злочином. Якщо особа, яка безпосередньо постраждала від злочину (реальна жертва), не визнана потерпілою, вона незалежно від цього є такою. Будучи формальним актом, процесуальне рішення не може «скасувати» факту заподіяння шкоди.

Таким чином, віктимологічне і кримінально-процесуальне поняття

«потерпілого» не збігаються. Вони близькі, але виконують різні функції. Віктимологія повинна використовувати власні терміни і поняття потерпілого та жертви [141, с. 49].

В. Є. Христенко, вивчаючи психологію жертви злочину, стверджує, що поняття «потерпілий» – це термін, встановлений законом, а жертва злочину не завжди може отримати статус «потерпілого», хоча фактично є ним [173, с. 431-435].

У віктимологічному плані, розглядаючи потерпілого як безпосередню жертву злочину, кримінологічна віктимологія виправдовує використання таких понять і вважає їх різновидами жертви [85, с. 102].

Щодо жертви у кримінологічному виміру, то сьогодні вчені кримінологи розглядають її з трьох позицій: 1) жертвою злочину може бути тільки фізична особа; 2) жертвою злочину може бути тільки той, хто постраждав від злочинних діянь; 3) жертвою злочину можуть бути і особи, незалежно від визнання їх кримінально-процесуальним законом як потерпілих. Отже, незважаючи на різноманітність підходів до вивчення місця жертви злочину у кримінологічній віктимології, варто зазначити, що вони, по-перше, не суперечать один одному, а по-друге, навпаки, доповнюють один одного з різних сторін, характеризуючи цей складний кримінологічний феномен.

Розглядаючи особу, якій злочином завдано фізичної, матеріальної чи моральної шкоди, Л.В. Чеханюк обґрунтовує доцільність використання у віктимології одночасно двох термінів: більш широкий – жертва злочину, тобто будь-яка фізична особа, яка зазнала або може зазнати шкоди в результаті вчинення злочинного посягання іншими особами, незалежно від того, чи визнана вона потерпілою у встановленому законом порядку та чи оцінює себе такою суб'єктивно; та більш вузький – потерпілий, тобто будь-яка фізична особа, якій злочином реально заподіяно шкоди, тобто віктимність якої вже реалізовано [177, с. 8].

В. І. Полубинський вважає, що поняття «жертва» охоплює дві групи

осіб. До першої він зараховує осіб, які визнані законом потерпілими, до другої – осіб, не визнаних законом в установленому порядку як таких [129].

В.Я. Рибальська під поняттям потерпілий розуміє фізичну особу, якій у результаті злочинного посягання спричинено фізичної, моральної або матеріальної шкоди, визнана такою обвинувальним вироком, що вступив у законну силу [149, с. 127].

Цікавою є позиція О. Павлік, яка зазначає: «Потерпілий у віктимології – це частина узагальненого поняття «жертва злочину». Співвідносячи змістовне значення цих понять, слід констатувати, що поняття «жертва» включає в себе не тільки реальних потерпілих, але й потенційних, латентних, а також їх померлих рідних і близьких; осіб, яким шкода завдана безпосередньо чи опосередковано; осіб, яким завдана шкода, злочином чи іншими протиправними діями; осіб, які офіційно визнані потерпілими...» [120, с. 120-121].

Зазначимо, що у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» замість термінів «потерпілий» та «жертва» використовується термін «постраждала особа» [137].

Як бачимо, не вироблено єдиної позиції з цього конкретного питання.

На нашу думку, коли йдеться про осіб, яким злочином заподіяно певної шкоди, слід, все ж таки, використовувати термін «жертва», адже в кримінології не має значення, чи визнана така особа потерпілою у встановленому законом порядку. «Жертва» - той, над ким знущаються, проявляють насильство [157].

Дослідження жертви нерозривно пов'язане із процесом віктимізації, тобто перетворенням особи на жертву та віктимністю – здатністю особи ставати жертвою.

Комплексний підхід щодо класифікації жертв злочинів кладе в основу ступінь віктимності, що відображає у найбільш узагальненому вигляді: віктимну деформацію особи; професійну віктимність; вікову віктимність;

віктимну патологію. Це дає можливість виділити такі типи злочинів: 1) випадкова жертва – коли особа стає такою внаслідок збігу обставин. Взаємини, що виникли між жертвою та злочинцем, не залежать від їхніх волі та бажання; 2) жертва з незначним ступенем ризику – особа, що живе при нормальних для всіх людей факторах ризику і віктимність якої зросла непередбачено під впливом конкретної несприятливої ситуації; 3) жертва з підвищеним ступенем ризику – особа, котра має низку віктимних ознак. До цієї категорії належать два основних види жертв: а) жертви необережних злочинів – коли характер роботи, яку вони виконують, або їхня поведінка в громадських місцях мають більш високу, ніж звичайно, віктимність; б) жертви умисних злочинів, соціальний статус яких або роль, яку вони виконують, пов'язані з підвищеним ризиком (працівники правоохоронних органів і воєнізованої охорони тощо). Жертвами цього типу можуть бути й особи, віктимність яких зросла внаслідок конкретних взаємин між жертвою та злочинцем, а також діями третіх осіб, котрі породили конфліктну ситуацію. Віктимність може проявитися також у манерах поведінки майбутньої жертви, в її зовнішньому вигляді; 4) жертва з дуже високим ступенем ризику – особа, морально-соціальна деформація якої не відрізняється від правопорушників. Вона характеризується стійкою антисуспільною спрямованістю, схильністю до алкоголю, наркотиків, статевої розбещеності тощо. Висока віктимність – це стан, який тривалий час не зникає і після того, як особа змінила свою поведінку [91, с. 129-130].

Д.В. Рівман виділяє кілька типів жертв: *універсальний*, до нього належать особи, які володіють рисами, що зумовлюють їхню високу вразливість стосовно різних видів злочинів; *вибірковий*, до нього належать особи з вибірковою вразливістю до певного виду злочинів (зокрема, йдеться про типові форми поведінки у певних конфліктних ситуаціях); *ситуативний*, до нього належать особи, які стають потерпілими через сформовані несприятливі обставини; *випадковий*, до нього належать особи, які потерпіли через

обставини не об'єктивно негативні, а випадкові; і, нарешті, *професійний*, до нього належать особи, які стають жертвами злочину у зв'язку з їх професійною діяльністю [146, с. 43-44].

Одним із перших, хто запропонував класифікацію у вітчизняній літературі, був Л.В. Франк. На його думку, найважливіше значення має класифікація потерпілих від злочинів залежно від ознаки злочинів, що заподіяли шкоду [171, с. 43].

В.Я. Рибальська зазначає, що типологія потерпілих дозволить попереджати злочини з урахуванням груп осіб, які мають певні соціальні, демографічні риси, володіють підвищеним ступенем віктимності [151, с. 15]. Щодо класифікації віктимності, то С.М. Іншаков вважає, що існує особистісна, рольова і ситуативна віктимність [60, с. 109].

Ми підтримуємо точку зору Д.В. Рівмана, який, класифікуючи жертви відповідно до їх соціально-демографічних характеристик, пропонує враховувати потерпілих за статевою приналежністю, за віком, їх соціально-демографічні характеристики, вчиненням правопорушень і злочинів у минулому, особливостями взаємин потерпілого зі злочинцем, роллю потерпілого у створенні криміногенної ситуації, а також низку інших чинників, які відіграють неабияку роль у визначенні ступеня віктимності і способів впливу на неї [146, с. 45].

На думку Г.Шнайдера, жертва може стати важливим об'єктом у процесі мотивації злочину вже тому, що здатна втягуватися у цей процес поза своєю волею. І те, як вона оцінює злочинця, може послужити самовиправданням злочинцем своїх дій, їхньої нейтралізації у його свідомості [185, с. 3].

Значний вплив на формування мотивів вчинення злочину проти особи мають емоційні переживання, почуття, породжувані як атмосферою взаємин, що встановилися між винним і потерпілим у передзлочинній ситуації, так і безпосереднім впливом негативних вчинків жертви злочину. Поведінка потерпілого, його конкретні дії можуть у певних ситуаціях викликати у

злочинця стан афекту, ненависті, гніву, у інших же випадках він може ігнорувати поведінку потенційної жертви, ухилятися від конфлікту з нею. Така поведінка залежить багато в чому від структури особистості злочинця, його взаємин з жертвою як у передзлочинній ситуації, так і в момент вчинення злочину. Стійкість почуттів залежить, зокрема, від тривалості процесу їхнього формування, від інтенсивності негативної поведінки потерпілого [187, с.87].

Іноді особи, які страждають на невроз, намагаються самоутвердитися через образи, погрози тощо, що потім робить їх жертвою активною. Д. А. Шестаков, наприклад, розглядає самоутвердження і як основний мотив вчинення злочину, і як фактор віктимності [183, с. 70-72].

Суб'єктивний зв'язок «злочинець–жертва» виникає в тих випадках, коли вони знають один одного. Зв'язки можуть бути близькими, поверховими, випадковими. За характером існуючі зв'язки між злочинцем і потерпілим класифікують як приятельські, любовні або ворожі [170, с.95].

А.Л. Репецька зазначає, що вивчення особистості потерпілого необхідне для визначення справжніх мотивів злочинних зазіхань і відповідної індивідуалізації відповідальності винного, розробки заходів як кримінологічного, так і віктимологічного напрямку профілактики [78, с. 47].

На думку В.С. Медведева, психологічні характеристики особи, які в підсумку зумовлюють психологію віктимності, складаються з психофізіологічних (наприклад, швидкість і адекватність сенсомоторних реакцій, викривлене чи ілюзорне сприйняття злочинця); індивідуально-психологічних (емоційна невірноваженість, знижений самоконтроль) і соціально-психологічних (комунікабельність, комформність) якостей [102, с. 5]. Особистість, – підкреслює Г.Ф. Хохряков, – може бути оцінена з погляду імовірності її перетворення в жертву злочину. У той же час цей факт не означає, що існує деяка якісна відмінність жертви від не жертви [172, с. 391].

А.Зелінський класифікує віктимну поведінку за її характером:

– конфліктна, коли потерпілий створює конфліктну ситуацію або бере

активну участь у конфлікті, що виник (є ініціатором бійки або вступає в бійку на боці однієї зі сторін). Особливими різновидами такої поведінки є необхідна оборона, затримання злочинця, правозахисна активність;

– провокуюча (демонстрування багатства, екстравагантна зовнішність, неправильна поведінка жінки, що створює уявлення про її доступність, тощо);

– легковажна (довірливість і наївність неповнолітніх та інших осіб, що неспроможні опиратися нападаючому, створення аварійних ситуацій на шляхах пішоходами й водіями тощо) [55, с. 85].

Поведінка потерпілого залежить від його ставлення до злочину і безпосередньо у момент злочину може розглядатись як:

- позитивна, що полягає в захисті третьої особи від посягання, у вимозі припинення порушення або припинення порушення;

- негативна, що полягає в нападі, образах, скандалах, знущаннях, іншій неналежній поведінці;

- нейтральна, така, що не сприяє і не перешкоджає злочинцю [82, с. 124].

Підвищений рівень віктимності жінок, на думку Л.В. Чеханюк зумовлений: а) анатомо-фізіологічними особливостями жіночого організму (особливості будови тіла, кісток, м'язової, серцево-судинної, дихальної систем тощо); б) особливостями психічних процесів жінки (особливості чуттєвої, вольової, емоційної та підсвідомої сфери); в) віковими особливостями та станом здоров'я жінки; г) материнськими функціями; д) виконанням певних соціальних функцій чи ролей; е) неналежними умовами соціалізації та соціальної адаптації жінки (аморальний та паразитичний спосіб життя, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, захоплення азартними іграми тощо); є) специфікою поведінки жінок-жертв злочинів [177, с. 10-11].

Вдалими, на наш погляд, є запропоновані Л.В. Чеханюк чотири типи можливої віктимної поведінки жінки - жертви насильницького злочину:

1. Поведінка-поштовх, що характеризується провокацією до вчинення насильницького злочину (37,5 %). Здебільшого така поведінка жінки створює

реальну можливість для вчинення щодо неї злочину та є передумовою для суспільно небезпечних дій злочинця. В межах цього типу виділяється два підтипи: а) провокаційна поведінка ненасильницького спрямування, яка може виражатись у зухвалості та грубості жінки чи в її аморальній поведінці (21,9 %); б) провокаційна поведінка насильницького спрямування, яка характеризується яскраво вираженою агресивністю та грубістю потерпілої, і, головне, – вчиненням нею будь-яких насильницьких дій або створенням реальної загрози їх учинення (15,6 %).

2. Безвідповідально-байдужа поведінка, що створює об'єктивну можливість вчинення злочину (34,4 %). У цьому випадку потерпіла своїми діями створює сприятливі умови для вчинення злочинного посягання, чим прискорює формування злочинного наміру та полегшує його реалізацію. В межах цього типу виділяється: а) безпечна та безвідповідальна поведінка жінки, що полягає в ігноруванні нею елементарних правил безпеки та морально-етичних норм (18,7 %); б) надмірно довірлива поведінка, що характеризується самовпевненістю, некритичністю та легковажністю потерпілої (9,3 %); в) байдужа та пасивна поведінка, що полягає в ігноруванні жінкою об'єктивно існуючої можливості припинення злочину та притягнення винного до відповідальності (6,3 %).

3. Позитивна, соціально-схвальна поведінка, що викликає в злочинця намір вчинити насильство (6,3 %). Така поведінка спрямовується на припинення злочинного посягання, подолання опору злочинця, чи зумовлюється необхідністю виконання жінкою певних функцій чи громадських обов'язків. 4. Нейтральна поведінка, що характеризується відсутністю будь-якої провокації з боку жінки та не впливає на вибір злочинцем варіанту поведінки (21,9 %). Вона може призвести до вчинення щодо жінки насильницького злочину за таких обставин: а) вчинення раптового, неочікуваного посягання (12,5 %); б) вчинення злочину шляхом

використання безпорадного стану жінки (6,3 %); в) присутність у жінки певного соціального статусу (3,1 %) [177, с.10-11].

Оскільки предметом нашого дослідження є саме жінки – жертви насильницьких діянь, то пропонуємо до згаданих підстав класифікацій жертв злочинів додати таку підставу як – соціально-рольовий статус жінки - жертви. Соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості освіти, професійної діяльності, доступу до влади, сексуальності, ролі в родині та репродуктивної поведінки. Стать – це біологічні відмінності між жінками і чоловіками, які не змінюються залежно від часу і культури – гендер. Така підстава класифікації дає можливість говорити саме про жінок – жертв, які стали такими у зв'язку із становищем у суспільстві та ролями, які вони в ньому виконують.

Отже, проаналізувавши наукові підходи до визначення поняття «жертва злочину», «віктимність» та «віктимізація» вважаємо, що під поняттям «жінка-жертва насильницьких діянь» - слід вважати особу, якій злочином завдано проти її волі фізичної, моральної, майнової чи психологічної шкоди, що стало наслідком її особливого соціально-рольового статусу у суспільстві.

З терміном «жертва» нерозривно пов'язаний термін «насильство» та «насильницькі злочини» чи «насильницькі дії». Щодо змісту та форми означених понять як в законодавстві, так і в науковій літературі містяться розбіжні погляди. Більш детально ці поняття ми розглянемо в наступному підрозділі.

1.2 Поняття та ознаки насильницьких дій щодо жінок

Термін «насильство» став невід'ємним елементом усіх сфер життєдіяльності суспільства. Насильство існує у відкритих або закамфльованих формах у всіх сферах суспільного життя: політичній, економічній, духовній і сімейно-побутовій. Об'єктом його може будь-яка

людина, незалежно від її соціального стану, рівня життя, місця проживання. В історії людства жорстокість завжди була актуальною. Рівень насильства залежить від соціально-економічного стану суспільства, ступеня його політичної стабільності, соціально-психологічного самопочуття людей.

Насильство щодо жінок є одним з головних порушень прав людини, причини якого пов'язані з нерівним розподілом ресурсів та повноважень між жінками та чоловіками. Окрім безпосередньої шкоди для здоров'я та добробуту постраждалих, насильство має вагомі суспільні наслідки, які вимірюються грошовими, трудовими та нематеріальними втратами, виявляються у формі поточних, довготривалих або відкладених ефектів. Економічні втрати внаслідок насильства щодо жінок розподіляються між різними представниками суспільства, включаючи самих потерпілих, членів їхніх сімей та кривдників, роботодавців, які несуть збитки внаслідок непрацездатності працівників, державні та громадські організації, які надають послуги жертвам, страхові фонди та бюджети різного рівня, платників податків та економіку країни загалом. Непрямі витрати пов'язані з психологічними наслідками насильства, які можуть призводити до стресових розладів, впливати на дітей, які стали свідками подібних випадків, ускладнювати сімейні стосунки та погіршувати якість життя постраждалих, наразі складно оцінити економічним еквівалентом [47].

Сьогодні відбуваються глибокі процеси соціалізації, які істотно підвищують рівень самооцінки жінки. Крім того, чинники домашнього насильства підсилюють і зовнішні обставини: вживання наркотиків, дія ЗМІ, які провокують агресивну поведінку чоловіків, синдром участі у війнах і посттравматичному стресі. Не останнє місце належить і культурологічним чинникам сильного чоловіка [147, с. 18-19].

Насильство проти людини, як негативне соціальне явище, є не лише кримінально-правовою проблемою, а й, значною мірою, – філософською та соціокультурною. Прояви насильницької поведінки особи є предметом

вивчення психології, соціології, конфліктології, кримінології, педагогіки, медичних та інших наук. Адже дослідження особи – одна з найскладніших проблем філософії, антропології, психології та інших наук гуманітарного напрямку. Проблему особи необхідно розглядати через призму її внутрішньої структури, організації та функціонування її психічних процесів. Особа людини може бути представлена в якості системи, елементи якої поділяються на тілесні, психічні та атрибутивні властивості. Особа злочинця становить для кримінології самостійний інтерес, бо вона не просто відображає певні зовнішні умови, а є системою внутрішніх ознак, дослідження яких дозволяє виявити суб'єктивну сторону вчиненого кримінального правопорушення. Для неї характерна свідома, цілеспрямована діяльність та зв'язок соціальних умов зі злочинною поведінкою, який є складним, і причому завжди соціальні умови проявляються в злочині через дослідження особи злочинця. У ряді випадків вони в процесі тривалої соціальної взаємодії накладають відносно стійкий відбиток на особу і породжують не окремі злочинні акти, а стійку протиправну орієнтацію, яка проявляється в комплексі конкретних правопорушень [165].

Насильство нерозривно пов'язане зі злочинністю та агресією, подекуди навіть відбувається взаємозаміна даних термінів.

Розглянемо наукові підходи до визначення понять «насильство» та «насильницька злочинність».

Що стосується законодавчого закріплення даного терміну, то, наприклад, у Кримінальному кодексі України використовуючи термін «насильство», законодавець не дає його тлумачення, а інші зазначені терміни доволі часто використовує досить непослідовно, допускаючи різне їх тлумачення, або розкриваючи зміст одного терміну через інші, не розкриваючи при цьому зміст останніх. З огляду на те, що загальною ознакою, яка поєднує всі протиправні дії в групу насильницьких, є насильство над людиною, саме пов'язаність злочину з насильством, що застосовується при їхньому вчиненні, служить підставою віднесення злочинного діяння до групи

насильницьких. Незважаючи на те, яке місце в механізмі вчинення злочину посідає насильство, воно є способом або метою злочинного діяння (вчинення злочинів, в яких саме спричинення фізичних чи психічних страждань жертви є ціллю злочинця, неможливе ненасильницьким способом).

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» хоча не містить визначення загального поняття насильства, проте визначає домашнє насильство, що, по суті, є тим самим з тією лише різницею, що коло кривдник-жертва звужуються певними взаєминами. Даний закон подає наступне визначення поняття «домашнє насильство» - діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних стосунках чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [137].

Економічне насильство - форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

Психологічне насильство - форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи

безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

Сексуальне насильство - форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканності особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності [137].

Продовжуючи тему домашнього насильства, звернемося до останніх змін в українському законодавстві.

Кримінальне законодавство України до недавнього часу не містило спеціальних норм, що передбачали б кримінальну відповідальність за вчинення домашнього насильства або розглядали б вчинення такого насильства між особами, які перебувають у сімейних чи близьких стосунках, як кваліфікуючу обставину або обставину, що обтяжує покарання. У свідомості суспільства панувало переконання, що «домашнє насильство – не злочин». 06.12.2017 року був прийнятий Закон України № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», який набрав чинності 11.01.2019 року. До основних цілей Стамбульської конвенції, що викладені у статті 1, належить захист жінок від усіх форм насильства: запобігання, переслідування і усунення такого явища, як насильство щодо жінок та домашнє насильство, а також сприяння ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і досягненню рівності між жінками і чоловіками, в тому числі шляхом розширення прав і можливостей жінок. Стамбульська конвенція поширюється на всі форми насильства щодо жінок, включаючи домашнє насильство.

Відповідно до нової редакції ст.126-1 Кримінального Кодексу України домашнє насильство, це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких стосунках, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [80].

Як бачимо, в даній нормі йдеться про фізичне, психологічне та економічне насильство. У випадку, якщо домашнє насильство проявляється у вчиненні дій сексуального характеру, такі дії підпадають під ознаки кримінального правопорушення, відповідальність за який передбачено у ч. 2 ст. 152 Кримінального кодексу України «зґвалтування», а саме: ...вчинення...діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного чи громадського обов'язку, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності [80].

Ю.О. Говор пропонує наступне визначення злочинного насильства в сім'ї щодо жінки - як владно-силового протиправного фізичного чи психічного впливу за соціостатевою ознакою одного чи декількох членів сім'ї на жінку, як члена сім'ї, що виражається у формі умисних суспільно небезпечних діянь, які заподіюють шкоду жінці як члену сім'ї та посягають на її права та свободи як особистості [27, с.6].

Боротьба із домашнім насильством та насильством щодо жінок як невід'ємна складова забезпечення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок та чоловіків стала значним кроком у забезпеченні прав людини.

Підсумовуючи визначення понять домашнього насильства та його видів подані у аналізованому законі, можемо зробити наступні висновки: до

насильницьких дій законодавцем віднесено такі, які призводять до побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричиняють емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи (що можна узагальнено назвати психологічним насильством); примушування до акту сексуального характеру без згоди постраждалої особи, а також позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборони працювати, примушування до праці, заборони навчатися – тобто дії, які спричиняють або можуть спричинити шкоду життю та здоров'ю особи (фізичне насильство).

Подані в законі дефініції видаються, на наш погляд, дещо розмитими, оскільки не зазначають конкретної шкоди, яка може бути завдана особі, лише визначають, так би мовити, сферу заподіяння такої шкоди – фізичні, економічні, сексуальні та психологічні взаємини.

У статті 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» вперше в Україні було запропоноване визначення насильства за ознакою статі, що розуміється як діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції / становище, обов'язки тощо / жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті. Таке визначення цілком відповідає міжнародно визнаній концепції гендерно зумовленого насильства [135].

Насильницька злочинність – це глобальна проблема сучасності. З розвитком суспільних взаємин насильницька злочинність набуває нових, більш небезпечних проявів. Негативні наслідки насильницької злочинності виходять далеко за межі сукупної шкоди внаслідок скоєння насильницьких

злочинів. Здебільшого практично неможливо відшкодувати заподіяну шкоду, адже вона стосується найважливішої соціальної цінності – життя та здоров'я особи [38, с. 92].

На відміну від суміжних видів злочинності, насильницькій злочинності властиві такі якісні характеристики, як, зокрема: – переважне вчинення насильницьких злочинів у сфері міжособистісного спілкування та особами зі стійкою антисуспільною спрямованістю; – основна мета застосування насильства полягає у заподіянні фізичної шкоди; – домінування фізичного насильства над іншими його видами; – значна криміногенна роль найближчого побутового оточення; – застосування насильства із заздалегідь продуманим наміром (за винятком так званих «імпульсивних» та «обмежено усвідомлюваних» злочинів); – поширення насильницької поведінки на усі інші сфери соціальної активності особи. Отже, насильницька модель поведінки стає частиною способу життя такої особи [188, с. 109].

Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству вказують на такі основні ознаки домашнього насильства:

• **насильство завжди здійснюється за попереднього наміру, тобто умисно.** Це означає, що особа, яка вчинила насильство, усвідомлювала або повинна була усвідомлювати характер вчинюваних нею дій або бездіяльності, передбачала або могла передбачити (виходячи з її фізичного і психічного стану) можливість настання таких шкідливих наслідків, як заподіяння моральної шкоди, шкоди фізичному або психічному здоров'ю іншого члена сім'ї. Необхідно відзначити, що вчинення насильства у стані алкогольного сп'яніння не виключає можливості особи усвідомлювати і передбачати настання шкідливих наслідків. Згідно з Кримінальним кодексом України особа, яка скоїла злочини у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих засобів, підлягає кримінальній відповідальності:

- **дії унеможливають ефективний самозахист.** Найчастіше люди, які вчиняють насильство, мають певні переваги - це може бути вік, фізична сила, економічно вигідніше положення тощо. Наприклад, учитель знущається над учнем, змушуючи його робити ганебні вчинки перед всім класом, маючи перевагу у віці, посаді, статусі;

- **дії порушують права і свободи особи.** Кривдник завжди намагається контролювати свою жертву, тим самим обмежуючи права та свободи. Наприклад, якщо жінка не хоче, не може саме зараз мати інтимні стосунки зі своїм партнером, а він наполягає, ображає, погрожує і, врешті-решт, отримує бажане - це насильницька дія;

- **насильницькі дії спричиняють шкоду (фізичну, морально-психологічну, матеріальну) іншій особі.** Наслідком від насильницької дії завжди є шкода - це можуть бути і матеріальна втрата (вкрадені гроші, відібрана частина спільно заробленого майна), і ушкодження (синці, переломи), і погіршення емоційного стану (сором, страх, пригнічення). Наприклад, шкодою від шантажу може стати депресія, спроба самогубства [108].

Поняття насильства розглядається у різних аспектах: в історичному, соціологічному, політологічному, психологічному, юридичному. Насильство є крайньою формою, найбільш гострим і небезпечним проявом агресії [11, с.24-26].

У юридичній енциклопедії дається таке визначення: насильство – умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь [112, с. 68]. Поняття «насильство» закон поділяє на фізичні дії і психічне насильство (загрозу) проти потерпілих.

Серед науковців є прихильники підходу, що насильницька злочинність передбачає вчинення злочинів, під час яких насильство є елементом мотивації, а

не просто засобом досягнення мети [130, с. 62]. Ми не можемо погодитись з такою точкою зору, оскільки вважаємо, що до насильницьких злочинів слід відносити усі дії, в яких насильство є або метою, або способом досягнення мети.

А.О. Йосипів зазначає, що фізичне насильство – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного впливу зловмисника, які полягають у застосуванні (загрози застосування) сили як вияву своєї волі до потерпілого, що вчиняються поза його волею та спричиняють чи можуть спричинити йому шкоду, і є засобом досягнення мети [64, с. 7].

А. Дмитрієва та І. Залисіна, які зазначають, що насильство – це фізичний примус, здійснюваний у процесі володарювання [42, с. 21]. Деякі уточнення додає П. Ріга, вважаючи що насильства – це будь-яке обмеження фундаментальних прав людини. Ці порушення можуть бути соціальними, економічними, моральними та політичними [103, с.13].

Як слушно зауважують О.М. Гумін та М.І. Панов, фізичне насильство доцільно трактувати не тільки як вплив щодо зовнішньої тілесної сфери людини, а й як протиправний вплив на її внутрішні органи [34, с. 11].

Аналізуючи насильство, Л.Д. Гаухман визначає його надто вузько, включаючи в суть цього поняття лише фізичне насильство і погрозу його застосування. У загрозах іншого змісту, де не проявляється страх перед застосуванням фізичної шкоди, на думку науковця нема посягання на особу [21, с. 23]. Ця його позиція базується на понятті насильства у кримінальному законі, де під терміном «насильство» розуміється тільки фізичне насильство і погроза його застосування.

Т. Ткаченко вважає психічне насильство науковою категорією, що не має юридичного значення [57, с. 23]. На думку М.І. Панова, відносно насильницьких злочинів необхідно використовувати замість терміна «психічне насильство» термін «погроза насильством», тобто погроза застосування фізичного насильства [121, с. 11].

М.Й. Коржанський пропонував вважати погрозу реальною лише за

умови, якщо винний погрожував здійснити її негайно [79, с. 105-106].

З цього приводу Л. Цвіліховський зауважує, що час реалізації погрози значення не має, якщо обстановка, в якій відбувається злочин, свідчить про її реальність [175, с. 50].

До найбільш істотних ознак поняття насильства О.М. Ігнатов відносить: 1) насильство здійснюється проти або поза волею потерпілого; 2) насильство пов'язане з фізичним та/або психічним впливом на потерпілого; 3) застосування насильства може заподіяти шкоду потерпілому; 4) насильство може бути як засобом досягнення мети, так і метою [62, с. 145].

О.М. Гумін зазначає, що злочинне насильство може бути спрямоване проти життя, психіки особи, її тілесної недоторканності, включаючи вплив на її внутрішні органи, і вчинене всупереч її волі. Воно здатне завдати людині певних психічних травм, органічні та фізіологічні пошкодження, обмежити свободу її волевиявлення чи дії, утискати її гідність, статеву свободу, честь та добре ім'я, свободу совісті та віросповідання, недоторканність житла, інші особисті немайнові права чи нематеріальні блага, а також права власності [34, с. 143].

На думку В. К. Грищука, за формою вияву кримінальне насильство може бути правомірним (необхідна оборона, затримання злочинця, крайня необхідність, виконання службового обов'язку, проведення хірургічної операції, науковий експеримент тощо) або протиправним, кримінальним (зокрема, при вчиненні таких злочинів, як бандитизм, розбій, умисне вбивство, умисне заподіяння тілесних ушкоджень, зґвалтування, грабіж, вимагання та ін.) [19, с. 501]. Проте, як зазначає О.М. Гумін, в окремих випадках можуть відбуватись, на перший погляд, ненасильницькі злочинні дії – вчинення насильницького злочину за згодою чи на прохання потерпілого. Наприклад, евтаназія, яка сьогодні викликає багато дискусій з метою її офіційного законодавчого закріплення. У цих випадках згода або прохання особи не усувають суспільної небезпечності та кримінальної протиправності вчинених

винним діянь [34, с. 143].

О. М. Джужа, окреслюючи насильницьку злочинність, відзначає її як сукупність умисних посягань, спрямованих на втручання у фізичну і психічну цілісність жертви злочину з метою заподіяння їй смерті або тілесного ушкодження [83, с. 141].

В. Василевич з цього приводу зазначає, що умисні злочинні дії, які посягають на захищені кримінальним законом суспільні взаємини, що покликані забезпечити фізичні блага (життя та здоров'я) громадян, вчиняються всупереч волі потерпілого шляхом психічного або фізичного насильства і виникають, як правило, на ґрунті особистої неприязні, помсти, ревнощів, задоволення статевого потягу або з хуліганських мотивів, повністю відображають сутність тяжкої насильницької злочинності [18, с. 82-84].

А. А. Герцензон насильницький злочин трактує, як умисне вчинення всупереч волі потерпілого діяння, що посягає на охоронювані кримінальним законом суспільні взаємини у сфері фізичних благ (життя і здоров'я) та яке здійснюється шляхом фізичного насильства чи погрози його застосування [23, с. 565].

На погляд О.М. Гуміна, позиція науковців, які поняття насильницького злочину науковці пов'язують із заподіянням шкоди життю та здоров'ю, тобто певним фізичним благам, є дещо спрощеною, оскільки повністю не охоплює поняття кримінального насильства, яке є доволі широким. Об'єктом посягання кримінального насильства, на його думку, виступають не тільки фізичні блага, а й психічне здоров'я, матеріальний добробут, сексуальна свобода та сексуальна недоторканність [34, с. 144].

Залежно від об'єкта посягання О.М. Гумін виокремлює такі види кримінального насильства: фізичне та психічне, а також комбіновані (поєднані) – сексуальне та економічне насильство, які можуть бути їх складовими [34, с. 145].

На нашу думку, при вчиненні насильницьких дій важко виокремити

лише один вид насильства в чистому вигляді. Фізичне насильство над людиною може мати як наслідки заподіяння психічних травм, так само, як наслідками впливу на психіку можуть бути порушення фізіологічних функцій організму і навіть смерть людини.

На фізіологічному рівні причинно-наслідковий зв'язок між психічною травмою і функціональними розладами органів і тканин є встановленим фактом. У результаті психічної травми можуть розвиватися параліч, тремтіння, судомні приступи, розлад слуху й мови, ряд інших розладів аналогічного характеру. Сильний переляк може викликати раптову зупинку серця чи смерть. При тривалому впливі психотравмуючої ситуації може настати навіть стадія повного виснаження тканин, що здатне призвести до незворотних наслідків для організму [155, с. 52].

Під насильством також розуміють агресивні і ворожі дії стосовно різних особистостей, в результаті яких об'єкту насильства можуть бути заподіяні шкода, травма чи приниження, а іноді смерть. Такі дії можуть становити фізичне і сексуальне насильство, пошкодження особистого майна і незадоволення базових потреб.

Всі насильницькі дії поділяють умовно на дві групи:

1. Персоніфіковані, тобто детерміновані контекстом міжособистісних чи внутрішньосімейних взаємин і спрямовані на конкретну людину;

2. Деперсоніфіковані, тобто зумовлені, головним чином, будь-якими зовнішніми причинами і (чи) внутрішнім психологічним станом агресора, спрямовані на досягнення яких-небудь цілей (матеріальних чи психологічних) і початково не включені в контекст взаємостосунків із об'єктом насильства [86, с. 70].

Насильницькі дії щодо жінок – це умисні протиправні дії, які полягають у заподіянні потерпілій особі проти її волі фізичної, моральної, матеріальної чи психологічної шкоди, які були детерміновані соціально-рольовим статусом потерпілої особи та їхня очікувана поведінка.

1.3 Зарубіжний досвід запобігання насильницьким діям щодо жінок

Запобігання насильницьким діям є необхідною умовою забезпечення прав і свобод людини. Насильницькі дії щодо жінок як членів суспільства, що найбільше потерпають від насильства є актуальною проблемою для багатьох країн світу.

Забезпеченню прав жінок присвячено низку міжнародних стандартів, таких як: 1. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена Резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.; 2. Декларація про ліквідацію дискримінації стосовно жінок, затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 2263 від 7 листопада 1967 р.; 3. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 1979 р., ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24 грудня 1980 р. (чинна згідно із Законом України від 12 вересня 1991 р. № 1543-ХІІ «Про правонаступництво України»); 4. Загальні рекомендації №№ 12, 14 та 19 Комітету ООН з ліквідації дискримінації стосовно жінок; 5. Декларація ООН про викорінення насильства щодо жінок № 48- 104 від 20 грудня 1993 р.; 6. Пекінська Декларація та Платформа дій, ухвалена на Четвертій міжнародній конференції ООН зі становища жінок 15 вересня 1995 р.; 7. Модельний закон «Про запобігання домашньому насильству», схвалений 2 лютого 1996 р. Комісією ООН з прав людини; 8. Резолюція A/HRC/7/L.22/REV про викорінення насильства щодо жінок від 27 березня 2008 р.

До основних документів Ради Європи, які прямо чи опосередковано спрямовані на подолання та протидію насильству в сім'ї, належать: Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. № 455/97-ВР; Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р., ратифікована із заявами Законом України від 14 вересня 2006 р. № 137-V;

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р., ратифікована Законом України від 21 вересня 2010 р. № 2530-VI; Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (85) 4 від 26 березня 1985 р.; Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (90) 2 про соціальні заходи щодо насильства в сім'ї (1990 р.); Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № Rec (2002) 5 про захист жінок від насильства (2002 р.); Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1582 (2007) від 13 вересня 2007 р.; Конвенція Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством від 11 травня 2011 р.; Стамбульська конвенція, яка була відкрита до підписання 11 травня 2011 р. та набула чинності 1 серпня 2014 р.

Конвенцію розроблено з урахуванням Римського статуту Міжнародного кримінального суду (2002 р.), а також основних принципів міжнародного гуманітарного права, зокрема, Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни (1949 р.) та Додаткових протоколів I й II (1977 р.) до неї.

Зупинимось більш детально на останньому документі, оскільки саме він став визначальним для українського суспільства.

До основних цілей Стамбульської конвенції, що викладені у статті 1, належить захист жінок від усіх форм насильства: запобігання, переслідування і усунення такого явища, як насильство щодо жінок та домашнє насильство, а також сприяння ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і досягненню рівності між жінками і чоловіками, в тому числі шляхом розширення прав і можливостей жінок.

Стамбульська конвенція поширюється на всі форми насильства щодо жінок, включаючи домашнє насильство, що, як стверджується, зачіпає жінок непропорційно. Втім держави-учасниці можуть також застосовувати положення цієї конвенції до чоловіків, постраждалих від домашнього насильства. Стамбульська конвенція виходить з того, що діти є жертвами

домашнього насильства, у тому числі, якщо вони стають свідками (очевидцями) насильства, що відбувається в колі сім'ї. До основних принципів і зобов'язань в галузі прав людини, на яких ґрунтується Стамбульська конвенція, належать:

- Підхід, заснований на правах людини (англ. «human rightsbased approach»), і недискримінація. Стамбульська конвенція визнає насильство стосовно жінок порушенням прав людини та проявом дискримінації за гендерною ознакою. Стамбульська конвенція підкреслює, що насильство стосовно жінок є серйозним порушенням прав жінок, а також зменшує чи знищує їхню можливість користуватися правами людини, зокрема правом на життя та безпеку, правом на повагу до людської гідності, до приватного та сімейного життя, правом бути вільною від дискримінації, а отже, держави не можуть його ігнорувати. Такий підхід неодноразово підтверджував Європейський суд з прав людини, який вже вирішив низку справ, що стосувались домашнього насильства та насильства щодо жінок, на користь постраждалих осіб.

- Забезпечення належної сумлінності (уваги, турботи) (англ. «due diligence»). Стаття 5 Стамбульської конвенції визначає принцип «належної уваги», в межах якого держави зобов'язані застосовувати активні дії (позитивні заходи) для захисту жертв насильства та запобігання, розслідування, покарання і надання відшкодування за акти такого насильства, скоєні державними та недержавними суб'єктами. Принцип належної уваги є сталою і важливою складовою сучасної концепції прав людини, до якої завдяки розвитку у цьому напрямку було включено й насильство щодо жінок та домашнє насильство. Згідно з цим принципом, сторони зобов'язані розробити заходи реагування на усі форми домашнього насильства та насильства за ознакою статі, які охоплюються сферою дії цієї Конвенції, щоб дозволити відповідним органам належним чином запобігати, розслідувати, карати і надавати відшкодування за такі акти насильства. Невиконання цієї

вимоги тягне за собою відповідальність держави.

- Гендерна перспектива (англ. «gender perspective»). Стамбульська конвенція підтверджує, що насильство щодо жінок, включаючи домашнє насильство щодо жінок, є гендерно зумовленим явищем, і закликає сторони включати гендерну перспективу до процесу виконання положень цієї Конвенції та оцінку їхнього впливу. Сучасне розуміння гендерної рівності передбачає «рівні права для жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, а також їх однакову важливість, можливості, обов'язки та участь у всіх сферах суспільного й особистого життя. Так само вона означає рівний доступ жінок і чоловіків до ресурсів та розподіл цих ресурсів між ними» (Рада Європи, Стратегія гендерної рівності на 2018-2023 роки). Сприяння встановленню рівності між жінками та чоловіками (гендерної рівності), у тому числі шляхом розширення прав і можливостей жінок, повинно бути істотним і невід'ємним компонентом реакції держави на домашнє насильство та насильство щодо жінок.

Основні цілі та принципи запобігання домашньому насильству та насильству стосовно жінок та боротьби з цими явищами, акумульовані у Стамбульській конвенції, були всебічно втілені у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [137, с. 43].

В умовах сьогодення значну роль у профілактиці насильства відіграє застосування апробованих у багатьох країнах відновлювальних технологій. Ця практика є одним з елементів відновлювальної юстиції. Застосування апробованого відновного правосуддя у сім'ї повинно здійснюватися паралельно з роботою інститутів існуючої системи правосуддя, оскільки вирішення проблеми захисту прав жінок-жертв насильства безпосередньо пов'язане зі співпрацею з різними державними структурами. Але воно повинно здійснюватися за умови прийняття та усвідомлення останніми усієї актуальності цієї проблеми та необхідності її комплексного вирішення.

Найбільше потерпають у суспільстві від насильства, як правило, жінки.

Ця проблема є актуальною у багатьох країнах, які виробили власні підходи до боротьби з цим явищем. Розглянемо деякі з них.

Австрія. У листопаді 1996 року Австрійська національна асамблея прийняла Акт про захист від насильства у сім'ї, який набув чинності 1 травня 1997 року, поправки до нього – 1 січня 2000 року та 1 січня 2004 року. Акт про захист від насильства у сім'ї – не єдиний закон, його положення викладені у Цивільному кодексі, Правоохоронному кодексі (Enforcement Code) та Акті служби безпеки. Закон забезпечує право потерпілого на захист від кривдника у його/її життєвому середовищі і в соціальному оточенні, надаючи поліції повноваження виселяти правопорушників і накладати заборонні ордери. Заборонний ордер може бути продовжено, якщо особа, життя якої перебуває під загрозою, звертається до сімейного суду за тимчасовою судовою заборonoю. До того ж, були засновані так звані «центри втручання», які пропонують безкоштовні консультаційні послуги й підтримку потерпілим від насильства у сім'ї. Якщо правопорушник погрожує чи завдає шкоди особі, яка мешкає в тому ж домі, поліція має право виселити правопорушника зі спільного житла і близького оточення та заборонити йому туди повертатися, навіть якщо він є власником будинку чи квартири. Постраждала особа не може вплинути на видання заборонних ордерів. Заборонний ордер є чинним 10 днів, і впродовж перших трьох днів поліція контролює його виконання. Правопорушник повинен передати свої ключі поліції; якщо він хоче забрати якісь речі, він повинен повідомити постраждалу особу про свій прихід. Коли правопорушника застали вдома під час чинності заборонного ордера, його штрафують за це порушення згідно з адміністративно-кримінальним правом і навіть можуть заарештувати, якщо він відмовляється покинути приміщення (якщо потерпіла особа дозволила кривднику повернутися додому, її також можуть оштрафувати). У всіх дев'ятих австрійських провінціях були засновані так звані «центри втручання». Це неурядові організації, які фінансуються Федеральними міністерствами внутрішніх і соціальних справ. Їх

основними завданнями є турбота про людей, що зазнають насильства, і налагодження контактів з усіма інституціями, які займаються захистом від насильства. Поліція має без затримки повідомляти центрові втручання про кожне виселення і заборонний ордер, долучаючи також особисту інформацію потерпілої особи. Центр контактує з потерпілими і пропонує їм підтримку (складання планів виходу з кризи, програм безпеки тощо). Упродовж десяти днів після видачі заборонного ордера потерпіла особа може подати заяву про тимчасову судову заборону до цивільного (сімейного) суду. Якщо така заява подана, заборонний ордер автоматично продовжується на 20 днів. Впродовж цього періоду суд зобов'язаний прийняти рішення. Тимчасова судова заборона може видаватися на (колишнього) близького родича після фізичного насильства або після погроз, у разі психологічного тероризування, якщо воно серйозно шкодить психологічному здоров'ю потерпілої особи і коли такі напади роблять проживання з особою, яка вдається до насильства, нестерпним. Тимчасова судова заборона чинна упродовж 3 місяців (максимум). Лише у випадку, коли потерпіла особа подала на розлучення (і ще в кількох інших особливих випадках), заборона може бути продовжена до розлучення. Кривднику можуть не лише заборонити заходити до свого помешкання, а й не дозволити з'являтися біля будинку та в інших визначених місцях (наприклад, на шляху потерпілої особи на роботу, на місці праці, у школі дітей). Контакти будь-якого виду також можуть бути забороненими. Якщо кривдник порушує наказ, що забороняє контакт, або заходить на захищену територію, потерпіла особа може подавати заяву на штраф за неповагу до суду. Однією з основних рис Акта про захист від насильства в сім'ї є те, що у випадку вчинення насильства поліція повинна реагувати, незважаючи на інтереси потерпілої особи, яка самостійно приймає рішення лише стосовно тимчасової судової заборони. Такий двоступеневий підхід забезпечує розуміння того, що держава вважає себе відповідальною за безпеку в приватному житті і що вона обізнана з проблематичною ситуацією потерпілої особи, яка перебуває в насильницьких

стосунках під тиском кривдника.

Болгарія. У 2005 році Національна асамблея Болгарської Республіки прийняла Акт про захист від насильства у сім'ї. Документ регулює права осіб, які потерпіли від насильства в сім'ї, заходи захисту і процедури їх забезпечення. Відповідальність, якої добиваються згідно з цим Актом, не виключає будь-якої іншої цивільної чи кримінальної відповідальності правопорушника. Домашнє насильство може бути фізичною, психологічною, сексуальною дією, до них належать також спроби вдатися до такого насильства, примусове обмеження особистої свободи і приватного життя, вчинені проти осіб, які є чи перебували в сімейних чи кровних стосунках, у фактичному подружньому співжитті або які мешкають в одному і тому самому помешканні. Захисту, згідно з цим Актом, може шукати будь-яка особа, яка потерпіла від насильства в сім'ї, завданого фактичним або колишнім подружжям; особою, з якою він/вона є чи перебували у фактичному подружньому співжитті; особою, яка стала батьком її дитини; предком; нащадком; братом чи сестрою; родичем у шлюбі до другого коліна; опікуном, названим батьком чи матір'ю. У випадку насильства в сім'ї потерпіла особа має право звернутися до суду за захистом. За наявності даних, які свідчать про безпосередню загрозу життю чи здоров'ю потерпілої особи, він/вона може подати заяву до органів поліції для негайного вжиття заходів. Працівники Міністерства внутрішніх справ повинні передати таку заяву до суду разом з поясненням правопорушника (якщо такий є) і протоколом про вжиті заходи, який описує причини для негайного судового захисту. Згідно з цим Актом захист від насильства в сім'ї забезпечується зобов'язанням правопорушника утриматися від вчинення насильства у сім'ї, усуненням правопорушника з помешкання спільного користування на термін, визначений судом, забороною правопорушнику заходити в помешкання, на місце праці та місця соціальних контактів і відпочинку потерпілої особи на умовах і на термін, визначені судом, тимчасове (умовне) призначення місця проживання дитини з

потерпілим батьком чи матір'ю чи тим із батьків, хто не вчиняв насильства, на умовах і на термін, визначені судом, якщо це не суперечить інтересам дитини, зобов'язанням правопорушника відвідувати спеціалізовані програми, скеруванням потерпілих на реабілітаційні програми. Згадані вище заходи повинні тривати від місяця до року. У всіх випадках суд у своїй резолюції мусить також накладати на правопорушника штраф у розмірі від 200 до 1000 левів (від 100 до 500 євро). Повноваження вживати захисних заходів належать регіональному суду, який обслуговує район фактичної адреси потерпілої особи, або регіональному суду, який обслуговує район поліцейської дільниці, на території якої шукали захисту. Процес видачі ордеру може розпочатися за скаргою потерпілої особи, за проханням директора управління соціальної допомоги, за заявою брата, сестри чи особи, яка є близьким родичем потерпілої – у разі негайного судового захисту. Скарга або заява має подаватися у письмовій формі (вказуються імена, адреси та індивідуальні номери прохача чи особи, яка подає заяву (якщо ж потерпіла особа не спроможна чи не бажає оприлюднювати свою адресу, адреси суду буде достатньо), імена і фактичні адреси правопорушника чи інша адреса, на яку йому/їй можна надіслати повістку до суду, у тому числі номери телефону і факсу, дані про сім'ю, родичів чи фактичні стосунки між потерпілою і правопорушником, опис фактів насильства у сім'ї, підпис). Скарга або заява подається не пізніше одного місяця після вчинення акту насильства в сім'ї. У день отримання скарги чи заяви суд повинен запланувати відкрите судово засідання не пізніше тридцятиденного терміну. Суд виносить резолюцію на відкритому засіданні і, приймаючи скаргу чи заяву, видає розпорядження про захисний ордер. Із цим розпорядженням суд накладає один чи більше захисних заходів. Будь-які оскарження не призупиняють виконання розпорядження. Рішення окружного суду є остаточним. Захисний ордер підлягає негайному виконанню. Поліцейські органи наглядають за виконанням ордеру. У випадку невиконання ордеру поліцейський орган мусить затримати правопорушника і

негайно повідомити про це служби прокуратури.

Однією із проблем в Україні, чому кривдники уникали кримінальної відповідальності за скоєння, наприклад, побоїв, або умисних легких тілесних ушкоджень, то це те, що жертва (жінка або дитина кривдника) могла забрати заяву, або навіть і не повідомляти про те, що щодо неї був скоєний злочин, а працівники правоохоронних органів це підтримували, оскільки їм було менше роботи [72].

Франція. Акт від 4 квітня 2006 року вводить до Кримінального кодексу загальне визначення обтяжуючих обставин для всіх злочинів, здійснених подружжям і партнерами. Тепер закон поширює це на партнерів, які живуть із постраждалою особою за Угодою громадянської солідарності, і на колишнє подружжя, на партнерів, які живуть разом, за умови, що правопорушення вчинене тоді, коли пара перебувала разом або після розлучення, і вчинене внаслідок стосунків між кривдником і постраждалою особою. Відповідними правопорушеннями є, насамперед, акти насильства – тортури і жорстокість, насильство, яке ненавмисно призвело до смерті, насильство, результатом якого є каліцтво чи повна непрацездатність, чи насильство, що призвело до непрацездатності, яка триває більше восьми днів, непрацездатності, що триває менше восьми днів чи що не приводить до непрацездатності. Обтяжуючі обставини, які загалом застосовуються законом до справ насильства з боку інтимного партнера, поширюються також на випадки зґвалтування, сексуального насильства іншого, ніж зґвалтування, і вбивство. Закон таким чином підтверджує правовий прецедент, установлений Касаційним судом, що визнає зґвалтування у шлюбі. Вироки за такі правопорушення коливаються від трирічного ув'язнення і штрафу в 45 тисяч євро до пожиттєвого ув'язнення. Щобільше, заходи, ужиті до і після ув'язнення, дають санкцію на виселення кривдника з дому. До розгляду справи судовий нагляд кривдника уможлиблює припинення співжиття і заборону будь-яких контактів із потерпілою особою (стаття 138-9 Кримінально-процесуального кодексу). Кривдника, який не

виконує ці заходи, може очікувати досудовий арешт. Суди можуть заборонити кривдникам перебувати в помешканні потерпілої особи на будь-якій стадії кримінального переслідування. Цей захід можуть ужити відразу після повідомлення про правопорушення і супроводити його зобов'язанням пройти курс медичного, соціального чи психологічного лікування. Кілька актів (15 червня 2000 року, 15 листопада 2001 року і 9 вересня 2002 року) збільшили права потерпілих стосовно надання інформації і того, як потерпілих приймають у поліцейських відділках і як ставляться до них під час судового розгляду. У контексті розлучення, з моменту прийняття Акта від 26 травня 2004 року, суддя у сімейних справах уповноважений видавати негайну постанову про використання сімейного помешкання і судовий ордер, що забороняє партнеру, який вчиняє насильство, входити до помешкання після здійснення найперших актів насильства і до початку процесу розлучення, за умови, що протягом наступних чотирьох місяців подано заяву про розлучення. Незалежно від того, чи розпочато процес розлучення, стаття 220-1 Цивільного кодексу передбачає, що в тих випадках, коли «або чоловік, або дружина серйозно нехтує своїми обов'язками в такий спосіб, що загрожує інтересам сім'ї», суддя у сімейних справах може видати наказ про вжиття негайних заходів.

Німеччина. Насильство над жінками охоплюється загальними положеннями кримінального законодавства, такими як, наприклад, убивство, тілесні ушкодження, позбавлення свободи (наприклад, державним службовцем) і застосування сили. У 1995 році започатковано Берлінський проект втручання проти насильства у сім'ї. Цей проект змодельований за прикладом Проекту втручання проти насильства у сім'ї міста Дулут штату Міннесота (США). Він спрямований на координацію дій усіх інституцій і проектів задля забезпечення ефективнішого захисту жінок, з якими жорстоко поводяться, та переслідування правопорушників. Мета – оберегти жінок від принизливого ставлення і ганьби, коли ті повідомляють про кримінальний

злочин та подають позов на кривдника. У липні 1995 року видано «концепцію курсу» для поліцейських стосовно «чоловічого насильства проти жінок», яку включено в наступну освіту поліцейських. З 1 січня 2002 року діє закон про захист від насильства в сім'ї (Gewaltschutzgesetz). Ним визначено, що особа, яка вчинила домашнє насильство, повинна залишити помешкання. У випадку вчинення таких дій жертва має терміново проінформувати поліцію (за телефоном чи іншим чином). Коли наряд поліції прибуде, жертва насильства в сім'ї повинна розказати про те, що сталося, указати на тілесні ушкодження, завдані кривдником. Поліція в цьому випадку зобов'язана скласти протокол із викладенням подій, поясненнями обох сторін та описом тілесних ушкоджень, які мають місце. Кожній зі сторін вручається копія такого протоколу. Закон надає поліції право видалити кривдника з квартири та заборонити йому з'являтися там на термін до десяти днів. Впродовж цього часу жертва насильства в сім'ї повинна відвідати лікаря, щоб засвідчити тілесні ушкодження, та звернутись із заявою до найближчого суду, який вирішує питання, пов'язані із сімейним правом. Суди розглядають такі заяви досить оперативно. Крім того, до кінцевого розгляду заяви суд може заборонити кривднику не лише входити до квартири, а й підходити до неї ближче, ніж на певну відстань. Суд також має право обмежити контакти особи, яка вчинила домашнє насильство, з жертвою насильства та дітьми. Наприклад, може заборонити наближатися до них на відстань меншу, ніж 50 метрів. Якщо прибутки жертви насильства в сім'ї невеликі, то вона має право розраховувати на державну допомогу. Перший німецький притулок для жінок, відкритий у Берліні в 1976 році, був проектом Федерального міністерства сімейних справ, літніх людей, жінок і молоді. Нині в Німеччині діють понад 400 притулків для жінок.

Норвегія. Для зміцнення захисту жінок і дітей набули чинності поправки до Положення стосовно насильства в сім'ї (1 січня 2006 року). Стаття 219 Кримінального кодексу має такий вигляд: «Будь-яка особа, яка

шляхом погроз, примусу, позбавлення свободи, насильства чи будь-яких інших правопорушень протиправно або повторно жорстоко поводить з а) його чи її колишнім чи нинішнім подружжям, б) його чи її колишнім чи нинішнім родичем подружжя по прямій лінії, с) його чи її родичем по прямій лінії, d) будь-якою особою у його чи її домі, або е) будь-якою особою, якою він чи вона опікується, підлягає ув'язненню на термін, що не перевищує три роки. Якщо жорстоке поводження є серйозним або постраждала особа вмирає або терпить значні тілесні ушкодження чи шкоду здоров'ю внаслідок жорстокого поводження, покаранням є ув'язнення, що не перевищує шість років». Ще в 1988 році введено беззастережне переслідування у випадках учинення насильства в сім'ї. Кримінальна справа може подаватися до суду, навіть якщо жінка відкликає свою формальну заяву. Потерпілі від сексуальних злочинів і насильства в сім'ї відповідно до розділу 9а Кримінально-процесуального акта мають право на допомогу юриста. Послуги юриста оплачує держава, і він зобов'язаний займатися інтересами потерпілої особи у зв'язку із розслідуванням і основним слуханням справи.

Польща. За Кримінальним кодексом від 6 червня 1997 року домашнє насильство потрапляє до категорії «злочини проти сім'ї і опікуництва». Визначення насильства в сім'ї включає в себе фізичну і психологічну складові: Стаття 207 § 1 Кримінального кодексу: «Усі ті, хто завдають шкоди фізичної чи психологічної природи членові своєї сім'ї, особі, яка постійно чи тимчасово перебуває під їхньою опікою, неповнолітньому чи беззахисній особі, підлягають ув'язненню від трьох місяців до п'яти років». Термін позбавлення волі збільшується до десяти років, якщо правопорушник діяв із надзвичайною жорстокістю (§ 2), а також щонайменше на два роки і щонайбільше на дванадцять років, якщо постраждала особа намагається покінчити життя самогубством унаслідок дій правопорушника (§ 3). Про домашнє насильство може повідомити будь-яка особа на підставі підозри, що негайно веде до розслідування. Згідно зі статистичними даними поліції, за кожен з останніх

трьох років сталося близько 86 500 втручань поліції в ситуації насильства у сім'ї (тоді як загальна цифра втручань поліції близько 480 000). Польща не має виправних чи реабілітаційних програм для жорстоких чоловіків. Рівень рецидиву злочинів, пов'язаних із насильством у сім'ї, становить 72,4 %. Органи влади вживають деяких заходів для вирішення проблеми насильства в сім'ї. У 1999 році Міністерство юстиції написало Хартію прав потерпілих. Систему «блакитних карток» (зразки звітів про випадки насильства) впроваджено в 1998 році національними поліцейськими органами на всій території Польщі. Вона спрямована на спрощення і стандартизацію процедури втручання поліції у ситуаціях насильства в сім'ї. Картки призначені для використання поліцейськими під час їхніх втручань. Одна з «блакитних карток» надає потерпілій особі інформацію про його чи її права і номери телефонів інституцій, які можуть допомогти потерпілим від насильства. Інша картка містить вказівки для збирання і документування свідчень про місце злочину. Провідну роль у подоланні насильства в сім'ї відіграють органи місцевої влади – регіональні центри сприяння сім'ї та центри соціальної допомоги, які працюють згідно з Актом соціальної допомоги від 29 листопада 1990 року. Державне реагування на домашнє насильство координує Державна агенція з попередження проблем, пов'язаних з алкоголізмом. В організації вважають, що домашнє насильство пов'язане з алкоголізмом. Проте неурядові організації стверджують, що алкоголізм може призвести до насильства в сім'ї, але він не є його причиною.

Швеція. У 1998 році до Кримінального кодексу включено новий злочин – «серйозне порушення недоторканності жінки». Він стосується повторюваних дій, караних за кримінальним законом, спрямованих чоловіками проти жінок, які мають чи мали тісні стосунки з правопорушником. «Серйозне порушення недоторканності жінки» означає, що якщо чоловік чинить певні кримінальні дії (насильство, протизаконну погрозу чи примус, сексуальні чи інші утиски, сексуальну експлуатація та ін.) проти жінки, з якою він є або був одружений,

або з якою він живе чи жив, він засуджується за серйозне порушення недоторканності жінки замість окремого злочину, який він вчинив. Необхідною умовою для засудження за правопорушення є те, що акти були частиною повторюваного порушення недоторканності жінки і спрямовувалися на заподіяння серйозної шкоди її впевненості в собі. Покаранням є ув'язнення від шести місяців до шести років. У 1988 році набув чинності Акт про заборонний ордер, що дає захист жінкам, яким погрожують, переслідують чи утискають. Ордери забороняють чоловікам мати контакти чи відвідувати жінок, коли існує ризик переслідування, утисків чи іншої кримінальної дії. Покаранням за порушення ордера є штраф або однорічне ув'язнення.

Сполучені Штати Америки. Соціальну проблему домашнього насильства в США порушено ще в 70-х роках ХХ ст. у зв'язку з активізацією жіночого руху. Основними підходами в політиці США щодо реагування на домашнє насильство є контроль, який забезпечує стратегію обов'язкового реагування. «Контроль» як підхід до реагування на домашнє насильство полягає в жорсткому використанні інституційних ресурсів для зниження рівня насильства в сім'ї, покарання тих, хто його вчиняє. Контроль, головним чином, виявляється у формі практики обов'язкового реагування на домашнє насильство, а саме: обов'язковий арешт, принцип обов'язкового судового провадження та обов'язкове інформування. За законом про обов'язковий арешт поліцейські зобов'язані заарештувати кривдника, навіть якщо жертва насильства виступає проти цього. Відповідно до принципу про обов'язкове судове провадження судове провадження не може бути припинено до тих пір, поки обвинувачена особа не буде покарана, навіть якщо жертва просить закрити справу. Вважалося, що такий захід дозволить зменшити кількість випадків тиску кривдника на жертву. Принцип обов'язкового інформування передбачає, що медичний персонал зобов'язаний повідомляти правоохоронним органам про будь-які факти насильства. Необхідно зазначити, що в кожному штаті США існує окреме законодавство про попередження

насильства в сім'ї і боротьбу з ним. Так, основним законодавчим актом, що регулює питання, пов'язані з протидією насильству в сім'ї, у штаті Іллінойс є Акт про боротьбу з насильством в сім'ї (Illinois Domestic Violence Act – далі IDVA). Відповідно до IDVA охоронний ордер (відповідає захисному припису в законодавстві України) – це судовий припис, який забороняє особі, яка скоїла домашнє насильство, вчиняти певні дії чи навпаки, вимагає від неї певних дій. В охоронних ордерах жертва називається позивачем, а особа, яка вчинила домашнє насильство, – відповідачем. Охоронний ордер можна отримати двома шляхами: у цивільному суді (окремо чи одночасно з іншою цивільною процедурою, наприклад, розлученням) або в кримінальному суді – у зв'язку з кримінальним звинуваченням. Необхідно зазначити, що в штаті Іллінойс створено суди для розгляду справ, пов'язаних з насильством у сім'ї, у яких розглядаються як кримінальні, так і цивільні позови. Жертва насильства в сім'ї може отримати один з трьох видів охоронних ордерів: 1. Надзвичайний охоронний ордер можна отримати в період, коли немає судових засідань, зокрема в нічний час і вихідні, звернувшись до поліції, яка в цьому випадку зв'яжеться з черговим суддею. Коли існують підстави, суддя видасть надзвичайний ордер. Проте, коли судові засідання поновляються, потерпілий має з дотриманням усіх правил звернутися до суду за отриманням тимчасового ордера. 2. Тимчасовий охоронний ордер можна отримати шляхом подання у відповідному суді позову з проханням про захист від насильства в сім'ї та бажаний зміст охоронного ордера. Якщо існує імовірна небезпека подальшого насильства, суд може видати такий ордер з 14-21-денним терміном дії, без попереднього повідомлення кривдника. 3. Постійний охоронний ордер. Після видання тимчасового охоронного ордера і повідомлення про це особі, яка вчинила домашнє насильство, у 10-денний термін призначається судове засідання, на якому особа, звинувачена в насильстві, матиме змогу викласти своє бачення подій. Після слухання справи за присутності достатніх доказів вини особи, звинуваченої у вчиненні насильства в сім'ї, дія ордера може бути

продовжена на термін до 2 років. Слід також зазначити, що в м. Чикаго штату Іллінойс офіцери, які займаються проблемою насильства в сім'ї, обов'язково регулярно відвідують спеціальні тренінги та програми підготовки, що фінансуються за кошти бюджету штату. За рік таке навчання проходять близько 1000 офіцерів поліції м. Чикаго. Якщо необхідно, поліцейський повинен допомогти жертві дістатися до госпіталю чи шелтеру (притулку). Наприклад, у м. Чикаго діють 6 притулків для жертв насильства в сім'ї, кожний з яких розрахований на 200 осіб [116, с. 234].

У Відні (Австрія) впроваджено закон про побутове насильство, який передбачає підготовку поліції для видворення правопорушників з домівок та організацію дійових служб інформування і консультування жертв. Цей закон передбачає також фінансування притулків, як постійний видаток з міського бюджету, визнаючи в такий спосіб громадський обов'язок підтримувати постійні професійні служби для роботи з жертвами. З цією паралельною структурою можна задовольняти потреби багатьох жінок краще, ніж це може зробити будь-яка інша служба.

У деяких країнах кримінальне переслідування винуватих за вчинення насильства у сім'ї серйозно ускладнене, тому що дружини не мають права свідчити у суді проти своїх чоловіків. Це робить кримінальне переслідування майже неможливим, оскільки важко надати докази вчиненого злочину.

Дуже цікавою є практика США при розгляді домашнього насильства. У політиці США основними методами реагування на насильство в сім'ї є здійснення систематичного контролю за сімейними правопорушниками та практика обов'язкового реагування на насильство в сім'ї, відповідно до якої у разі вчинення правопорушення застосовується обов'язкове інформування громадськості про такий факт, в обов'язковому порядку здійснюватиметься судове провадження. Згідно із законом США про обов'язковий арешт, поліцейські зобов'язані заарештувати кривдника, навіть якщо жертва насильства виступає проти цього [96, с. 108].

Отже, сьогодні можна говорити про два можливі варіанти вдосконалення системи профілактичної діяльності насильницьких злочинів щодо жінок у сфері сім'ї та побуту. Перший шлях полягає у спеціалізації співробітників поліції з метою професійного втручання у сімейні конфлікти і створення спеціальних підрозділів. Другий шлях – це повсюдне створення кризових центрів та їх взаємодія з дільничними офіцерами та іншими співробітниками поліції, участь соціальних працівників у судовому засіданні як громадських захисників, присутність на допитах, очних ставках тощо. Закордонний досвід показує, що і той та інший варіант повинен бути, тому що професіоналізація співробітників правоохоронних органів та їх активна співпраця з кризовими центрами лише підсилить ефект попереджувальної діяльності. Проте у сучасних умовах загальної кризи у Україні під час розроблення рекомендацій необхідно виходити з реальних тенденцій суспільного розвитку. Сьогоднішній етап становлення третього сектора характеризується посиленням ролі неурядових організацій, що займаються здійсненням громадських програм сприяння потерпілим. Будучи гнучкими та відкритими для сприйняття нових ідей, вони стають ініціаторами координації [32].

Висновки до розділу 1

При з'ясуванні теоретичної розробленості проблеми насильства щодо жінок в юридичній літературі встановлено, що дане негативне явище в українському суспільстві, понятійний апарат, хоча і було предметом вивчення багатьох науковців, проте надалі не існує єдності поглядів на ці явища. Дослідження кримінологічної літератури свідчить про відсутність одностайності в розумінні таких понять, як «жертва», «віктимність», «насильство», «віктимізація».

Віктимологія, як наука виникла в межах кримінології, коли науковці зауважили нерозривний взаємозв'язок між злочинцем та жертвою та вплив чи,

можливо, вирішальне значення жертви на прийняття злочинцем рішення вчинити злочин. Як самостійний науковий напрямок віктимологія зародилася відносно недавно, у середині ХХ сторіччя, коли були сформульовані основні теоретичні положення.

Основним поняттям віктимології є поняття «жертва», «віктимність», «віктимізація».

Щодо того, яке поняття слід застосовувати до жертви, власне злочину, у кримінологічному сенсі, то як у науковій літературі так і у законодавстві є кілька підходів. Для позначення однієї і тієї ж особи використовуються такі терміни, як: «постраждала особа», «потерпілий» та «жертва». Як бачимо, не вироблено єдиної позиції з цього конкретного питання.

На нашу думку, коли йдеться про осіб, яким злочином заподіяно певної шкоди, слід, все ж таки, використовувати термін «жертва», адже в кримінології не має значення, чи визнана така особа потерпілою у встановленому законом порядку.

Дослідження жертви нерозривно пов'язане із процесом віктимізації, тобто перетворенням особи на жертву та віктимністю – здатністю особи ставати жертвою.

Оскільки предметом нашого дослідження є саме жінки–жертви насильницьких дій, то пропонуємо до згаданих підстав класифікацій жертв злочинів додати таку підставу, як соціально-рольовий статус жінки-жертви, який визначає соціальні можливості освіти, професійної діяльності, доступу до влади, сексуальності, ролі в родині та репродуктивної поведінки. Стать – це біологічні відмінності між жінками і чоловіками, які не змінюються залежно від часу і культури – гендер. Така підстава класифікації дає можливість говорити саме про жінок-жертв, які стали такими у зв'язку із становищем у суспільстві та ролями, які вони в ньому виконують.

Отже, проаналізувавши наукові підходи до визначення поняття «жертва злочину», «віктимність» та «віктимізація» вважаємо, що під поняттям «жінка-

жертва насильницьких дій» слід трактувати особу, якій злочином завдано проти її волі фізичної, моральної, майнової чи психологічної шкоди, що стало наслідком її особливого соціально-рольового статусу у суспільстві.

Розглянувши наукові підходи до визначення понять «насильство», «насильницька злочинність» встановлено що: до насильницьких дій законодавцем віднесено такі, які призводять до побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричиняють емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи (*що можна узагальнено назвати психологічним насильством*); до примушування до акту сексуального характеру без згоди постраждалої особи, а також позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, до залишення без нагляду чи піклування, до перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, до заборони працювати, примушування до праці, до заборони навчатися – тобто дії, які спричиняють або можуть спричинити шкоду життю та здоров'ю особи (фізичне насильство).

Подані в законі дефініції видаються, на наш погляд, дещо розмитими, оскільки не зазначають конкретної шкоди, яка може бути завдана особі, лише визначають, так би мовити, сферу заподіяння такої шкоди – фізичні, економічні, сексуальні та психологічні взаємини.

Насильницькі дії щодо жінок, як членів суспільства, що найбільше потерпають від насильства, є актуальною проблемою для багатьох країн світу.

Забезпеченню прав жінок присвячено низку міжнародних стандартів та документів Ради Європи, які прямо чи опосередковано спрямовані на подолання та протидію насильству в сім'ї. Найбільший вплив на вирішення питань протидії насильства в сім'ї та щодо жінок мала Стамбульська конвенція, яка була відкрита до підписання 11 травня 2011 року та набула чинності 1 серпня 2014 року, та у зв'язку з якою в українське законодавство були внесені вагомні зміни.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ ЩОДО ЖІНОК В УКРАЇНІ

2.1 Стан, структура та динаміка насильницьких дій щодо жінок в Україні

Міжнародний дослідницький центр «Інститут економіки і миру» опублікував рейтинг країн та держав із найбільшими проявами насильства за 2016 рік. Україна в 2016 році нарівні з Сирією, Південним Суданом, Єменом, Іраком, Афганістаном, Сомалі та іншими країнами потрапила в десятку найбільш небезпечних країн світу (8-е місце) і зайняла 156 місце в загальному рейтингу мирних країн та держав із найбільшими проявами насильства за 2016 рік. Відповідно до дванадцятого щорічного звіту про стан миру у світі за 2018 рік (Global Peace Index 2018) Україна в рейтингу - на 152-ій позиції зі 163-х країн світу.

Україна за об'єктивними показниками незалежного незаангажованого визнаного у всьому світі аналітичного центру стабільно посідає останні місця за показником Глобального індексу миру (GPI). Очевидно, що на основні параметри дослідження Інституту економіки і миру впливають ті чинники, які є вразливими для сьогоденної України [25].

За статистикою, яку оприлюднили під час голосування Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», понад 3 мільйони дітей в Україні щороку спостерігають за актами насильства у сім'ї або є їхніми вимушеними учасниками, а майже 70 % жінок піддаються різним формам знущань і принижень. Щорічно близько 1500 жінок, і ця тенденція збільшується за останні три роки, помирають від рук власних чоловіків. Діти скривджених матерів у 6 разів більш схильні до суїциду, а 50 % - до зловживань наркотиками. Майже 100 % матерів, які зазнали насильства,

народили хворих дітей - переважно з неврозами, заїканням, енурезами, церебральним паралічем, порушенням психіки.

Розрахунки, проведені Інститутом демографії і соціальних досліджень на замовлення Фонду народонаселення ООН, говорять про те, що щорічно 1,1 млн українок зіштовхуються з фізичною та сексуальною агресією в сім'ї, і більшість з них мовчать.

За статистикою Всесвітньої організації охорони здоров'я, 38 % вбивств жінок у світі - справа рук їх партнерів. У деяких країнах ця цифра наближається до 70 %. Одна з чотирьох жінок земної кулі упродовж усього життя страждає від сексуального насильства [20].

Серед жертв, що постраждали від прояву кримінально-насильницької поведінки, зазначає О.М. Гумін жінки становлять 18 % [37, с. 316]. Як зазначає науковець, звичайно, не можна однозначно підтвердити, хто частіше стає жертвами насильства. Це залежить від багатьох чинників – виду об'єкта насильницького посягання, типу кривдника або жертви тощо. Проте тенденція тяжіє до збільшення кількості жертв-жінок. За його даними, отриманими під час вивчення фізичного, економічного, сексуального та психічного насильства, встановлено, що від усіх видів насильства здебільшого страждають жінки – понад 70 %.

Від насильства страждають всі члени суспільства, але офіційно визнано, що жінки частіше за інших стають жертвами різного роду посягань, які вчиняються, як правило, з боку чоловіка або співмешканця.

Аналіз судової практики та офіційної статистики Генеральної прокуратури України за 2016-2018 рр. щодо осіб, які потерпіли від злочинів свідчить про те, що жінки стають потерпілими у 34,4 % – 37,6 % випадків (у 2016 році усього осіб, які потерпіли від злочинів – 444617, з них жінок – 167099 осіб; у 2017 році – усього осіб, які потерпіли від злочинів – 374238, з них жінок – 133633 осіб; у 2018 році усього осіб, які потерпіли від злочинів –

344780, з них жінок – 118444 особи), у 2019 році від злочинних посягань потерпіло 301792 осіб, з них – 102448 особи жіночої статі).

З усіх тяжких та особливо тяжких злочинів жінки стають потерпілими: у 2016 році – у 37,4% (усього потерпіло від тяжких та особливо тяжких злочинів – 187620 осіб, з них жінок - 70222); у 2017 році – 36,3% (усього потерпіло від тяжких та особливо тяжких злочинів – 165933 особи, з них жінок - 60235); у 2018 році – 35,3% (усього потерпіло від тяжких та особливо тяжких злочинів – 136623, з них жінок - 48220); у 2019 році – 34,4% (усього потерпіло від тяжких та особливо тяжких злочинів – 109438, з них жінок – 37600).

Таким чином, динаміка тяжких та особливо тяжких злочинів, потерпілими від яких є жінки, становить – 2,1% за період з 2016 до 2019 року.

Питома вага *умисних вбивств* серед тяжких та особливо тяжких злочинів, від яких потерпіли жінки, у 2016 році становить 1,4% (980 злочинів), у 2017 році – 0,8% (461 злочин), у 2018 році – 1% (465 злочини), у 2019 році – 1,1% (429 злочинів).

Питома вага *зґвалтувань* серед тяжких та особливо тяжких злочинів, від яких потерпіли жінки, у 2016 році становить 0,4% (298 злочини); у 2017 році – 0,3% (208 злочини), у 2018 році – 0,4% (170 злочини), у 2019 році – 0,7% (276 злочинів).

Питома вага *тяжких тілесних ушкоджень* серед тяжких та особливо тяжких злочинів, від яких потерпіли жінки, у 2016 році становить 0,6% (387 злочини); у 2017 році – 0,6% (340 злочини), у 2018 році – 0,8% (362 злочини), у 2019 році – 0,8% (319 злочини).

Потерпілими від умисних вбивств жінки є: 2016 рік – у 27,9% (всього потерпіло 3511 осіб); 2017 рік – 16,8% (всього потерпіла 2751 особа), 2018 рік – 28,1% (всього потерпіло 1657 осіб), 2019 рік – 27,6% (всього потерпіло 1557 осіб).

Потерпілими від зґвалтувань жінки є: 2016 рік – 90,9% (всього потерпіло 328 осіб); у 2017 році – 89,3% (всього потерпіло 233 особи); у 2018

році – 86, 3% (всього потерпіло 197 осіб), у 2019 році – 80,9% (всього потерпіло 341 особа).

Від тяжких тілесних ушкоджень жінки є потерпілими: у 2016 році – 17, 8% (всього потерпіло 2170); у 2017 році – 17, 1 % (всього потерпіло 1991 особа); у 2018 році – 17, 7 % (всього потерпіло 2047 осіб), у 2019 році – 17 % (всього потерпіло 1878 осіб).

Найчастіше жінки стають потерпілими у сфері сімейно-побутових взаємин.

Статистика свідчить про посилення напруженості сімейних взаємин і зростання сімейного насильства. За даними Генеральної прокуратури щороку органами Національної поліції реєструється близько тисячі правопорушень, пов'язаних з насильством в сім'ї. Потерпілими від правопорушень, пов'язаних з насильством в сім'ї (до 2019 року кримінальна відповідальність за домашнє насильство не була встановлена) особами жіночої статі є: у 2016 році – 74,5 %; у 2017 році – 76, 5 %, у 2018 році – 78, 1 %, у 2019 році – 80,6% (динаміка - + 3,6 %.) [156]. За даними О.М. Гуміна, серед осіб, які постраждали від фізичного насильства у сфері сімейних взаємин, жінки складають 51,7 %, від психічного насильства жінки є потерпілими у 64,1 %, жертвами сексуального насильства жінки стають у 80,6 %, дружина, як постраждала від економічного насильства, становить – 76,7 % [34, с. 142].

Матеріали, вивчених нами кримінальних проваджень також свідчать про переважно жіночий склад потерпілих від злочинів у сімейно-побутовій сфері (Додаток А). При цьому відзначається досить стабільна група складів злочинів, скоєних стосовно жінок в сім'ї.

В цілому залежно від ступеня криміногенної і конфліктної ситуації, характеру і ступеня суспільної небезпеки, дій особи щодо вирішення конфлікту можна виділити дві основні форми протиправної поведінки в сім'ї, передбачені чинним законодавством:

1. Дії у сфері сімейного насильства, що не містять ознак злочину, –

правопорушення (адміністративні проступки, цивільні правопорушення)

2. Дії у сфері сімейного насильства, які містять в собі ознаки кримінально-правової норми, – злочини.

Злочинні дії, будучи найбільш небезпечним різновидом протиправної поведінки в сім'ї, зі свого боку, представлені трьома відносно самостійними групами злочинів:

- насильницькі злочини проти особи,
- насильницькі злочини проти громадської безпеки та громадського порядку,
- злочини проти власності.

З виділених груп найбільш поширені дії, що охоплюються першою групою, - це насильницькі злочини проти особи.

Зі свого боку, цю групу злочинів можна поділити на дві підгрупи: основну і факультативну.

Основну підгрупу насильницьких злочинів становлять тяжкі та особливо тяжкі насильницькі злочини проти особи, а також окремі злочини середньої тяжкості, які посягають на такі важливі об'єкти кримінально-правової охорони, як життя, здоров'я, статева недоторканність і свобода особистості. До них належать такі склади злочинів: вбивство (ст. ст.115 КК України), доведення до самогубства (ст. 120 КК України), умисні тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження (ст ст. 121, 122 КК України), зґвалтування і сексуальне насильство (ст.ст. 152, 153 КК України).

До факультативної підгрупи насильницьких злочинів можна віднести:

1.Злочин проти здоров'я: умисні легкі тілесні ушкодження (ст. 125 КК України), побої (ст. 126 КК України), катування (ст.127 КК України).

2. Злочини, небезпечні для життя і здоров'я: погроза вбивством (ст. 129 КК України).

3. Злочини проти волі, честі та гідності: незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст.126 КК України).

4. Злочин проти статевої свободи і статевої недоторканності: примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України).

Питома вага зазначених діянь мають місце при розгляді такого явища, як сімейне насильство стосовно членів сім'ї, проте, як показує аналіз вивчення кримінальних проваджень і судової практики, деякі з них є найбільш типовими в даній сфері.

Так, великого поширення у сімейному насильстві має нанесення потерпілим тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. Якщо в рамках сімейного насильства відбуваються діяння, які заподіюють безпосередньо шкоду здоров'ю жертви, то скоєне буде кваліфікуватися за ст. 126-1 Кримінального кодексу України «Домашнє насильство». На частку злочинів, які кваліфікуються відповідно до ст. ст. 121 КК України, як умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, потерпілими від яких стали жінки припало до 0,2 % кримінальних проваджень.

Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, проти кожної п'ятої жінки світу хоч раз у житті було скоєно фізичне або сексуальне насильство, отже, кожна п'ята жінка хоча б один раз у житті зазнає побиття або зґвалтування.

Досвід показує, що абсолютно переважаючу більшість потерпілих від сімейного насильства (за даними американських дослідників, близько 95 %) становлять жінки й дівчата [102, с. 20].

Найчастішими проявами насильства, від яких страждають жінки є (в порядку зменшення): словесні образи (нецензурна лайка, картання); психологічний тиск (приниження гідності у присутності сторонніх, залякування, плітки); фізичне насильство (побиття, загроза для життя); сексуальне примушення.

Згідно з нашим дослідження, жінки частіше зіштовхуються з насильством в сім'ї у дорослому віці. У більш ніж 30 % потерпілі зіштовхувалися з психологічним насильством (найчастіше це психологічне

насильство – приниження та образи), 24% – з фізичним (різного ступеня тяжкості тілесні ушкодження), 15% – з економічним (повне або часткове позбавлення коштів, контроль за використанням коштів тощо), близько 1% – із сексуальним насильством (Додаток А).

Основною причиною виникнення ситуацій, пов'язаних з насильницькими діями, переважно є стан алкогольного сп'яніння кривдника. Найчастіше кривдником був чоловік або співмешканець.

У більше ніж 60% потерпілі не звертались по допомогу, решта переважно звертались до інших родичів (Додаток А).

Для жінок-жертв сімейного насильства характерні, на думку більшості експертів, пасивно-споглядальна позиція, почуття страху, тривожність, терплячість, що доходить до жертвовності, ригідність налаштованостей. Відзначається присутність низької самооцінки, невпевненості в собі, залежності від чоловіка, невірноваженості, яка може виявлятися у підвищеній емоційності, вразливості або неадекватних реакціях, агресивності. До того ж розвинені невротичні механізми психологічного захисту – схильність до стереотипної поведінки, регресу в стані підвищеної збудливості – не дають цим жінкам можливості в ситуації конфлікту діяти конструктивно, адже для цього необхідно щонайменше вийти за межі ситуації, побачити її під іншим кутом зору і змінити власні стереотипи поведінки.

Як підкреслюють експерти, часто жінки, які потерпають від сімейного насильства, мають виражені акцентуації характеру – депресивну, тривожну, демонстративну. Акцентуації характеру є варіантом психічної норми, проте вони свідчать про наявність у людини яскраво виражених рис характеру, що пов'язані з типом її реагування, основними потребами, захисними механізмами.

Так, наприклад, для людей з депресивною акцентуацією характерний постійний або такий, що виникає періодично, депресивний стан, що характеризується зниженим настроєм, низькою активністю, відчуттям втоми,

схильністю до самозвинувачень, песимістичними очікуваннями щодо майбутнього, навіть суїцидальними думками. Для тривожних жінок характерне, зокрема, відчуття немотивованої тривоги, невпевненість, а також гіпервідповідальність за дитину, намагання все передбачити і запобігти всім можливим негараздам. Тривожні та депресивні жінки дуже емоційно-чутливі, схильні до глибоких переживань, на відміну від істеричних, які здатні до бурхливих емоційних сплесків, що насправді є досить поверховими і часто мають демонстративний характер. Проте, саме такі сплески, як правило, проваюють чоловіків до застосування насильства щодо жінок.

Отже, жінки, що відзначаються вказаними рисами, справді є досить вразливими щодо сімейного насильства, через свою залежність і пасивність, нездатність постояти за себе (тривожні та депресивні жінки) або невірноваженість, емоційні сплески (істеричні, демонстративні жінки) вони є потенційними жертвами насильства насамперед з боку власних чоловіків.

Також експерти зазначають, що спостерігали в жінок-жертв сімейного насильства низький рівень самоусвідомлення: вони погано усвідомлюють себе як людину, втратили власне «Я», не орієнтуються у своїх потребах та бажаннях, мають виражений мазохістичний компонент, який базується, вочевидь, на негативному досвіді власного дитинства. Дійсно, постійне насильство має наслідком особистісні зміни. «Жертва любить свого ката, повне самознищення», – констатує один з експертів.

Окремі експерти вказують на такі особливості жінок-жертв сімейного насильства: невисокий освітній та культурний рівень, амбівалентність, порушення статево-рольової ідентифікації. Амбівалентність характеризує почуттєву сферу людини. Вона виявляється в суперечливості емоційних ставлень людини до певного об'єкта. Так, це можуть бути стійкі почуття до членів сім'ї водночас із протилежними за модальністю ситуативними емоціями (наприклад, любов, повага – і одночасно образа або зневага – і в той же час жалість). Амбівалентність почуттів може виявлятися як

непослідовність, суперечливість поведінки людини, хитання та сумніви у ситуації вибору. Можна зробити припущення, що саме непослідовність поведінки, постійні хитання є тими факторами, що провокують насильство стосовно таких жінок.

Щодо порушення статево-рольової ідентифікації, як чинника сімейного насильства стосовно жінок, то тут можна припустити, що жінки, чия поведінка суперечить загальноприйнятим нормам, уявленням про поведінку дружини, матері, частіше потерпають від сімейного насилля, ніж ті, які поводяться відповідно до цих уявлень [114].

Отже, можемо зробити висновок, що з психологічної точки зору жінки-жертви - це жінки, які через систематичне насильство зазнали особистісних змін, які проявляються в депресивних, тривожних, демонстративних акцентуаціях характеру, які свідчать про присутність у людини яскраво виражених рис характеру (низької самооцінки, тривожності, жертвовності), що пов'язані з типом її реагування, основними потребами та захисними механізмами.

За даними Міністерства соціальної політики, в Україні у 2019 році зареєстровано майже 95 тисяч осіб, які мають статус потерпілих внаслідок домашнього насильства. З початку 2018 року, коли Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» набрав чинності, кількість звернень з вказаних питань зросла на 23 тисячі (2017 рік – 92,1 тис., 2018 рік – 115,5 тис.) [117].

За словами заступника Міністра соціальної політики з питань європейської інтеграції Сергія Ніжинського, за 10 місяців 2019 року зафіксовано близько 95 000 звернень з приводу домашнього насильства, що на 11 % більше, ніж за аналогічний період минулого року. Основна кількість звернень – від жінок, більше 84 000, більше 10 000 звернень – від чоловіків, 775 звернень – від дітей. І це незважаючи на високу латентність проблеми. В центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді обліковувалось 5 552 сім'ї,

які перебувають у складних життєвих обставинах, з приводу жорстокого поводження, зокрема домашнього насильства, у яких виховується 1822 дітей [117].

Представлені дані жахають своїми масштабами, навіть незважаючи на те, що реальні випадки сімейного насильства, існуючого на території України можуть в кілька разів перевищувати всі наведені показники [101].

Необхідність введення державою офіційної статистики на сьогодніє просто очевидною. Це необхідно для того, щоб реально оцінити масштаби цього явища, визначивши його рівень структуру та динаміку і виявивши існуючі тенденції, що характеризують всю специфіку і своєрідність злочинів, що вчиняються в сім'ї.

2.2 Кримінологічна характеристика особи-злочинця, що вчиняє насильницькі дії щодо жінок та жінки-жертви насильницьких дій

Особа злочинця є об'єктом дослідження не тільки кримінології, а й психології, педагогіки, медицини, соціології та інших наук. Оскільки загалом кримінологія – комплексна наука, то і проблеми, що нею розглядаються, також вирішуються на шляху інтеграції знань з тих галузей, що прямо чи посередньо пов'язані з вивченням людини, як особистості. Кримінологічне визначення особи злочинця тісно пов'язане із загальнофілософським поняттям особистості. У філософії особистість – людина, індивід у аспекті його соціальних якостей, який формується в процесі історично конкретних видів діяльності і суспільних відносин [170, с. 250].

Особа сучасного насильницького злочинця акумулює сукупність соціально зумовлених негативних рис та якостей, що характеризують людину, яка обрала під впливом конкретних життєвих ситуацій насильницький спосіб вчинення злочину. При цьому насильство є обов'язковою ознакою злочину. Воно може бути як елементом мотивації, так й інструментом (способом)

досягнення злочинного результату. Саме такі ознаки повністю властиві особі насильницького злочинця останнього десятиріччя [181, с. 131].

Ознаками, які входять до складу поняття особи злочинця є сукупність психофізіологічних особливостей, соціальних зв'язків, етичних особливостей, правових, у тому числі кримінологічних, аспектів, які відображають суть людини. Слід погодитися з Ю.М. Антоняном, який вважає, що вивчення осіб, які вчиняють злочини повинно здійснюватись тільки на міждисциплінарному рівні, оскільки вузькоспеціальний підхід породжує однобічність і веде до обмежених висновків. Міждисциплінарне пізнання особи злочинця, яке включає емпіричне і теоретичне дослідження, повинно спрямовуватися на з'ясування закономірностей розвитку особи як суспільного явища, реально існуючого процесу. Пізнання людини повинно використовувати все те, що є в наявності сучасної науки про людину, і все те, що може бути використано для всебічного її вивчення. Тільки такий науковий підхід дозволить вивчати проблеми особи злочинця, які постійно змінюються і розвиваються [9, с. 34].

Психологічні ознаки – одні з найважливіших факторів, що впливають на вчинення індивідом суспільно-небезпечних дій, бо вибір способу здійснюється з урахуванням психологічних особливостей і психічної специфіки злочинця. Це виявляється в рисах характеру, вольових та емоційних якостях, ціннісно-нормативній характеристиці свідомості, мотиваційній сфері злочинної поведінки, стану злочинця в момент вчинення злочину та механізмі наступних злочинних дій. Інакше кажучи, прогнозування базується на попередній поведінці та на особі індивіда [128, с. 67]. Так, А.І. Долгова зазначає, що поняття «злочинець» варто використовувати тільки як формальне, тобто таке, що відображає не присутність у людини якихось особливих кримінальних характеристик, а той факт, що людина вчинила злочин, і що поняття «злочинець» слід відрізнити від поняття «злочинна людина», тобто людина – природжений злочинець. Підкреслюючи, що в будь-якій людині існує нерозривна єдність двох сторін її істоти – соціальної і біологічної, науковець

вважає, що при вживанні поняття «особистість злочинця», варто мати на увазі саме «соціальне обличчя» людини, яка скоїла злочин, і нічого більше [43, с. 177].

Психологічні ознаки належать до числа найважливіших факторів, які впливають на вчинення індивідом суспільно-небезпечних дій, тому що вибір способу здійснюється з урахуванням психологічних особливостей і психічної специфіки злочинця. Це виявляється у рисах характеру, вольових та емоційних якостях, ціннісно-нормативній характеристиці свідомості, мотиваційній сфері злочинної поведінки, стану злочинця в момент вчинення злочину та механізмі наступних злочинних дій. Інакше кажучи, прогнозування базується на попередній поведінці та на особі індивіда.

Фізіобіологічні ознаки пов'язані з фізичною конституцією людини: спадковість (біологічна – це не обов'язково, тільки генетична), стать, вік, функції внутрішніх органів, особливості нейродинамічних процесів, нарешті стан здоров'я, хворобливість. Вивчення фізіобіологічних особливостей зумовлено необхідністю отримання характеристик, причинно пов'язаних із злочином. Науковці, вивчаючи поведінку делінквентів, звернули увагу на існуючу залежність між захворюваннями центральної нервової системи, отриманими травмами голови, алкоголізмом, наркоманією і девіантною поведінкою людини. Виділено основні біологічні фактори, які впливають на формування поведінки, це – соматична будова організму, генетичний фактор, резидуальне органічне ушкодження головного мозку, акселерація та інфантилізм. Н.С. Лейкіна підкреслила, що біологічні особливості особистості неспецифічні і самі собою не породжують злочинності, але впливають на динаміку поведінки людини, будучи умовою, морфологічною і психофізіологічною базою сприймання людиною соціальної природи [48, с. 64].

В.В. Романов, підкреслює, що поняття «особистість злочинця» є багатогранною, з яскраво вираженим міждисциплінарним характером, оскільки вивчається не тільки психологами, а й юристами, зайнятими

розробкою питань, що стосується кримінального права і процесу, кримінології і криміналістики. Вчений також підкреслює, що фахівці в галузі юридичної психології вивчають ширший спектр характеристики особистості злочинця, ніж це прийнято (комплекс соціально-демографічних, соціально-рольових, соціально-психологічних ознак, що прямо чи опосередковано пов'язані зі злочинним діянням), а саме: звертається увага не тільки на його моральні якості, знання, навички, звички, форми психічного відображення, темперамент, а й на фізичну сутність особи як людського індивіда, його вік, психічну здатність до ставлення, деякі функціонально-рольові ознаки, наприклад, посадове становище, особливі обов'язки чи особливе ставлення до потерпілого, а також дається психологічна характеристика особистості злочинця у всьому складному комплексі інтелектуальних, емоційно-вольових та інших її якостей [148, с. 264-265].

В українській кримінології традиційно особистість злочинця розглядається як сукупність соціально-психологічних властивостей, які утворилися в процесі соціалізації людини, і ситуацій, що зумовлює її злочинну поведінку [169, с. 234; 2, с. 94]. Особистість злочинця, як зазначає В. В. Голіна, - це сукупність природжених і соціально надбаних рис, якостей, властивостей, вад, що так чи інакше типово властиві людям, які вчинили злочини і в яких ці властивості, якості, риси чи вади виявилися [28, с. 96].

Подекуди особистість злочинця розглядається як складний комплекс негативних властивостей, якостей, станів, їх структуру і співвідношення, соціальні і психологічні характеристики, які в сполученні з конкретними об'єктивними обставинами зумовлюють вибір злочинного варіанта поведінки [57, с. 20, 161]. Проте, не можемо погодитись з таким міркуванням, адже на нашу думку, говорячи про особу злочинця, не можна обмежуватись лише негативними властивостями. У багатьох випадках такі риси як цілеспрямованість, емоційна врівноваженість, належна фізична підготовка, наполегливість, вміння пристосовуватись до ситуації, тощо характеризують

тих чи інших злочинців. Справа не в позитивних чи негативних якостях, рисах та властивостях, які, до того ж в різних ситуаціях відіграють роль або позитивних або негативних, а в мотивації та криміногенній налаштованості особистості.

Як стверджує О.М. Пастушеня, в деяких випадках особа, яка вчинила протизаконне насильницьке діяння, може не мати істотних відмінностей за криміногенно вагомими ознаками від осіб законслухняних громадян. Наприклад, не можна не враховувати можливість здійснення злочинів у результаті неадекватного сприйняття та оцінки суб'єктом ситуації, коли він вважає, що його дії правомірні (тобто сумлінно помиляється), або не знає правової заборони або дозволу (при відсутності можливості отримати інформацію) [122, с. 22].

Готовність окремої особистості до агресії виявляється як негативна межа – агресивність. Необхідно зазначити, що термін «агресія» означає напад. Агресивні злочини мають злісний, деструктивний характер і переслідують мету заподіяти потерпілому шкоду. В основі кримінальної агресії – ворожнеча і жага руйнування. Вона посягає на найважливіші людські блага – життя, здоров'я, честь, гідність, права людини. Агресія спрямована на завдання людині страждань і перешкоджає здійсненню її намірів. Об'єктами агресивних дій бувають також речі і природа – місце існування людей [53, с. 170-171].

Особливий тип насильницького злочинця – вбивця. Існують різні типи вбивць: «випадкові», сексуальні, вбивці-хулігани, вбивці-терористи, вбивці-найманці (кілери) тощо. Позбавлення життя іншої людини має серйозні психологічні наслідки для особи, яка скоїла його. Скоєння вбивств передбачає деформацію всієї структури особистості [131, с. 315].

Характеристика особи злочинця, вивчення її властивостей та ознак дозволяє правильно визначити характер і ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння, встановити причини конкретного злочину та злочинності в цілому, розробити науково-обґрунтований прогноз та здійснити

програмування профілактичних заходів [162, с. 1008].

Суспільна небезпека є ознакою, що властива усім злочинцям [153, с. 113].

Кримінологічна характеристика особистості злочинців сімейно-побутової сфери, як і будь-яких інших злочинців, складається з чотирьох основних блоків:

- 1) соціально-демографічні властивості;
- 2) кримінально-правові ознаки;
- 3) соціально-рольові властивості;
- 4) морально-психологічні властивості.

Соціально-демографічна характеристика особистості злочинця охоплює дані про стать, вік, сімейний стан, освітній рівень, соціальне становище, рід занять тощо. Аналіз зазначених відомостей на статистичному рівні дозволить встановити особливості демографічних показників, соціального походження й статусу, освітнього і культурного рівня злочинця та визначити їх вплив на спрямованість злочинної поведінки. Кримінально-правова характеристика особистості злочинця істотно доповнює соціально-демографічну. До неї входить комплекс відомостей про характер співучасті, мотиви злочинних посягань, основні форми дозлочинної поведінки, дані про рецидив, психічний стан у момент вчинення злочину, окремі аспекти поведінки засуджених в установах виконання покарання. Враховуючи кримінально-правову характеристику, ми можемо робити висновки про генезис злочинного посягання, глибину і стійкість антисуспільної спрямованості злочинця, його суспільну небезпечність [14, с. 280]. Важливим елементом соціально-демографічної характеристики особи злочинця є її вік. Одним з найбільш важливих соціально-демографічних ознак, що характеризують особу насильницького злочинця, є вік. Психологи розглядають його як якісно певний етап становлення і розвитку особистості, як період з властивими віку особливостями сприйняття людиною навколишнього світу. З огляду на це

вікові особливості не можуть не впливати на злочинну поведінку.

Вікова характеристика особи злочинця свідчить, по-перше, про особливості злочинної поведінки представників тих чи інших вікових категорій, по-друге, дає змогу встановити найкриміногеннішу вікову групу серед злочинців того чи іншого виду злочину, по-третє, допомагає розкрити сутність ціннісних орієнтирів, потреб, цілей, планів злочинців різного віку тощо. На основі узагальненихотриманих даних, за О.М. Гуміним, найчастіше злочини цього виду вчиняються особами у віці 36-40 років (37,5 %), у віці 31-35 років вчиняється 26 % злочинів. Доволі високою є злочинна активність серед осіб у віці понад 40 років (17,5 %) і 22-30 років (19 %) випадків [35].

Згідно з даними, отриманими нами в ході вивчення кримінальних проваджень, відкритих за фактом вчинення насильницьких злочинів, в яких потерпілими були жінки, то до вікової категорії 21-25 років належало 5% злочинців, до категорії 26-30 років –10%, у віці 31-35 років було виявлено 15% сімейних агресорів, 40% злочинців були 36-40 років, до категорії 41-45 років належало 18%, 46-50 років – 12%.

Отже, найбільша криміногенна активність відзначається у віці від 30 до 50 років (Додаток Б).

Як видається, достатньо висока кримінальна активність злочинців віком 22-30 років певною мірою пояснюється тим, що у цьому віці, як правило, вирішуються найважливіші питання: кар'єра, створення сім'ї, придбання житла, самореалізація, побудова життєвих планів на майбутнє тощо. Проте реалії сьогодення не вирішують безпроблемно такі доленосні питання, а тому у молодих людей виникають значні складнощі, непорозуміння, безвихідні ситуації, на ґрунті яких з'являються почуття озлобленості, постійного незадоволення, обдурених сподівань, відсутність життєвих перспектив. Як бачимо, подібні настрої виливаються у численні конфлікти, у внутрішній протест проти такого становища, агресивність, пошук винних, якими переважно виявляються члени родини, які завжди поруч. А тому насильницькі

посягання проти життя й здоров'я особи, що вчиняються злочинцями цієї вікової групи, здебільшого носять зухвалий і агресивний характер, забарвлений високою імпульсивністю [24, с. 63].

Важливою соціальною характеристикою особистості злочинця є освіта. Адже вона позитивно впливає на розвиток особистості, формування її світоглядних і моральних установок. Звичайно, прямої залежності між рівнем освіти і формою поведінки людини нема, антигромадської в тому числі, однак рівень освіти впливає і на правосвідомість і на здатність вибору того чи іншого варіанту поведінки.

Так, низький рівень освіти може ускладнити вибір прийнятних варіантів поведінки в конфліктній ситуації. Як правило, люди з високим освітнім рівнем прагнуть до більш демократичних стосунків, до більш гнучких засобів управління сім'єю. Основна маса насильницьких злочинців у сімейно-побутовій сфері, практично кожен другий - з середньою освітою, кожен третій має середньо-спеціальну освіту, кожен п'ятий - незакінчену середню освіту. Особи з вищою освітою – 20,5%. (Додаток Б). Це свідчить про те, що висока освіченість не є бар'єром між злочинною і незлочинною поведінкою. Якщо врахувати, що кількість сімейних злочинів постійно зростає, то можна констатувати все більший розрив між кримінологічною цінністю таких понять, як освітній і культурний рівень. Освіта в тому вигляді, в якому вона склалася на сьогодні, ще меншою мірою, ніж у попередні роки, пов'язана з культурним рівнем його морально-правової свідомості. Отже, яким би не було значення знань, їх не слід переоцінювати, оскільки важливими є світоглядна і моральна їх спрямованість.

За даними Б. М. Головкина, переважно сімейні злочинці не займалися суспільно-корисною працею – 70 %. Учений зазначає, що незайнятість у виробництві веде до розширення меж бездіяльного періоду, що використовується для задоволення примітивних потреб у випивці, розвагах, бешкетуванні тощо. Крім того, бездіяльність формує звичку до інертно-

споживацького способу життя у колі собі подібних, з вихлюпуванням час від часу негативних емоцій на близьких і рідних осіб, які є противниками такої поведінки [28, с. 192].

У характеристиці суспільної небезпеки винних важливу роль відіграють мотиви їх злочинних дій. Контингент злочинців, що розглядається, характеризується своєрідною обмеженістю духовного світу, що виявляється під час вчинення злочину. Приводом до вчинення ними злочинів здебільшого є мотиви особистого характеру, пов'язані з особливостями сімейного спілкування злочинця і неповнолітніх потерпілих. У мотиваційній сфері переважають емоційні компоненти свідомості над інтелектуально-оцінковими, що визначають імпульсивний характер процесу прийняття рішення про скоєння злочину.

Серед соціально-психологічних властивостей особистості злочинців зазначеної категорії важливу роль (у продукуванні злочинів) відіграє така антигромадська установка, як готовність особи за відповідних умов мікросередовища діяти суспільно небезпечним способом. Дослідження кримінальних проваджень, у яких жертвою сімейних злочинів був неповнолітній, засвідчило, що серед встановлених мотивів, більшу частину становлять “неприятні стосунки” – 55,5 %. Друге місце посідають помста та корисні мотиви – 22 % та 18,5 %, відповідно. Такий результат не випадковий, оскільки винних нерідко штовхає на вчинення злочину прагнення помститися за колишні приниження, побиття, знущання, дійсні чи уявні зради, що актуалізуються під час запеклих міжособистісних зіткнень. Інші мотиви становлять близько 4 %. Певний інтерес становлять дані про судимість винних. У кримінології під рецидивом розуміють вчинення нового злочину особою, раніше засудженою за вчинення злочину, незалежно від наявності або відсутності у неї судимості [54, с. 10]. Своєрідним каталізатором злочинного посягання стає стан алкогольного сп'яніння винних. Так, за даними О.М. Гуміна, 73,2 % засуджених, на момент вчинення злочину перебували у

нетверезому стані [34]. Для порівняння, як відзначається в окремих літературних джерелах, від 50 до 70 % умисних вбивств вчиняються у стані алкогольного сп'яніння [190, с. 94].

Важливим елементом соціально-демографічного портрета особистості є така характеристика, як соціальне становище. Стосовно досліджуваного контингенту злочинців, ці дані дозволяють встановити, в яких соціальних верствах найбільш поширене сімейне насильство. Структура даної групи злочинців за соціальним станом і родом занять виглядає наступним чином. Головне місце належить робітникам, які склали більше половини всіх злочинців - їх було 52 %, з них 30 % займаються кваліфікованою працею і 22 % відповідно не мають відповідної кваліфікації. На службовців припало 14 % і 2 % - на дрібних робітників (Додаток Б). Звичайно ж, не можна безпосередньо пов'язувати характер праці і протиправну поведінку. В даному випадку необхідно мати на увазі складний характер взаємодії таких факторів, як культурний і освітній рівень, потреби, інтереси, тобто все те, що в сукупності визначає поведінку людини. Однак така висока частка робітників серед аналізованої групи цілком порівняна з виявленою часткою осіб, які мають низький рівень освіти. Саме для осіб, робітничих спеціальностей, характерна наявність середньої та середньо-спеціальної освіти, занижені культурні потреби і невисокі моральні показники. Для середовища некваліфікованих робітників характерні «алкогольні» традиції і силове вирішення конфліктів між собою. Цілком закономірно і те, що велика кількість осіб, які вчинили злочин стосовно дружини або співмешканки, - це тимчасово не працюючі, яких виявлено 28 % (Додаток Б). Це вже далеко не нове явище нашого суспільства, що знайшло своє відображення і в сфері сімейного насильства. Існування за рахунок інших членів сім'ї негативно впливає на людину, формує в неї паразитичне налаштування, завдаючи шкоди його особистості, що призводить до загострення конфліктних ситуацій в сім'ї і злочинному способі їх вирішення.

Сімейний стан досліджуваної групи осіб можна характеризувати наступним чином. З огляду на специфічність даних стосунків, це, звичайно ж, особи, які перебувають у шлюбі, як офіційно зареєстрованому, так і цивільному; розлучені; є серед них і невелика частка неодружених осіб. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що 74 % злочинців перебували в зареєстрованому шлюбі зі своїми жертвами, причому для 72 % з них це був перший шлюб (Додаток Б). Це вказує на те, що їм дуже комфортно перебувати в таких стосунках, де вони можуть усе контролювати, постійно самостверджуючись за допомогою застосування насильства стосовно дружини, що зі свого боку зумовлює їх бажання зберегти дані взаємини.

При характеристиці сімейного злочинця необхідно звернути увагу на кримінально-правові властивості його особистості. Дані про судимості можуть охарактеризувати спрямованість злочинних діянь і ступінь стійкості антигромадської поведінки сімейних злочинців. Згідно з результатами дослідження, 28% злочинців вже були раніше засуджені. З огляду на високу латентність даного виду злочинів, цей показник може бути значно вищий. Майже кожен третій з них раніше засуджувався за вчинення різного роду злочинів, в тому числі близько половини мали дві і більше судимості. 36,6 % осіб досліджуваної категорії попередній злочин вчиняли у сфері сімейно-побутових взаємин. (Додаток Б). Здебільшого злочини, які вчиняються сімейним злочинцем, не були різким переходом від суспільно прийнятної поведінки до кінцевої її форми - злочину. У свій дозлочинний період ці особи, часто, так чи інакше, порушували закон, не кажучи вже про норми моралі.

Значний кримінологічний інтерес становить вивчення особистості злочинця в системі конкретних форм її соціальної діяльності. Кожна людина у своєму трудовому, громадському та особистому житті виконує безліч різноманітних ролей. Але кожен виконує їх по-різному або їх не виконує повністю. З огляду на поєднання негативних і позитивних рис особистості, властивого для злочинців, для них характерне і суперечливе за своїм змістом

поєднання форм соціальної діяльності. Якщо розглядати в рамках соціально-рольової групи ознак життєдіяльність сімейних злочинців в цілому, то нерідко спостерігаються різкі суперечності між рольовою поведінкою у сімейній сфері та поведінкою у сфері праці, що характеризується своєрідним феноменом «роздвоєння особистості». Це виявляється в тому, що з одного боку людина ввічлива і дисциплінована на роботі, а з іншого- конфліктна і деспотична в сім'ї.

Такий низький відсоток осіб, що позитивно характеризуються в сім'ї, вказує на те, що для сімейних злочинців характерне неналежне виконання або не виконання своїх сімейних обов'язків. Якість же виконання членами сім'ї своїх обов'язків безпосередньо пов'язана з правильним функціонуванням сім'ї, що відповідно породжує порушення такого функціонування, призводячи до міжособистісних конфліктів.

Таким чином поведінка сімейних кривдників до скоєння злочину характеризувалася такими ознаками: у сфері господарської діяльності: а) 52% даної категорії осіб, маючи досить високий зарібок, матеріально не забезпечували сім'ю; б) 60% – не брали участі у господарській внутрішньосімейній роботі; у духовній сфері: а) 71% – не брали участь у вихованні дітей, а якщо брали, воно зводилося до негативного впливу на неповнолітніх членів сім'ї; б) 76% – у взаєминах з членами сім'ї обирали грубий стиль спілкування (Додаток Б).

Всі перераховані ознаки є важливими елементами криміногенної моделі поведінки в сім'ї.

Невиконання або неналежне виконання своїх сімейних обов'язків особами у віці від 36 до 40, як найбільш криміногенно активній, можна пояснити «побутовою» втомою, пов'язаної з постійним виконанням одноманітної роботи впродовж багатьох років, яка ще більше посилюється на тлі загального спаду сімейного життя. Так само, це може бути пов'язано зі змінами в соціальному статусі і роді занять, що об'єктивно відбуваються в

цьому віці, з огляду на що, у особи можуть змінитися потреби і ставлення до інституту сім'ї і до виконання в ній своїх функцій. В якості супутніх об'єктивних складностей можна назвати: несприятливі житлові умови (адже в родині вже виростають діти), фізіологічні недоліки або хвороба одного з подружжя, зловживання спиртним.

Будь-які фундаментальні зрушення в системі цілей і цінностей суспільного розвитку призводять до відповідних фундаментальних змін у структурі та характері загроз такому розвитку. Це – діалектична закономірність [154, с. 7].

Сім'я є невід'ємною частиною соціальної структури будь-якого суспільства і виконує численні соціальні функції. Загальновідомо, що в сім'ї закладаються основи буття людини, її духовні, моральні, світоглядні якості, а від психологічного здоров'я родини багато в чому залежить моральний стан суспільства. Поширення проявів насильства в сім'ї не лише руйнують гармонію і злагод у родині та спричиняють сімейне неблагополуччя, а й виступають однією з передумов злочинності в суспільстві загалом. Насильницькі дії з боку членів власної родини завдають серйознішу психологічну та фізичну шкоду, ніж аналогічні діяння з боку сторонніх осіб. Вони порушують основний принцип життєдіяльності родини – безпечне та комфортне існування будь-якого її члена. Крім того, діти, які виростають в таких сім'ях, у майбутньому можуть переносити цей негативний досвід у власне життя [174].

Залежно від ступеня деформації особистих ціннісних орієнтацій і способу життя сімейних злочинців можна виділити три типи поведінки досліджуваної групи осіб в сім'ї:

1) авторитарний (владний) стиль управління сім'єю. Наприклад, коли в особи існує уявлення про необхідність виконання чоловіками - чоловічих, а жінками - жіночих ролей. У таких сім'ях вважаються морально допустимими фізичні покарання за провини. Тобто владність проявляється в реальному

фізичному придушенні партнера, яке іноді виливається в садизм;

2) помірно-авторитарний. Такі особи вважають, що дружина повинна підкорятися чоловікові, але лише в головному;

3) викривлено-демократичний. Тут визнається рівноправність подружжя у всіх справах і сферах життя. Однак вони самі при цьому поводяться вільно, звільняючи себе від домашніх обов'язків, відрізняються статевою розпустою і відсутністю зобов'язань.

Вищеназвані фактори загострюють вже існуючі в родині суперечності і породжують нові, приводячи до сімейної дезорганізації і насильницького вирішення конфліктів.

Спиртними напоями, в цій категорії осіб, зловживають більше половини осіб. З матеріалів кримінальних проваджень випливає, що 88 % осіб, які вчинили злочин стосовно дружини (співмешканки), постійно вживали спиртні напої, при цьому 56 % з них страждали запоями, а 30 % - вживали спиртне регулярно. Не випадково 82 % злочинців перебували в момент скоєння злочину у стані алкогольного сп'яніння (Додаток Б). Як відомо, алкоголь негативно впливає не лише на фізіологічні функції організму, але і на психіку. Вчинення насильницьких злочинів здебільшого, ніж будь-яких, залежить від психологічних особливостей людини. Саме його медико-біологічне неблагополуччя в рамках осудності може сприяти злочинній поведінці. І багато в чому це пов'язано з інтенсивними процесами алкоголізації і наркотизації населення. Очевидно, психічні аномалії, що не виключають осудність можна також віднести до відмінних особливостей сімейних злочинців. Адже будь-яке ослаблення або спотворення психічної діяльності, під впливом алкоголю або наркотиків сприяє виникненню і розвитку таких рис, як агресивність, жорстокість, і в той же час - зниження вольових процесів, контрольних механізмів, що може привести до злочину.

Психологічні властивості становлять великий інтерес в структурі особистості злочинця. І це не випадково, оскільки вони, розкриваючи

внутрішній світ людини, дають найбільш повне уявлення про глибинні психологічні процеси, безпосередньо детермінують його поведінку. Антисупільна спрямованість особистості виявляється, передусім, в характері і ступені тяжкості вчиненого правопорушення, з усіх елементів складу злочину, найбільш повну інформацію про психологію злочинця дає суб'єктивна сторона, а в ній - характеристика мотивів злочину.

У зв'язку з цим, даючи морально-психологічну характеристику особистості сімейного злочинця, необхідно досліджувати мотиваційну сферу досліджуваної особистості. Як правило, під мотивацією (в широкому сенсі) розуміють сукупність тих психологічних моментів, якими визначається поведінка людини в цілому. Навіть несприятливо сформована ситуація не обов'язково призводить до скоєння злочину. Це залежить в кінцевому підсумку від людини, спрямованості її поглядів, схильностей, прагнень, потреб. У родинному колі злочинець звільняється, його вже не стримує соціальний контроль, який у сімейній сфері значно ослаблений, а це дозволяє потребам повністю розкритися і визначити злочинну поведінку особистості. Однак незалежно від того, яка потреба мотивує поведінку сімейно-побутових правопорушників, вони завжди відчують вплив визначених сильних почуттів: особистої неприязні, ненависті, гніву, люті, які можуть грати самостійне мотивують значення. В результаті проведеного дослідження виявлено досить широкий спектр мотивів і приводів, які штовхнули особу на вчинення насильницьких дій щодо жінок.

Так, наприклад, кожен третій насильницький акт щодо жінки був наслідком незадоволеності характером потерпілої, 10 % були незадоволені тим, як потерпіла виконувала домашні обов'язки, а 4 % – її головним становищем у сім'ї. Досить поширеним мотивом є помста, пов'язана з відмовою потерпілої виконати будь-яке прохання або вимоги, виконати роль, яку нав'язував злочинець. Так, помста в зв'язку з відмовою дати гроші на спиртне була відзначена в 14 % випадків, а помста за звернення потерпілої в

правоохоронні органи – в 6% випадків (Додаток Б).

Яскраво виражений також мотив помста-ревності. Помста за зраду зустрічається в 22 %, такий мотив посідає друге місце за поширеністю мотивів серед досліджуваної категорії злочинців, які вчинили різні насильницькі дії щодо жінок (Додаток Б).

Слід відзначити той факт, що характерною особливістю ситуацій сімейного насильства є те, що вона типова для учасників кримінальної взаємодії, а тому насильницький спосіб вирішення конфліктів є звичайним для сімейних агресорів. У цих випадках, виникаючи нерідко як ситуативне явище, мотив набуває стійкості і стереотипності, всякий раз актуалізуючись в умовах відповідної ситуації. Реагування сімейного насильника на ситуативні подразники набуває форму звичних актів поведінки. У зв'язку з цим Ю.М. Антонян підкреслює, що, зіштовхнувшись перед вчиненням злочину, з уже відомою їй ситуацією, людина отримує можливість не тільки для зовнішнього дублювання минулих вчинків, але і для відтворення їх цільового змісту. Попередні ситуації відображаються, закріплюються в рисах особистості і вже через неї нібито входять в ситуацію на момент скоєння злочину [9, с. 45]. За даними І.С. Аліхаджієвої майже 2/3 засуджених за скоєння вбивства дружини (співмешканки) вчинили їх в звичних, повторюваних ситуаціях [7, с. 176]. У зв'язку з цим в кожному конкретному випадку необхідно вчасно виявляти факти, що свідчать про криміналізацію сімейних взаємин і припиняти розвиток несприятливих соціально-психологічних процесів в родині.

Представлена кримінологічна характеристика особистості особи-злочинця, що вчиняє насильницькі дії щодо жінок, дозволяє виділити цілий ряд найбільш типових особистісних характеристик, властивих досліджуваній групі осіб. Оскільки визначальним елементом злочинної поведінки є антисоціальна спрямованість і характер ціннісних орієнтацій особистості, можна виділити три основні види осіб, що вчиняють насильницькі дії щодо

жінок:

1) тип із соціально-позитивною спрямованістю. Такий тип є характерним для осіб, що характеризувалися позитивно і вчинили злочин під тиском гострого сімейного конфлікту або несприятливих факторів сімейного мікросередовища. У свій дозлочинний період вони характеризуються соціально-позитивною поведінкою і сумлінним виконанням сімейних обов'язків. Така спрямованість у злочинців зустрічається вкрай рідко;

2) тип зі спрямованістю нестійкого характеру. Тут соціально-корисні властивості поєднуються з негативними. Ці особи можуть бути хорошими працівниками і разом з тим п'яницями, скандалістами і тиранами в сім'ї. Спосіб їхнього життя в сім'ї містить елементи криміногенної моделі поведінки. Це морально суперечливі і нестійкі особистості, що і визначає їх подвійну поведінку. Вони вивільняють свої потреби і агресивні нахили в родині, але стримують їх в інших сферах життєдіяльності;

3) тип зі стійкою антигромадською спрямованістю. Вона властива особам, які ведуть антигромадський спосіб життя, негативно характеризуються за місцем роботи та місцем проживання. Вони систематично пиячать, вчиняють дії, які порушують права особистості, раніше судимі. Особистісне антисупільненалаштування таких злочинців визначає схильність даної групи до конфліктів з оточуючими людьми і протиправних способів їх вирішення. Їм властива глибока морально-психологічна деградація особистості, що розвивається на тлі алкоголізації і паразитичного способу життя.

Вивчення і класифікація особистості осіб, що вчиняють насильницькі дії щодо жінок, має велике практичне значення, оскільки зумовлює певний комплекс засобів і методів профілактичного впливу, реалізація яких дозволить знизити рівень злочинів у цій сфері.

Для повноти картини при аналізі насильницьких дій, що вчиняються щодо жінок, необхідним є дослідження не лише злочинця, а й жертви таких

діянь.

У даний час віктимологія значною мірою є досить самостійним напрямком кримінологічної теорії. Віктимологічний підхід дуже ефективний, оскільки винний і потерпіла особа знаходяться в тісних взаєминах і можуть зумовлювати поведінку один одного в кримінальних ситуаціях. З огляду на специфіку таких злочинів, аналіз взаємодії злочинця і його майбутньої жертви дозволяє досить чітко простежити, на якому етапі вона починає набувати конфліктного характеру і переростати в злочин, а також, який внесок роблять в цей злочин потерпіла. Звісно ж, що Л.В. Франк цілком обґрунтовано виділяв в предмет самостійного віктимологічного вивчення потерпілих від злочинів, що вчиняються на ґрунті конфліктів в сім'ї [171, с. 89].

Поведінка потерпілої особи завжди є результатом її взаємодії із зовнішнім соціальним середовищем, яка переломлюється через її індивідуальні особистісні властивості. У зв'язку з чим, дуже важливо дослідити той набір соціальних, соціально-психологічних та інших особливостей особистості жінки і її поведінки, які зумовлюють підвищену вразливість від дій кривдника.

Як зазначає Ю. Говор, значно важливішим і кримінологічно вагомішим фактором є характер взаємин між потерпілими та злочинцями та їх соціально-побутові зв'язки на момент вчинення злочину [26, с. 270]. Зв'язок «злочинець-жертва» виникає як наслідок розвитку злочинної події та дії злочинця, його взаємодії з жертвою злочину. Юридичного значення зв'язки й взаємини між жертвою та злочинцем набувають із моменту вчинення злочину. Будь-які зв'язки, особистісні або побутові, в ході злочину стають кримінальними. При цьому критерієм розмежування типів зв'язків виступає характер соціальних контактів між потерпілою і злочинцем до вчинення злочину. Це має не тільки кримінологічне значення, а воно є не менш, а можливо, і більш важливим для побудови криміналістичних зв'язків між потерпілим і злочинцем [170, с. 40].

Насамперед, необхідний попередній огляд основних, віктимологічних

понять, до них слід зарахувати такі: жертва, віктимізація, віктимна та винна поведінка. Ці поняття, утворюючи основне концептуальне ядро віктимології, продовжують залишатися в науці дискусійними, у зв'язку з чим необхідно, не приділяючи особливої уваги їх аналізу і подальшої розробки, дотримуватися наступних визначень.

Під жертвою слід розуміти особу, якій злочином заподіяно моральної, фізичної або майнової шкоди чи створена реальна загроза її застосування.

Поняттям віктимізація охоплюється процес перетворення суб'єкта охоронюваних законом суспільних взаємин в жертву цього злочину, і його сукупні соціально-значущі наслідки незалежно від ролі потерпілого в генезисі злочину.

Під віктимізацією традиційно розуміють процес і результат перетворення особи або соціальної групи на жертву злочину (злочинних посягань) [171, с. 8; 141, с. 80]. Інакше кажучи, як зазначає Б.Н. Головкін, це процес утворення жертв злочинів у суспільстві, у якого є свої детермінанти, закономірності, тенденції. Віктимізація пов'язана із формуванням індивідуальної та групової віктимності, збільшенням частки віктимізованих осіб у структурі населення, а також із наслідками злочинності, а саме: утворенням контингенту жертв злочинів, як зареєстрованих так і латентних. Схематично віктимізацію можна поділити на декілька етапів: виникнення віктимності → утворення криміногенної ситуації → реалізація віктимності злочинним посяганням → посткримінальна поведінка жертв злочинів [29, с. 125].

Крім того, важливим для віктимологічної характеристики жертви є поняття «віктимність». Віктимність розуміється як комплекс відносно стабільних типових соціальних і (або) психологічних (рідше фізіологічних) властивостей особистості, які зумовлюють у взаємодії з зовнішніми обставинами підвищену «здатність» людини стати жертвою злочину. В принципі ці властивості можуть піддаватися корекції, аж до повної їх

нейтралізації або усунення. Отже, віктимність – це, передусім, особистісна характеристика. Людина може сприяти власній віктимізації віктимною поведінкою, як з огляду на ці віктимні особистісні нахили, так і завдяки випадковому збігу обставин.

Оскільки підвищена уразливість особистості зумовлена факторами, які істотно розрізняються, виділяється чотири різновиди віктимності:

1) Віктимність, як сукупність соціально-психологічних властивостей особистості, пов'язаних з негативними особливостями соціалізації останньої, її незадовільною соціальною адаптацією.

Цей різновид віктимності пов'язаний з дефектами і порушеннями в свідомості особистості, що визначає виділену сукупність як віктимогенну деформацію. Найбільш тісно вона пов'язана з різними дефектами моральної і правової свідомості. Саме дефекти соціалізації, а не вроджена схильність визначають сутність цього різновиду віктимності. Її емпіричні індикатори: систематичний прояв названих властивостей в конкретних ситуаціях спілкування, схильність особи вести себе в аналогічних ситуаціях однаково, що дозволяє судити про її ситуаційну установку або міцну життєву позицію. Водночас віктимність не обов'язково повинна проявлятися в конкретній ситуації спілкування, щоб стати приводом до посягання. Кривдник може заздалегідь знати про такі властивості своєї жертви, які вже полегшували раніше реалізацію їх злочинних намірів.

Таким набором властивостей в даному випадку будетак званий «синдром битої жертви», коли жінка, з огляду на свої морально-психологічні характеристики, знову і знову піддається актам насильства. У літературі до віктимогенних схильностей універсального характеру зараховують: зловживання алкоголем, низький соціальний статус, низьку культуру побуту і дозвілля, агресивність, запальність. Всі названі властивості в сукупності можуть свідчити про віктимність жертви. Отже, віктимогенна деформація особистості жертви констатується через сукупність її особистісних і

поведінкових характеристик, можливі поєднання яких дуже різноманітні.

2) Віктимність, як виключно «безособова» властивість, зумовлена виконанням деяких соціальних функцій – працівника поліції, сторожа, інкасатора тощо (професійна чи рольова віктимність). Підвищена небезпека посягань в цьому випадку зумовлена виконанням соціальної ролі людиною і не пов'язана з її особистісними якостями.

3) Віктимність, як біофізіологічна властивість особистості. Для даного різновиду підвищений ризик потерпіти від злочину, насамперед, буде пов'язаний з віком потерпілої особи (малолітні або особи похилого віку).

Те, що жінки в цілому при інших рівних умовах більш віктимні, ніж чоловіки, є очевидним і обґрунтовано багатьма факторами. Це пов'язується, по-перше, з невідповідністю фізичних сил чоловіків і жінок, що робить останніх більш віктимними від статевих та інших злочинів проти особистості. По-друге, деякі чисто соціальні обставини, характерні для жінок, роблять їх більш віктимними, ніж чоловіків: вони часто не працюють, займаються дітьми і залежать від чоловіка матеріально, у стосунках між чоловіком і жінкою останні переважно грають більш пасивну роль.

4) Віктимність, як наслідок патологічного стану особистості, психологічна хвороба або інші тяжкі соматичні розлади.

Всі названі різновиди віктимності можуть супроводжувати або накладатися один на один. Крім цього, вони існують в двох формах: потенційної та реалізованої, залежно від того проявилися вони в причинних або зумовлюючих зв'язках механізму відповідного злочину щодо особи, яка має такі властивості чи ні.

Підвищувати ймовірність перетворення жінки в жертву злочину може не тільки властива їй віктимність, але і активна поведінка, яка є антиподом нейтральної поведінки потерпілого в механізмі злочину. Дані поняття не збігаються, оскільки віктимність не обов'язково виявляється у віктимній поведінці, яка зі свого боку, не завжди є наслідком наявності в особи

віктимності. Так, поведінка жінки може бути нейтральною, але злочинець вибирає її як жертву у зв'язку з тим, що знає про її нездатність з огляду на похилий вік чинити опір або викликати поліцію. Можлива і така ситуація, в якій властива потерпілій віктимність буде об'єктизуватися в її віктимну поведінку. Наприклад, випадок, коли, жінка, яка зловживає спиртним і володіє низьким культурним рівнем, спричиняє сварку з чоловіком під час спільного розпиття алкоголю. Отже, віктимна поведінка має місце, коли потерпіла поводиться так, що своєю поведінкою вільно чи мимоволі сприяє вчиненню злочинного посягання проти себе. Така поведінка може бути соціально схвалюваною, коли дії потерпілої спрямовані на реалізацію захисту інтересів суспільства або окремих осіб (наприклад, припинення матір'ю злочинних дій батька стосовно дитини) і несхвальною. Така поведінка потерпілої може визначитися як - соціально несхвальна поведінка (дія або бездіяльність) жертви злочину, що є результатом реалізації її свідомого, негативного ставлення до загальноприйнятих соціальних цінностей, що сприяє вчиненню злочинного посягання у сфері її інтересів.

Віктимна поведінка може бути необережною, ризикованою, провокаційною, об'єктивно небезпечною для самого потерпілого. Така поведінка може сприяти створенню криміногенної ситуації, а в деяких випадках і вчиненню злочину [41, с. 12].

З іншого боку, зазначає В.В. Пивоваров, існує цілком обґрунтована думка про те, що жінка (як, в принципі, і інша жертва) сама провокує застосування до неї насильства, своєю поведінкою вводить злочинця у стан роздратованості, неспокою, люті та ненависті, пробуджує в ньому вади соціалізації і спонукає до кримінальної мотивації. Тобто, часто вбачається вина жертви. Винною можна вважати таку поведінку жертви, в якій виявляється свідомий або несвідомий стосунок до результату злочинного діяння і присутні будь-які причинні фактори, що вплинули на прояв асоціальної поведінки правопорушника. Про вину у віктимології можна

говорити у тому випадку, коли поведінка жертви злочину характеризувалася елементами, що сприяли виникненню злочинного наміру та його вчиненню [124, с. 95].

Вивчаючи провокуючу поведінку жертви злочину, слід звернути увагу на її особисте психічне ставлення до себе і своїх дій. Так, О. І. Альошина у статті «Провокуюча поведінка потерпілої особи» виокремлює свідому і несвідому провокацію, а з позиції внутрішнього ставлення жертви до дій спровокованої особи – активну (яка, зі свого боку, поділяється на пряму і непряму) та пасивну [8, с. 166].

Найпоширенішим видом винної поведінки жертв внутрішньосімейних насильницьких злочинів є провокаційні дії стосовно особи, яка вчинила злочин, або інших членів сім'ї [133, с. 20].

Оскільки винна поведінка тісно взаємопов'язана з особливостями особистості жертви, вона нерідко є наслідком і реалізацією віктимогенної деформації особистості потерпілої. Але винна поведінка може бути і разовою, випадковою винною поведінкою віктимізованою в зв'язку з цим особою, що не володіє особистісною віктимністю.

Вивчення особистості жінок, потерпілих від протиправних діянь, передбачає з'ясування найбільш віктимогенно значущих ознак і властивостей – соціально-демографічних і морально-психологічних, що проявляються в рольовій поведінці та інших формах соціальної діяльності особистості.

Різними віковими групами властиві свої психофізіологічні характеристики і особливості. У зв'язку з цим, передусім, необхідний аналіз віктимологічного значення вікових параметрів потерпілих.

Д.В. Ривман наводить наступні дані розподілу жінок потерпілих від насильницьких злочинів: до 18 років – 13,4 %; від 18 до 25 років – 10,4 %; від 25 до 30 років – 26,6 %; від 30 до 40 років – 25,3 %; від 40 до 50 років – 11,1 %; понад 50 років – 13,2 %. Отже, здебільшого потерпілі – особи віком від 25 до 40 років (51,9 %), тобто такі, що характеризуються найбільшою активністю у

фізичному відношенні і відповідно мають достатню здатність чинити опір [136, с. 61]. За даними А.Л. Ситковського, віковий пік віктимності для жертв убивств і різних тілесних ушкоджень значно нижчий (у середньому на 7-8 років), ніж, наприклад, для жертв корисливих злочинів проти особи [83, с. 8].

Аналіз вивчених кримінальних проваджень показує, що з потерпілих: 22% – належали до вікової групи 31-35 років, 24% – відносились до вікової групи 36-40 років, ще 24% склали наступну вікову групу потерпілих – до 45 років (Додаток А). Переважна частка потерпілих жінок у віці від 31 року до 45 років зумовлена тим, що вони, як правило, вже давно, в середньому протягом десяти років, перебувають у шлюбі або є співмешканкою злочинця, негативні морально-психологічних властивості особистості якого з часом розкрилися і почали посилюватися, переростаючи в постійний замкнутий цикл насильства.

Є серед потерпілих значна частка жінок у віці старше 50 років. У даному випадку віктимізації часто сприяє вікова віктимність жертв. У літньому віці жінки стають більш незахищеними, їх організм ослаблений, і ця слабкість усвідомлюється злочинцем. З віком жінкам все важче справлятися з роботою по будинку або поєднувати її з роботою на виробництві, що може стати приводом для насильства. На вікову віктимність може накладатися і віктимна патологія, як наслідок того, що в літньому віці жінки, як правило, страждають різними соматичними захворюваннями, які можуть значно підвищити ризик стати жертвою насильства, знизивши здатність до захисту і опору.

У цілому ж сам собою вік не є передумовою для віктимізації від насильницьких злочинів. Лише в комплексі з іншими характеристиками особистості вікові особливості набувають певного віктимологічного значення.

Наступним елементом розглянутого комплексу є характеристика освітнього рівня потерпілих. Як вже зазначалось, кривдники, як правило, не відзначаються високим освітнім рівнем. Це міркування характерне і для потерпілих.

За даними А.Л. Ситковського, розподіл потерпілих за рівнем освіти,

виглядає наступним чином: не закінчена середня освіта – 48,5 %; середня – 39,4 %, вища – 12,1 % [83, с. 9].

Незважаючи на те, що в цілому рівень освіти у потерпілих трохи вище, в порівнянні зі злочинцями, вищу освіту за нашими даними мають 18 % потерпілих (Додаток А). Переважання серед них осіб з середньо-спеціальною освітою все ж таки є стабільним показником при характеристиці потерпілих від досліджуваної групи злочинів. Невисокий освітній рівень віктимологічно проявляється абсолютно очевидно, сприяючи віктимізації досліджуваної групи жінок. Часто це призводить до того, що майбутні потерпілі вибирають собі партнера по шлюбу, який характеризується подібним рівнем освіти, тим самим свідомо «включаючись» в можливі насильницькі взаємини. Небезпека невисокого рівня освіти у жінок і низький культурний рівень в тому, що вони не вміють правильно оцінити обстановку і можливі наслідки своєї поведінки, часто не знають про те, що їх права порушуються і не хочуть їх захищати, чи не звертаються в правоохоронні органи та медичні установи по допомогу. З огляду на обмеженість свого світогляду вони не прагнуть розвиватись і духовно.

Щодо ролі освіти для віктимності Д.В. Рівман вказує, що, по-перше, особи неосвічені частіше вчиняють злочини насильницького характеру, отже, і частіше викликають до себе відповідну реакцію, що призводить до заподіяння їм шкоди; по-друге, низький освітній рівень нерідко стає причиною того, що особа неспроможна оцінити обстановку й можливі наслідки поведінки, а відтак не виявляє бажання звернутися за захистом, не знає компетентних органів, що можуть надати захист тощо [141, с. 27].

Ми підтримуємо думку Ю. Говора, що самотійна роль освітнього рівня як фактора підвищеної віктимності перебільшена. Він проявляється не прямо, опосередковано через цілу низку різнорівневих зв'язків в адекватному або неадекватному сприйнятті ситуації. Не випадково, саме тому, низькому рівню освіти відповідає найнижчий рівень віктимізації, що пояснюється, насамперед,

особливостями вікової структури жінок-жертв насильницьких злочинів [26, с. 271].

Проте, досить низький освітній рівень відіграє визначальну роль для соціального становища потерпілих. Згідно з матеріалами кримінальних проваджень серед даної категорії жертв, некваліфіковані робітники склали 18 %, а кваліфіковані – 24 %, третина припала на службовців, кожна п'ята ніде не працювала, підприємці відзначені в 7 % випадків по кожній групі (Додаток А). Виявлена значна частка жінок зайнятих на робочих спеціальностях в своїй більшості виконує важку або монотонну роботу. Все це призводить до того, що у потерпілих накопичуються негативні емоції, часто граючи активну роль в нагнітанні конфліктної обстановки, і тим самим, сприяють своїй віктимізації. Побутова невлаштованість даної соціальної групи часто є супутньою обставиною, що впливає на поведінку жертви.

Важливим і кримінологічно вагомим фактором є характер взаємин між потерпілими та злочинцями та їх соціально-побутові зв'язки на момент вчинення злочину.

За даними науковців, здебільшого жінки, потерпілі у результаті вбивств і різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (74,6 %), – близькі родичі та знайомі злочинців. Інакше кажучи, вони значно частіше потрапляють у небезпечні ситуації. Навіть виявляється, що чим ближчими були (за ступенем споріднення, інтенсивності розвитку, тривалості та ін.) взаємини між потерпілими та злочинцями, тим вищою була ймовірність стати жертвою вбивства. Це спостереження підтверджується аналізом Л.А. Франком, взаємин між жертвами й убивцями у різних поведінкових ситуаціях жертви. Виявилось, зокрема, що дві третини загиблих становили дуже близькі і знайомі особи, які своєю негативною поведінкою створили криміногенну ситуацію й багато в чому визначили її результат; з іншого боку, лише 30 % загиблих, які не були знайомі зі злочинцями, своєю поведінкою ніяк не впливали на розвиток небезпечної ситуації: ці особи найчастіше ставали

жертвами вбивства з хуліганських спонукань [170, с. 44]. Відповідно до даних, наведених Ю. Говором, деякі з них взагалі виявлялися жертвами лише з огляду на випадковий збіг обставин (близько 25 %) [26, с. 275].

Домінування серед потерпілих від умисних убивств жінок пояснюється тим, що вбивства більше тяжіють до сімейної сфери. В орбіті сімейних взаємин виникають криміногенні конфлікти, у яких, як правило, саме жінка виступає однією зі сторін протистояння. Разом із тим жінки переважно ініціюють подібні зіткнення, оскільки вони прагнуть змінити поведінку та статус чоловіка [184, с. 28].

При цьому їх дії нерідко характеризуються правомірним змістом, але зовні виражаються в образливій для злочинця формі [12, с. 49].

Структурний розподіл жертв від домашнього насильства, що є небезпечним для життя, за статтю виглядає так: жінки: дружина (співмешканка) – кваліфіковані вбивства (51,7 %), умисні вбивства (29,9 %), тяжкі тілесні ушкодження (34,5 %); мати (сестра) – 7,5 % і 4,4 % відповідно; донька, баба, теща – 5; 5,4 і 2,9 % відповідно; коханка, приятелька, сусідка та інші особи – 4,1 %; 12,1 % і 5,1 % відповідно; чоловіки: чоловік (співмешканець) – 15,8, 13,1 і 9,9 %, відповідно; син (брат) – 8,8, 10,5 і 16,8 % відповідно; приятель, знайомий, сусід та інші особи – 21 %; 8,1 % і 26,4 % відповідно [88].

Вагоме число злочинів у сімейній сфері вчиняється стосовно колишньої дружини або співмешканки, тобто фактично тоді, коли люди вже перестали бути членами однієї сім'ї. Віктимізації жінки в даному випадку сприяло те, що вона змушена була проживати зі злочинцем спільно і після припинення стосунків у зв'язку з об'єктивними труднощами розміну житлової площі або з інших причин. У таких конфліктних ситуаціях, як правило, продовжують діяти негативні чинники, які зумовили розпад сім'ї, посилюється психологічна несумісність і напруженість у взаєминах розлучених, в зв'язку з чим, дане явище набуває підвищеної криміногенної значимості. Дослідження, проведені

американськими вченими, вказують на те, що 75 % всіх випадків сімейного насильства відбуваються саме після розірвання шлюбу між подружжям. Оскільки побутова невлаштованість не властива американцям, то можна припустити, що такий високий відсоток насильницьких дій пов'язаний з тим, що агресор не може емоційно пережити розпад сім'ї і намагається силою повернути жінку або помститися їй.

У механізмі скоєння злочину виявляються найрізноманітніші морально-психологічні особливості потерпілих жінок. Такі як: статева розбещеність, схильність до вживання алкогольних напоїв і наркотичних засобів, жадібність, агресивність, грубість, недовірливість, пасивність, довірливість, доброта, тактовність, ввічливість, рішучість, хоробрість або фізична слабкість. Всі ці якості проявляються в поведінці і за певних обставин можуть сприяти або перешкоджати вчиненню злочину щодо жінки.

Особистісні якості проявляються неоднозначно. Тому не можна виходити з того, що об'єктивно негативна якість завжди негативно проявиться і в кримінологічному механізмі. Так, боягузтво, незважаючи на те, що це якість тих, хто заперечує, може реалізуватися і в ухиленні жінки від втручання в бійку зі злочинцем, а це знизить можливість заподіяння їй шкоди. У той час як можливо і таке поєднання обставин, при якому саме позитивні якості людини роблять потерпілу найбільш доступною жертвою. Як правило, це такі якості як: доброта, некритичність, довірливість і терплячість жінок.

У наукових джерелах, присвячених дослідженню жінки-жертви злочинних посягань зазначається, що значна частка жінок (за деякими даними, не менше третини), котрі стають жертвами насильства, схильні до безладного сексуального життя. Такі особи часто необмежені в кількості своїх партнерів, схильні до німфоманії та можуть займатися проституцією, проявляти іншу аморальну, антисоціальну поведінку [124, с. 95].

Жінок, які зазнали насильства, характеризують такими спільними рисами: мають низьку самооцінку; поділяють міфи про насильницькі

взаємини; дотримуються традиційних уявлень про родину, про роль жінки в сім'ї та суспільстві, схильні брати на себе відповідальність за дії кривдника; страждають від почуття провини; заперечують почуття гніву стосовно кривдника; здебільшого пасивні, але при цьому досить сильні, щоб використовувати оточення для виживання, а іноді – для уникнення чергового акту насильства; демонструють ознаки відчутної реакції на стрес і висловлюють скарги, що вказують на психофізіологічні розлади; переконані, що ніхто не може допомогти їм розв'язати проблему насильства в сім'ї [133, с. 21].

Потерпілі від насильства за своїми моральними і соціально-психологічними властивостями – це дуже неоднорідна сукупність. Все ж вони володіють рядом загальних характеристик, аналіз яких дозволяє розділити жертв на дві основні групи осіб:

1) ті потерпілі, для яких характерна віктимогенна деформація особистості, що визначається сукупністю різних соціально-психологічних властивостей і що зумовлює їх віктимізацію (в тому числі, проявляючись у віктимній поведінці);

2) потерпілі, які характеризуються в цілому позитивно, що не володіють віктимними властивостями, але стають жертвою з огляду на разову віктимнуповедінку.

Найбільший інтерес у віктимологічному аспекті, звичайно ж, становлять особи першої групи. Така деформація не є вродженою, вона, насамперед, пов'язана з несприятливими особливостями соціалізації особистості, її незадовільною соціальною адаптацією, з дефектами моральної і правової свідомості. Як відомо, віктимогенна деформація особистості констатується через сукупність особистісних і поведінкових характеристик, які можуть бути у найрізноманітніших поєднаннях. Для жінок, які потерпіли від злочинів, характерне переважання двох блоків таких поєднань. Перший блок представлений жертвами з віктимогенною деформацією, зумовленої

переважанням у потерпілих негативних морально-психологічних якостей і соціальних властивостей, що виражаються в підвищеній конфліктності особистості, агресивності, жорстокості, егоїзмі, низькому культурному рівні, нерозбірливості в соціальних зв'язках, статевій розбещеності. Тип даної групи потерпілих можна визначити як «Активний».

Передусім, їх характеризує чітко виражена алкогольна орієнтація особистості, яка знижує загальний рівень її моральної свідомості і поведінки. Аморальна поведінка жертви: зловживання спиртними напоями, зради, образи, побої, знущання відзначені у 26 % випадках вивчених кримінальних проваджень (Додаток А).

Другий блок соціально-психологічних властивостей, що визначають підвищену вразливість жінки стати жертвою насильства типовим для більшості з них і визначається як «синдром битої жінки». Тип цієї групи потерпілих можна визначити як «пасивний». Переважно це жінки з позитивними морально-психологічними якостями і властивостями, деформація особистості яких виражається у їх спотвореному уявленні про свою роль в сім'ї, домінуюче становище чоловіка, необхідності підкорятися йому, тобто вони дотримуються тих стереотипів, які існують в нашому суспільстві, про неповноцінність і другорядність ролі жінки. Жертвам даного типу властивий традиціоналізм, який виявляється в їхніх поглядах на роль жінки в шлюбі.

Ці деформації сформувалися в процесі соціалізації жертви. Такі жертви сприяють своїй віктимізації тим, що змирилися з насильством, не чинять опору, тим самим, формуючи у злочинця стійку позицію про можливість застосування до них насильства, яке стає системою. За кратності заподіяної шкоди таких потерпілих можна назвати «рецидивістами», оскільки шкода їм була завдана неодноразово. В середньому, жінка піддається побоям до 35 разів, перш ніж вона поділиться з ким-небудь своєю проблемою.

Всі ці жінки, які мають низьку самооцінку, як правило, недооцінюють свою здатність робити які-небудь кроки. Вони сумніваються у своїй

компетенції і применшують досягнуті успіхи.

Емпіричні дослідження та аналіз особистісних характеристик потерпілих виявляють найбільшу значимість в механізмі їх віктимізації негативної поведінки потерпілих. Тільки 20 % потерпілих вели себе в ситуації злочину нейтрально. Поведінка інших 80 % було віктимна. При цьому у 8 % випадків така поведінка була соціально схвалювана, а в 74 % – винна (Додаток А). Залежно від виду поведінки потерпілих їх можна розділити на три групи:

- 1) потерпілі з неправомірним видом винної поведінки;
- 2) потерпілі з аморальним видом винної поведінки;
- 3) потерпілі з необачним видом винної поведінки.

Серед вивчених кримінальних проваджень потерпілі першої групи виявлені не були.

Однак, згідно з даними інших дослідників, такі потерпілі відзначаються в досліджуваній групі жінок, але їх частка дуже мала. Така винна поведінка є переважно дефектною, тобто, що стала наслідком віктимогенної деформації особистості. До даної групи в основному належать особи, поведінка яких пов'язана з нападом та спричиненням шкоди.

Потерпілі другої групи були відзначені у 26 % випадках. Аморальною їх поведінка була з огляду на те, що порушувала загальноприйняті в суспільстві моральні норми і цінності. Кожна друга потерпіла сприяла своїй віктимізації необачною поведінкою. Така легковажна поведінка виражається в недотриманні елементарних запобіжних заходів, коли є достатні підстави побоюватися насильства з боку агресора, яке жертва повинна була і могла передбачити. Нерідко такою була поведінка потерпілої, яка не враховувала психофізіологічні особливості кривдника.

Характер взаємин злочинця і потерпілої жінки до вчинення злочину впливає на зміст та форму провокацій з боку потерпілих третьої групи. При високому ступені напруженості конфліктних стосунків, злочин може бути спровоковано і відносно слабкою за інтенсивністю провокацією з боку

потерпілої.

Розглянувши різні варіанти поведінки потерпілих, від нейтральної до протиправної, можна виділити в механізмі віктимізації:

1) ситуації, що мають характер поштовху, в яких поведінка потерпілих полягає в нападі, образі, заподіянні образи;

2) ситуації, в яких поведінка потерпілих позитивна, однак пов'язана з поворотом на жертву насильницьких дій злочинця. Наприклад, ситуація, коли мати захищає свою дитину;

3) ситуації, в яких поведінка потерпілої створює об'єктивну можливість вчинення злочину, хоча поведінка і не трактується як поштовх. Це здебільшого пасивність потерпілих, що дозволяють продовжувати злочинну діяльність (катування, образи);

4) замкнуті ситуації, в яких дії потерпілої спрямовані на заподіяння шкоди самій собі. Наприклад, ситуація замаху жертви до самогубства, у зв'язку з неможливістю терпіти знущання;

5) ситуації, в яких поведінка потерпілого нейтральна і не впливає на вибір злочинцем варіанту поведінки, тобто, коли немає приводу зі сторони жертви.

Безумовно, поведінка будь-якої жертви має важливе, а інколи і вирішальне значення, при вчиненні насильницького злочину, але рівень віктимності жертв не повинен постати в масовій свідомості як перенесення відповідальності на них і виправдання тим самим злочинців. Вплив поведінки потерпілого на механізм злочинної поведінки має враховуватися судом при призначенні покарання і визначати заходи профілактичного характеру, що застосовуються до жертви для запобігання її повторної віктимізації.

2.3 Причини та умови насильницьких дій щодо жінок

Дослідження причин та умов або детермінації злочинності є невід'ємною

складовою діяльністю, пов'язаною із запобіганням злочинності. А.П. Закалюк виділяє детермінацію злочинності центральною проблемою кримінології, оскільки від її розуміння та розв'язання залежить досягнення головної мети кримінології – яким буде наукове обґрунтування рекомендацій щодо запобігання злочинності [52, с. 183]. Якщо ж розглядати насильницьку злочинність, то, відповідно, її попередження можливе лише на підставі ретельного й глибокого вивчення причин та умов цього виду злочинів і осіб, які їх вчиняють [180, с. 244].

Як зазначає А.О. Йосипів, заходи запобігання насильницькій злочинності випливають з аналізу її причин. Але їх треба розглядати не як суму детермінант, а як певну систему, цілісність, де кожний фактор пов'язаний з іншим і перебуває з ним у співвідношенні – у певній ієрархії і субординації.

Автор аргументує думку про те, що детальне дослідження та аналіз причин та умов, що сприяли вчиненню злочину важливе і в тому аспекті, що може суттєво поліпшити функцію попередження злочинів [64, с. 10].

Таку ж позицію підтримує С.А. Шалгунова, зазначаючи, що між етапами вивчення насильницьких злочинів проти особи та організацією їх попередження присутній обов'язковий етап виявлення детермінації й причинності насильства [180, с. 244].

Спроби знайти відповідь на питання: «Чому вчиняються ті чи інші злочини, що сприяє цьому?» спрямовані на отримання конкретної відповіді, конкретної причини чи причин, які б змогли це пояснити. Проте, на наше переконання, це не може бути можливим. Причини, тобто мотивація, рушійна сила, те, що спонукає людину на вчинення злочину є суб'єктивним, і тому, індивідуальним у кожному випадку. Проте ми можемо визначити найбільш типові для конкретного виду злочинності причини та їм супутні.

Ця наукова проблема у різних проявах була об'єктом дослідження багатьох учених. Її висвітлюють праці: А.І. Алексєєва, Ю.М. Антоняна, О.М. Бандурки, І.М. Даньшина, О.М. Джужі, А.І. Долгової, А.П. Закалюка,

А.Ф. Зелінського, О.М. Костенка, В.В. Лунєєва, В.В. Голіна, О.М. Гуміна, О.М. Костенка, Н.Ф. Кузнєцова, В.О. Меркулова, П.Л. Фріса та ін. Однак, незважаючи на велику увагу вчених до цієї проблеми, чимало її аспектів потребують належної інтерпретації та поглибленого розгляду в умовах динамічних змін у сучасному соціально-політичному житті.

Як стверджує А.І. Долгова, детермінанти, обставини або фактори, вчені розглядають як об'єднуючі терміни для причин та умов. Адже детермінація – це процес зумовлювання, визначення. Процес детермінації, зазначає А.І. Долгова, є складна взаємодія різних форм зв'язків: не тільки причинних, але й функціональних, статистичних та ін. Але головне все-таки – це причинність [77, с. 75].

Розмаїття причин і умов, що породжують індивідуальну злочинну поведінку або сприяють її здійсненню, поділяють на: умови несприятливого морального формування особистості, які призводять до виникнення в її свідомості потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій, що створюють основу антигромадських налаштувань поведінки, та на конкретні умови, що сприяють реальному вияву антигромадського налаштування, а також відчуженість (відсторонення) громадян від управління державою й суспільством, антигромадський спосіб життя, негативний вплив мікросередовища тощо [75, с. 109].

Злочинність – це соціальне явище, наслідок соціальних суперечностей. І оскільки суспільство у своїй організації системне, то і причини злочинності (криміногенні детермінанти) утворюють, на думку науковців, своєрідну систему або безліч складових компонентів [74, с. 136]. З одного боку, загальні причини злочинності можуть бути зараховані до причин насильницької злочинності, з іншого, – ці самі причини насильницької злочинності, по суті, є також причинами злочинності загалом [35, с. 226].

Багато науковців визначальними причинами саме насильницької злочинності вважають гострі суперечності, що виникають у сфері побуту та

дозвілля, причому у тій сфері, що тривалий час мала другорядне значення з погляду високих державних пріоритетів. Однак побутова невпорядкованість і відсутність мінімальних умов для культурного проведення дозвілля, на думку В. Н. Кудрявцева, ще не є причинами тяжких насильницьких злочинів і хуліганства, а стають такими за присутності їх комплексного впливу на особистість, створюючи стабільну основу, що формує спосіб життя осіб із соціально заниженими або суперечливими статусними позиціями [76, с. 361].

При широкому детерміністичному підході зазначені злочини з'являються як результат неоднозначного впливу якихось факторів та складної, багатопланової детермінації, у т. ч. самодетермінації [180, с. 245].

Як зазначає В. І. Шакур, сьогодні навіть не можна зафіксувати будь-які позитивні зрушення у вихованні дітей за нових умов. У великих містах, де присутня специфічна субкультура її населення, виявляється схильність до жорстокості і наживи, а молодь загалом починає сприймати лише грубість і агресивність [179, с. 97].

Досить типовою є ситуація, коли діти, які виростили в атмосфері насильства, встановлюють свої стосунки з батьками на тих же засадах насильства. Насильницьке ставлення до батьків може виникнути і в сім'ях, де діти виростили в атмосфері уседозволеності; між дітьми в одній родині (така поведінка, як правило, виникає на фоні насильницьких стосунків між дорослими членами родини і можуть мати різноманітний характер – старші діти можуть скоювати насильство над молодшими, брати над сестрами, діти можуть об'єднуватися для насильства над кимось одним із дітей); насильство між іншими членами сім'ї: між тещою або тестем і зятем, свекром або свекрухою і невісткою, онуками та дідусем або бабусею тощо [186, с. 234].

У кримінологічній літературі звертається увага на той факт, що кримінальне насильство корелює з низькою культурою і проблемами в інтелектуальному розвитку [70, с. 219].

Як зазначає І. А. Петін, будь-який злочин є формою незгоди людини з

оточенням. Згода або незгода визначаються системою ціннісних орієнтацій особистості, що формується за участі оточення. Насильницька поведінка є крайньою формою протесту особи, яка вважає інші форми вираження своєї думки марними або неефективними. На основі цього висновку визначаються причини насильницької злочинності: поділ праці, відчуження виробника від продуктів його праці, виникнення суперечностей між потребами людини і можливостями для їх реалізації, що призводить до зростання напруженості у суспільстві та пошуку способів вирішення цього конфлікту. Якщо його правомірне вирішення із зазначених та інших причин неможливе, то людина домагається своїх цілей насильницьким шляхом. Тому насильство розглядається як спосіб узгодження зовнішнього із внутрішнім світом людини [123, с. 91-94].

На основі вивчення причин насильства у різних сферах життєдіяльності людини й суспільства група науковців дійшла висновку, що жоден чинник окремо не може бути поясненням того, чому одна людина поводиться агресивно, а інша – ні, оскільки насильство – результат складної взаємодії індивідуальних, групових, соціальних, культурних факторів і факторів середовища [115, с. 13].

Теорія причинності у кримінології зазначає А.О. Йосипів, має методологічне значення і значною мірою визначає сенс і зміст правової природи злочинності, соціальної сутності особи злочинця, сприяє розробці попереджувальних заходів і вирішенню інших кримінологічних проблем. Причини та умови злочинності, як відомо, – це система соціально-негативних явищ і процесів, що детермінують злочинність як свій наслідок. Причини злочинності визначаються реальними умовами життя людей, в основі яких – суперечності суспільства. Суперечності між особистістю і суспільством, реалізовані в злочині, мають соціальну, психологічну або змішану природу. Причини злочинності конкретизуються через різні фактори, які негативно характеризують економічну, соціальну, духовну і політичну сфери

життєдіяльності суспільства. Такими факторами є різні недоліки у цих сферах, які знову ж таки негативно впливають на поведінку людей. Отже, причинний зв'язок – це така залежність, при якій одне явище, що називається причиною, породжує, тобто призводить до іншого, – наслідку [63].

Закон причинності проявляється в тому, що між подіями, які виникають у світі, існує такого роду зв'язок, при якому виникає ситуація: якщо подія А спричинила В, то навколо і завжди, де тільки спостерігається А, за нею неодмінно (динамічна закономірність) або з визначеною часткою ймовірності (статистична закономірність) приходять В.

У причинному зв'язку слід виділити умову. Її роль зазвичай виконує те середовище, в якому діє причина, тобто це коло дії причини, коло породження наслідку. Умова впливає на причину як каталізатор, тобто або сприяє, полегшує дії причини, або перешкоджає їй; прискорює чи сповільнює її дію. Така в нашому розумінні функціональна роль умови [63].

При вивченні детермінації кримінального насильства, на думку С.А. Шалгунової, важливе урахування особливостей соціального детермінізму, головна з яких полягає у тому, що в суспільстві всі зв'язки набувають форми взаємин між людьми. Отже, на перший план висуваються особа та середовище, що її оточує [180, с. 247].

Взаємозв'язок між чинниками, що зумовлюють насильницькі злочини є дуже складним. Це сукупність явищ та процесів, що зумовлюють соціальний вплив на формування та модифікацію поведінки. Процеси та явища соціально-психологічної природи при певних якісних модифікаціях стають факторами, що породжують злочинне насильство.

Дослідивши наукові погляди щодо детермінант насильницьких злочинів, що вчиняються в тій чи іншій сфері, доходимо наступного висновку. При характеристиці криміногенних детермінант насильницьких діянь, що вчиняються щодо жінок, слід використати соціально-психологічну концепцію, згідно з якою безпосередніми причинами злочинності є деформації свідомості:

суспільної, групової та індивідуальної. Ці негативні зрушення у свідомості, зі свого боку, породжуються соціальними суперечностями, які визначаються як умови, що формують причину («причини причин»). Іншу групу умов складають фактори, що сприяють реалізації вже сформованих деформацій у свідомості. Отже, соціальні суперечності викликають злочинну поведінку не безпосередньо, а спочатку деформуючи суспільну та індивідуальну свідомість.

Людська свідомість неоднорідна, а, отже, причинний комплекс має множинний характер. На груповому рівні виділяються економічна, політична, побутова, моральна, правова та інші види свідомості. В результаті їх деформацій виникають економічні, політичні чи інші злочини. У причинний комплекс злочинів, що вчиняються щодо жінок, слід включити деформації побутової, моральної і правової суспільної свідомості, які не є специфічними і зумовлюють причини злочинності в цілому. Причинами індивідуальної злочинної поведінки є антисуспільна спрямованість особистості індивіда і криміногенна мотивація його поведінки.

Специфічна ж характеристика буде властива комплексу факторів, що мають об'єктивний характер і формують такі причини, а також сприяють їх реалізації у вигляді насильницької поведінки щодо жінки. Умовами такої злочинності виступають ті ж самі групи суперечностей, що і злочинності в цілому: суперечності в економічній сфері, в моральній сфері, у правовій сфері і в інших сферах суспільного життя. Однак ряд кримінальних явищ і процесів тут має специфіку і їх своєрідність пов'язана зі стереотипами поведінки чоловіків і жінок в сім'ї, з уявленнями про допустимість насильства, можливості вирішувати конфлікти із застосуванням фізичної сили. У зв'язку з цим першочергового значення мають чинники, які породжують основну причину даних злочинів, – деформовані орієнтації у свідомості.

Центральною проблемою є родина, а з нею пов'язані такі чинники, як народжуваність та смертність, шлюби та розлучення, бездоглядність та сирітство (що призводять до бродяжництва та безпритульності), зайнятість

навчанням і суспільно корисною працею, стан здоров'я, алкоголізм, наркоманія, проституція тощо [180, с. 248].

З цього приводу М.О. Ларченко зазначає, що при антагоністичних стосунках між батьками та індивідуалістичній спрямованості сімейних взаємин, якщо стиль психологічних взаємин у сім'ї є авторитарним, діти швидко засвоюють батьківський егоїзм і непоступливість, право сильного, що діє в сім'ї [94, с.151].

З вищеназваним фактором тісно пов'язаний ще один, який так само детермінує насильство стосовно жінок, формуючи його першопричину. Це уявлення, яке історично склалося про другорядну роль жінки в сім'ї та суспільстві, яке сьогодні можна назвати гендерною нерівністю. «Гендер» - англійське слово, яке перекладається як стать, приналежність об'єкта до певного класу. Саме гендерні налаштування відображають систему пів-гендер і вказують, ким ми повинні бути: жінкою або чоловіком. Народжуючись, особи жіночої та чоловічої статі відразу потрапляють в сформовану систему взаємин, де жінкам відведено пасивну роль, а чоловікам активну. При цьому важливість активного завжди вище пасивного відповідно до ієрархії взаємин.

Такий традиційний поділ на чоловічі і жіночі ролі підтримується, в тому числі, і на телебаченні. У безлічі рекламних роликів чоловік показаний як керівник або компетентний фахівець. Жінці ж відведена роль домогосподарки. Все це, безсумнівно, формує спотворене уявлення про жінку, винятково як про домашню господиню.

Прояви насильства становлять суттєву перешкоду на шляху утвердження статевої рівності в суспільстві, в різних його організаційних структурах, забезпечення прав та основних свобод людини. Останнім часом світове співтовариство приділяє цій проблемі багато уваги, зокрема, прийнято Декларацію про ліквідацію насильства щодо жінок, проведено Четверту всесвітню конференцію зі становища жінок у Пекіні та інші заходи. У спеціальному документі з назвою «Платформа дій», прийнятому на згаданій

конференції, зазначено: «Форми насильства за ознакою статі, зокрема такі, як побиття, домашнє насильство, сексуальна наруга, сексуальне рабство та експлуатація, міжнародна торгівля жінками й дітьми, примушування до проституції, сексуальні домагання, насильство, зумовлене культурними забобонами, расизмом і расовою дискримінацією, ксенофобією, порнографією, етнічною чисткою, збройними конфліктами, іноземною окупацією, релігійним та антирелігійним екстремізмом і тероризмом, є несумісними з гідністю і цінністю людської особистості, з ними необхідно боротися і викоринювати їх».

Суспільна небезпечність протиправних діянь, які вчинюються в сім'ї, полягає в тому, що вони характеризуються циклічністю, постійним повторенням актів насильства з поступово наростаючим ступенем жорстокості від погроз до, можливо, летального кінця. В таких сім'ях насильство як засіб вирішення конфліктів, можливо, навіть як спосіб спілкування, стає невід'ємною частиною стосунків.

Дані дослідження, проведеного С.А. Шалгуновою свідчать про те, що серед неповнолітніх, які пішли з власних домівок через насильство щодо них з боку батьків, 70 % втягнуті у злочинну діяльність, а інші 30 %, хоча й не вчиняють злочинів, але є бомжами, безпритульними. Чинення злочинної діяльності цими неповнолітніми, їх входження у кримінальне життя – це протест, виклик не тільки батькам, які над ними знущалися, але й суспільству. Насильство, що застосовується ними, можна пояснити. Кримінологам добре відомо, що люди, які були жертвами насильства, знущань, пригноблення у дитинстві, подорослішавши, з більшою імовірністю вчиняють насильницькі злочини. Ними засвоєна модель поведінки, характерна для агресорів у ситуаціях в минулому [180, с. 253].

Аналізуючи деструктивну модель насильницької поведінки у конфлікті, можна виокремити такі її суттєві феноменологічні ознаки, які виявляють соціопсихологічну природу насильства та опосередковують силові налаштування міжособистісної взаємодії: а) в насильницькій поведінці

суб'єктивна мотивація завжди переважає над об'єктивною; насильницькі акти не знижують емоційну напругу в конфлікті, навпаки – лише посилюють емоційну неврівноваженість і фрустрацію його учасників, інколи провокують стреси; б) біопсихологічна природа суб'єкта насильства, проявляється у неадекватно жорстких реакціях на будь-які подразники; в) соціальна зумовленість цієї моделі взаємодії визначається процесами маргіналізації вимушеної міграції; зокрема, це призводить до гранично низьких або «зруйнованих» соціальних статусів та належності до контр- чи субкультур [182, с. 9-11]; г) культурна мотивація агресивної поведінки заохочується, коли зовнішнє соціокультурне середовище (традиції, освіта, мистецтво, інформація) перенасичене насильницькими зразками різних форм, зокрема, в художніх творах, що знімає певне «табу» з насильства, нібито вводячи його у специфічний поведінковий стандарт.

Феноменологія насильства вимагає якнайглибше зрозуміти його детермінанти, передусім, – джерела і причини насильницьких дій в будь-яких соціальних взаєминах, зокрема у конфліктах, як пропонує С. Соколов [158, с. 115-117]: • психічне джерело – сфера неусвідомленого в людині, «тінь» у поняттях К. Юнга, а також архетипи колективного неусвідомленого, що містять ворожі інстинкти, котрі виявляються за певних умов (обмеження потреб, неявні загрози, суперництво тощо); такі чинники насильства мають невмотивований характер; • асоціальний досвід, надбаний в сім'ї, ін-групі, у колективі або через ЗМІ, коли насильство стає результатом засвоєння субмоделей соціальної поведінки, передусім, у специфічному оточенні (армія, в'язниця, секта, злочинна група); • соціальна нерівність (матеріальна, статусна, економічна, політична, расова, етнічна, духовна) також породжує конфліктні ситуації, що створюють джерела соціальної напруги і насильницьких дій (класова боротьба, жорсткі економічні війни, расовий чи етнічний геноцид тощо) [22, с. 35-40].

Про роль сім'ї у кримінології написано дуже багато, тому не випадково,

що ще однією найважливішою детермінантою злочинів у сфері сімейного насильства служать дефекти батьківської сім'ї, тобто той неблагополучний багаж, який люди приносять із собою в суспільні взаємини. З покоління в покоління батьки передають свою моральну позицію, світогляд, ідеологію. Серед засуджених за злочини проти особистості в сімейно-побутовій сфері, 50 % вважають побиття нормальним, звичайним способом вирішення конфліктів.

Дослідження, проведене Національною комісією США з вивчення проблем виникнення і запобігання насильству, дозволило встановити, що люди, які багаторазово спостерігали в дитинстві випадки насильства серед батьків, ставши дорослими, не бачили нічого поганого у використанні силових методів вирішення конфліктів.

Можна констатувати, що відхилення в батьківській родині можуть призвести не тільки до фізіологічних аномалій дітей, а й серйозно травмують психіку дитини, спотворюють її уявлення про честь, етику, стосунки чоловіка і жінки. З дуже великою часткою ймовірності насильство в батьківській родині породжує насильство і в родині подружній в різних його проявах.

Названі фактори частково можуть здійснювати формуючий вплив і на інші причини злочинів у сфері сімейного насильства, деформуючи моральний і правовий зріз групової та індивідуальної свідомості. В основному ж деформація моральної свідомості в нашому суспільстві пов'язана з безпрецедентним падінням і переосмисленням моральних цінностей і орієнтирів. Людське життя перестало бути безцінним. Живучи в суспільстві, де домінує культ насильства, люди поступово стають індіферентні до нього.

У суспільстві втрачаються ті моральні орієнтири, які повинні супроводжувати міжособистісні стосунки між людьми. Всі названі фактори формують легке ставлення до цінності людського життя, духовний егоїзм і аморальність, які, потрапляючи в благодатний ґрунт, дають паростки злочинності в сімейній сфері. Найбільш вагомим криміногенним показником

деформації моральної свідомості у сімейних агресорів є психологія індивідуалізму, виражена в прагненні безроздільно домінувати в сім'ї, пригнічуючи її членів за допомогою фізичного насильства, вирішувати конфліктні ситуації, застосовуючи насильницькі дії.

В узагальненому контексті називаються такі причини (фактори) насильницьких злочинів: недоліки сімейного та шкільного виховання; нерозвиненість сфери дозвілля; алкоголізація й наркотизація молоді; деградація вітчизняної культури на тлі експансії кримінальної культури з культом насильства й індивідуалізму; негативна роль засобів масової інформації; криза ідеології, моральності; політична й економічна криза; соціальна нерівність; втрата авторитету батьків, закону, влади; неефективне функціонування правоохоронної системи; нездатність держави поставити під контроль незаконний обіг зброї; нерозвиненість системи віктимологічної профілактики злочинів [60, с. 149].

Основними детермінантами насильницьких злочинів, які наводяться в кримінологічній літературі є погіршення рівня життя переважної маси населення й диференціація доходів між різними соціальними групами, що провокує агресивну «розрядку», або різні форми насильства; деформації в духовно-моральній сфері значної частини населення; руйнування системи правового й морального виховання молоді; пропаганда насильства в ЗМІ; зміни у суспільній психології, що виявляються в усе більшій терпимості людей до злочинних діянь і, водночас, у відсутності належної реакції з боку держави; низька ефективність діяльності правоохоронних органів. До числа криміногенних факторів насильницької злочинності при цьому відносять: відтворення негативних традицій (пияцтво, розбещеність, брутальність, агресивність у неформальних групах, у навчальних і трудових колективах); відсутність у суспільстві належної правової пропаганди; недоліки в організації дозвілля; порушення норм сексуальної поведінки; невжиття належних заходів

щодо виготовлення саморобної зброї й неконтрольований відповідними органами неофіційний продаж зброї та ін. [44, с. 244-246].

Не менш визначальною причиною, як насильницьких злочинів, так і інших, є проблема алкоголізації населення.

На даний час на обліку перебуває близько 5 млн п'яниць та алкоголіків, не враховуючи латентності даного явища. За даними соціологів, приблизно половина із зазначеної кількості осіб вживають (або пробували) наркотики. У результаті вживання алкоголю щорічно вмирають сотні тисяч людей. Тільки від недоброякісного алкоголю щорічно гине більше 20 тис. осіб. На душу населення припадає 15 л. абсолютного алкоголю, чверть якого – сурогати. Це один із найвищих показників у світі (на першому місці – Росія). Кожен росіянин віком 15 років і старше вживає на тиждень у середньому 2 л. міцних спиртних напоїв, а незалежно від віку на кожну людину в середньому припадає по 6-7 зайвих (понад зазначені 2 л.) півлітрових пляшок горілки на рік. П'ють дорослі чоловіки і жінки, діти, у багатьох випадках п'ють усі члени родини [154, с. 4, 12]. Тільки від алкогольного психозу кожен рік помирають у середньому 8 тис. осіб; захворюваність на алкогольні психози за останні 10 років зросла у 2,5 рази. За оцінками деяких вчених, алкоголізм і наркоманія є джерелами насильства [106].

За даними Генеральної прокуратури у 2017 році у стані алкогольного сп'яніння вчинило злочин 11667 осіб, у 2018 році – 10060 осіб [161].

Згідно з дослідженнями науковців проблематики поширення алкоголізму в Україні, під час скоєння виражених агресивних дій (вбивство, тяжкі тілесні ушкодження) алкогольне сп'яніння спостерігається у 72 % випадків, а в осіб із синдромом залежності від алкоголю рівень агресивної поведінки є дуже високим та становить від 50 до 60 % [106].

За даними науковців, в Україні на обліку перебуває 2,5 млн наркоманів: 1 млн – тих, хто спробував наркотики, 1 млн 500 тис. – наркоманів, тобто осіб, котрі мають наркотичну залежність. Середній вік наркоманів – 17-25 років, а

початок вживання наркотиків припадає на 14-18 років [10, с. 8].

Насильство у сфері сім'ї характеризується певною специфікою. Таке насильство має своє власне і цілком визначене змістовне навантаження. Звичайно, у кожному конкретному випадку, констатує С.К. Лесной, про яке б насильство не йшла мова, воно завжди має специфіку [98]. Однак особливо слід виділяти сімейні взаємини, тісно пов'язані з основним осередком нашого суспільства. У будь-якій сфері життєдіяльності родина посідає головне місце, і її соціологічні характеристики поширюються на всю суспільну систему [137, с. 40-41]. Навіть кримінальна сфера, як зазначали К.Е. Ігошев та Г.М. Миньковський, так чи інакше «проникає» у родину. На думку цих авторів, вивчення родини, характеру сімейних взаємин є головним у дослідженні злочинності, а особливо – в аналізі «побутової кримінальної сфери» і специфіки відповідних злочинів [58]. Досліджуючи сферу побуту та дозвілля з позицій кримінології, Л.В. Крижна сформулювала такий висновок: сімейні взаємини домінують у системі побутових і дозвільних взаємин [73]. Узагальнюючи дані про кримінальні прояви в родинах, Л.В. Крижна, Г.А. Алієв і Н.І. Бельцов дійшли висновку, що злочинне насильство в сім'ї має досить помітну специфіку, що робить таке насильство особливо значним. Саме в сім'ї варто шукати корені насильства як широко розповсюдженого явища у нашому житті [6, с. 14]. Специфіку мають будь-які сімейні злочини, насамперед, діяння проти особи, серед яких особливо виділяються умисні вбивства та нанесення тілесних ушкоджень.

Як відомо, всі названі чинники самі собою наслідок однозначно не викликають. Для скоєння злочинів у сфері сімейного насильства необхідний ще комплекс умов, що сприяють реалізації причин. Роль таких криміногенних факторів відіграють процеси, що негативно впливають на сім'ю в різних сферах життєдіяльності суспільства: економічній, соціальній, політичній, духовній та інших.

У ситуації сімейного насильства одна з основних криміногенних ролей,

які сприяють реалізації причин такого насильства, належить недолікам у правозастосовній і правоохоронній діяльності.

Небезпека полягає в тому, що вони роблять сімейне насильство високолатентним, створюючи умови для вчинення більш тяжких злочинів, аж до позбавлення людини життя.

Такі ситуації є наслідком істотного ослаблення діяльності органів, на які покладено безпосереднє запобігання і боротьба зі злочинністю у сімейній сфері. Дільничні офіцери поліції вчасно не виявляють сімейне насильство, яке набирає темп, кримінальні провадження відкриваються неохоче і, як правило, більшість з них закриваються. Судом безпідставно застосовуються м'які міри покарання до сімейних кривдників.

Таке неуважне ставлення правоохоронних органів до проблеми сімейного насильства не випадкове і зумовлено відсутністю чіткої політики держави щодо запобігання сімейного насильства і байдужістю всього суспільства до цієї проблеми. Сприймаючи сім'ю, як свій закритий, замкнений осередок, суспільство ставиться до сімейних конфліктів, як приватної справи кожної сім'ї і займає позицію невтручання навіть у випадках застосування насильства. У зв'язку з цим цілком типовою є ситуація, коли сусіди намагаються не помічати криків про допомогу, які лунають за їх стіною, і не застосовують ніяких заходів для надання допомоги жертвам сімейного насильства.

Розглядаючи умови, що сприяють вчиненню злочинів у сфері сімейного насильства, слід відзначити те, що в Україні стрімкими темпами зростають різні антисоціальні явища. У нашому суспільстві гостро виражена проблема алкоголізації населення, про що ми зазначали вище.

За даними, отриманими С.А. Шалгуною, такі сімейні проблеми, як пияцтво, наркоманія і проституція, у 45 % випадків призводять до внутрішньосімейних злочинів (в основному побоїв, катування, заподіяння шкоди здоров'ю), у 16 % випадків – до діянь поза родиною (переважно до

крадіжок, грабежів, розбоїв і хуліганства), однак за суто сімейними мотивами; 22 % складають сварки, скандали, бійки. Усе це у 30 % випадків пов'язано з розлученнями подружжя, втечами дітей з домівок [180, с. 260-261].

Криміногенно вагомим фактором також є зростання нервово-психологічних навантажень на людей, труднощі в задоволенні ряду життєвих потреб. Дані фактори спричиняють розлад сімейних стосунків, що сприяє вчиненню злочину в сім'ї. Пережитий сьогодні нашою країною період характеризується величезними суперечностями в соціально-економічній, політичній, правовій та духовній сферах. Ці зрушення є як позитивні, так і негативні. Так, до числа негативних змін можна зарахувати кризу економіки, різке соціально-майнове розшарування, і, як наслідок, зростання соціальної напруженості. Це неминуче позначається на способі життя людей, їх потребах, об'єктивних і суб'єктивних можливостях, а також на інших складових генезису злочинної поведінки. Більше половини населення, опинившись за межею бідності, відчуває на собі всю складність жебрацького існування. Страх за своє майбутнє заломлюється і проектується на сім'ю, створюючи атмосферу емоційної напруженості, яка може вилитись в жорстокість і агресивність стосовно інших членів сім'ї.

Сімейні злочини, зазначають дослідники, мотиви яких виводять нас у більш широку сферу – побут і дозвілля, у 26 % випадків є наслідком міжсімейних групових конфліктів. Особливо це стосується вбивств та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень; їх мотиви (з урахуванням допущеної статистичної похибки): корисливі мотиви – 52 %, хуліганські мотиви – 20 %, помста, ревності, заздрість тощо – 16 %, інші мотиви – 12 %. Що стосується винятково «внутрішньосімейних» злочинів, то тут мотиви «розбиваються» до деталей: образа, помста, ревності, сварка та ін., а у цілому все укладається в рамки «спонукання особистої ворожості». Близько 90 % злочинів мають ситуативний, заздалегідь не планований, імпульсивний характер. Це емоційні дії, найчастіше із невизначеним, неконкретизованим умислом, що раптово

виникає. Злочинний задум заздалегідь планованих злочинів виявляє себе лише у 10 % випадків, і це розподіляється на усі види «внутрішньосімейних» діянь. Дані нашого дослідження свідчать про те, що щорічно збільшується частка злочинців, котрі вчиняють сімейні злочини, і в яких існують патологічні відхилення у психіці. Приблизно 90 % із них визнані осудними. Проблема в основному стосується маргінального середовища. Але справа у тому, що серед жертв сімейних злочинів також багато тих, хто у психічному відношенні нездоровий. Деякі із злочинців та їх жертв на момент вчинення дій перебували на обліку у психіатричному диспансері. Проведені опитування дозволяють констатувати, що саме в осіб, які мають нервово-психічні розлади, найбільше виявляються лють, агресія, жорстокість, вони схильні до конфліктів, легко збуджувані тощо. Саме у такому середовищі у винних і потерпілих однакові особистісні деформації й стереотипи поведінки. Якщо у родинах, де вчиняються злочини, спостерігається кримінальна активність, то їх визначальною рисою є також значна віктимність [180, с. 263-264].

У суперечностях, які зумовлюють сімейні конфлікти (в крайньому ступені їх загострення) криється зміст криміногенної ситуації. Криміногенна сімейна ситуація, як правило, – це конфлікт з триваючою етіологією. Ситуацію сімейного конфлікту часто називають ситуацією, що «давить». Конфлікт, що спонтанно виник, який не має ніякої передісторії, не є типовим для подружніх стосунків. За результатами дослідження кримінальних проваджень, в 34 % випадків взаємини між злочинцем і потерпілою впродовж усього часу спільного проживання супроводжувалися частими конфліктами і сварками, в 56 % – супроводжувалися бійками. Згідно з даними того ж дослідження, майже в усіх випадках передували неприязні взаємини, що виникали з різних підстав. У 50 % випадків взаємини між злочинцем і потерпілою на момент скоєння злочину були неприязними, а в 24% – характеризувалися ненавистю (Додаток А). Однак у всіх цих випадках пусковим механізмом виявилася взаємодія вже сформованих деформацій особистості з ситуативними

факторами.

Сімейні конфлікти, зазначають окремі вчені, завжди пов'язані з «фактором насильства». На їхню думку, варто відокремлювати не тільки сімейні конфлікти, але й пов'язані з ними дії. Критерієм відмежування останніх від інших злочинів є доволі специфічна сімейна мотивація, елемент якої складають характерні для сім'ї форми насильства [56, с. 14-15].

Усю сукупність причин і умов, які детермінують вчинення злочинів щодо жінок, на думку Л.В. Чеханюк, слід поділяти на три групи:

1. Об'єктивно існуюча сукупність зовнішніх обставин, які сприяють вчиненню злочинів. Аналізуючи їх, автор робить висновок, що на підвищення рівня віктимності жінок найбільш суттєво впливають фактори, що мають місце, передусім, у економічній, соціальній, політичній, ідеологічній та інших сферах життєдіяльності суспільства, зокрема: а) зниження рівня життя населення; б) зростання рівня безробіття; в) систематичні порушення у сфері трудових взаємин; г) нерівноправне становище жінок у суспільстві; д) ускладнення сімейно-побутових стосунків; е) зростання кількості неблагополучних родин; є) недоліки профілактичної роботи працівників правоохоронних органів; ж) поширення алкоголізму та наркоманії.
2. Суб'єктивно зумовлені особистісні властивості конкретного індивіда, який вчинив злочин. При цьому основну увагу автор зосереджує на дослідженні властивостей свідомості, волі і звичок злочинця, його поглядів, інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, ставлення до інших осіб, ставлення до моральних і правових норм тощо. Серед основних причин і умов, які зумовлюють злочинну поведінку особи, автор виділяє спосіб життя, відсутність роботи або її низька кваліфікованість, малоосвіченість, безкультурність, невихованість, конфліктність, алкоголізм, наркоманію та інші негативні фактори. Водночас, самі собою вони рідко спричиняють злочин, оскільки майже завжди взаємодіють із віктимогенними властивостями жертви.
3. Суб'єктивно зумовлені віктимологічні властивості особи, яка стала жертвою злочину. Підвищений рівень віктимності жінок, на

думку автора, зумовлений: а) анатомо-фізіологічними особливостями жіночого організму (особливості будови тіла, кісток, м'язової, серцево-судинної, дихальної систем тощо); б) особливостями психічних процесів жінки (особливості чуттєвої, вольової, емоційної та підсвідомої сфери); в) віковими особливостями та станом здоров'я жінки; г) материнськими функціями; д) виконанням певних соціальних функцій чи ролей; е) неналежними умовами соціалізації та соціальної адаптації жінки (аморальний та паразитичний спосіб життя, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, захоплення азартними іграми тощо); є) специфікою поведінки жінок-жертв злочинів [177].

При дослідженні злочинів, що вчиняються стосовно жінок, на нашу думку, основну увагу слід приділити власне третій групі причин - суб'єктивно зумовленим віктимологічним властивостям особи, яка стала жертвою злочину. А також тим причинами, які зумовлюються взаєминами між винним та потерпілою особою.

Водночас, необхідно пам'ятати, що в будь-якому випадку головними є особливості особи злочинця, від яких залежить сприйняття і оцінка конкретної ситуації та вибір поведінки. Саме в поведінці знаходить виявлення загальної спрямованості волі, бо в іншому випадку можлива ситуація, коли відповідальність за вчинений злочин буде необґрунтовано перенесена на потерпілу особу, що досить часто і відбувається у суспільній свідомості.

Висновки до розділу 2

Від насильства страждають всі члени суспільства, але офіційно визнано, що жінки частіше за інших стають жертвами різного роду посягань, які вчиняються, як правило, з боку чоловіка або співмешканця.

Статистика свідчить про посилення напруженості сімейних стосунків і зростання домашнього насильства. З даними Генеральної прокуратури щороку

органами Національної поліції України реєструється близько тисячі правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством в сім'ї. Потерпілими від правопорушень, пов'язаних з насильством (до 2019 року кримінальна відповідальність за домашнє насильство не була встановлена) жінки є: 2016 р. – 74,5 %; 2017 р. – 76,5 %, 2018 р. – 78,1 %, 2019 р. – 80,6% (динаміка +3,6 %.).

Матеріали, вивчених нами кримінальних проваджень також свідчать про переважно жіночий склад потерпілих від злочинів у сімейно-побутовій сфері. При цьому відзначається досить стабільна група складів злочинів, скоєних стосовно жінок в сім'ї.

Злочинні дії, будучи найбільш небезпечним різновидом протиправної поведінки в сім'ї представлені трьома відносно самостійними групами злочинів:

- насильницькі злочини проти особи,
- насильницькі злочини проти громадської безпеки та громадського порядку,
- злочини проти власності.

З виділених груп найбільш поширені дії, що охоплюються першою групою, – це насильницькі злочини проти особи.

Згідно з нашим дослідженням, жінки частіше зіштовхуються з насильством у сім'ї у дорослому віці (35%). У більш ніж 30% потерпілі зіштовхувалися із психологічним насильством (приниження та образи), 24% – з фізичним (різного ступеня тяжкості тілесні ушкодження), 15% – з економічним (повне або часткове позбавлення коштів, контроль за використанням коштів тощо), близько 1% – з сексуальним насильством.

За даними Міністерства соціальної політики, в Україні у 2019 році зареєстровано майже 95 тисяч осіб, які мають статус потерпілих внаслідок домашнього насильства. З початку 2018 року, коли Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» набрав чинності, кількість

звернень з вказаних питань зросла на 23 тисячі (2017 рік – 92,1 тис., 2018 рік – 115,5 тис.).

Необхідність введення державою офіційної статистики на сьогодні є просто очевидною. Це необхідно для того, щоб реально оцінити масштаби цього явища, визначивши його рівень структуру та динаміку і виявивши існуючі тенденції, що характеризують всю специфіку і своєрідність злочинів, що вчиняються в сім'ї.

Кримінологічна характеристика особистості злочинців сімейно-побутової сфери, як і будь-яких інших злочинців, складається з чотирьох основних блоків:

- 1) соціально-демографічні властивості;
- 2) кримінально-правові ознаки;
- 3) соціально-рольові властивості,
- 4) морально-психологічні властивості.

Згідно з даними, отриманими нами в ході вивчення кримінальних проваджень, відкритих за фактом вчинення насильницьких злочинів, в яких потерпілими були жінки, то до вікової категорії 21-25 років належало 5 % злочинців, до категорії 26-30 років –10%, у віці 31-35 років було виявлено 15 % сімейних агресорів, 40 % злочинців були 36-40 років, до категорія 41-45 років належало 18 %, 46-50 років – 12 %.

Отже, найбільша криміногенна активність відзначається у віці від 30 до 50 років.

Основна маса насильницьких злочинців у сімейно-побутовій сфері, практично кожен другий – з середньою освітою, кожен третій має середньо-спеціальну освіту, кожен п'ятий – незакінчену середню освіту.

Важливим елементом соціально-демографічного портрета особистості є така характеристика, як соціальне становище. Головне місце належить робітникам, які склали більше половини всіх злочинців, – їх було 52 %, з них 30 % займаються кваліфікованою працею і 22 % відповідно не мають

відповідної кваліфікації. На службовців припало 14 % і 2 % – на дрібних робітників. Звичайно ж, не можна безпосередньо пов'язувати характер праці і протиправну поведінку.

Сімейний стан досліджуваної групи осіб можна характеризувати наступним чином. З огляду на специфічність даних взаємин, це, звичайно ж, особи, які перебувають у шлюбі як офіційно зареєстрованому, так і цивільному; розлучені; є серед них і невелика частка неодружених осіб. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що 74 % злочинців перебували в зареєстрованому шлюбі зі своїми жертвами, причому для 72 % з них це був перший шлюб.

Майже кожен третій з них раніше засуджувався за вчинення різного роду злочинів, в тому числі близько половини мали дві і більше судимості, 36,6 % осіб досліджуваної категорії попередній злочин вчиняли у сфері сімейно-побутових взаємин. Здебільшого злочини, які вчиняються сімейним злочинцем, не були різким переходом від суспільно прийнятної поведінки до кінцевої її форми – злочину. У свій дозлочинний період ці люди, часто, так чи інакше, порушували закон, не кажучи вже про норми моралі.

Для повноти картини при аналізі насильницьких діянь, що вчиняються щодо жінок, необхідним є дослідження не лише злочинця, а й жертви таких діянь.

Поведінка потерпілої особи завжди є результатом її взаємодії із зовнішнім соціальним середовищем, яка переломлюється через її індивідуальні особистісні властивості.

Аналіз загальних характеристик потерпілих від насильства дозволяє розділити жертв на дві основні групи осіб: ті потерпілі, для яких характерна віктимогенна деформація особистості. Тип даної групи потерпілих можна визначити як «Активний»; потерпілі, які характеризуються в цілому позитивно, що не володіють віктимними властивостями, але стають жертвою з огляду на разову віктимнуповедінку – «синдром битої жінки».

При характеристиці криміногенних детермінант насильницьких діянь, що вчиняються щодо жінок, слід використати соціально-психологічну концепцію, згідно з якою безпосередніми причинами злочинності є деформації свідомості: суспільної, групової та індивідуальної. Ці негативні зрушення у свідомості, зі свого боку, породжуються соціальними суперечностями, які визначаються як умови, що формують причину («причини причин»). Іншу групу умов складають фактори, що сприяють реалізації вже сформованих деформацій у свідомості. Отже, соціальні суперечності викликають злочинну поведінку не безпосередньо, а спочатку деформуючи суспільну та індивідуальну свідомість.

РОЗДІЛ 3

ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ДІЯМЩОДО ЖІНОК В УКРАЇНІ

3.1 Загальносоціальна та спеціально-кримінологічна профілактика насильницьких дій щодо жінок

Під запобіганням злочинності розуміється система взаємопов'язаних і скоординованих між собою заходів, що здійснюються державними органами, громадськими об'єднаннями, окремими громадянами з метою нейтралізації, блокування або усунення тих чи інших криміногенних факторів і посилення дії факторів антикриміногенних. Суб'єктами такого запобігання є органи державної влади та органи місцевого самоврядування, прокуратура, суд, правоохоронні органи, органи і установи охорони здоров'я, освіти, а також засоби масової інформації, громадські об'єднання, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності та ін.

На думку К.Є. Ігошева, В.С. Устинова, поняття профілактики правопорушень використовується «для позначення тієї державної діяльності, яка покликана попередити і недопустити порушення соціального механізму правової регуляції» [59, с. 15].

У кримінологічній літературі попередження злочинності, зазвичай, розглядається як широкий комплекс взаємопов'язаних заходів, що проводяться державними органами та громадськістю з метою утримання її на мінімальному рівні за допомогою нейтралізації або викорінення причин, що її породжують.

В.С. Устинов у зміст поняття «попередження злочинів» включає [168, с. 39-40]:

- 1) облік виникнення обставин, що сприяють вчиненню злочинів, їх недопущення;
- 2) виявлення, вивчення, усунення або нейтралізація таких обставин

(загальна профілактика);

3) виявлення, вивчення осіб, від яких, судячи з їх антигромадської поведінки, можна очікувати скоєння злочинів, і здійснення на цих осіб та середовище, що їх оточує, необхідного впливу (індивідуальна профілактика);

4) виявлення осіб, що задумують або готують злочини, вжиття заходів до недопущення цих діянь, а також до припинення розпочатого посягання (припинення);

5) вжиття заходів щодо безпосереднього недопущення злочинів або спричинення тяжких наслідків (запобігання);

б) попередження суспільнонебезпечних діянь серед психічно хворих осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

У юридичній кримінологічній літературі науковці пропонують різні класифікації заходів за рівнем попереджувальної діяльності.

Г.А. Аванесов, А.А. Герцензон, І.І. Карпець, А.Е. Жалінський за критерієм спрямованості попередження злочинності поділяють на дві частини: загальносоціальне і спеціально-кримінологічне, при цьому застосування кримінального покарання включається в останню підсистему [2, с. 105-106; 23, с.15; 65, с. 143].

На думку В.С. Устинова, дана класифікація не повністю відображає реально існуючі елементи попередження злочинності. Науковець пропонує наступну класифікацію: загальносоціальне попередження (непряме) і спеціальне попередження, яке, зі свого боку, підрозділяється на кримінологічне, охоронне і кримінально-правове [168, с. 10-45]. Аналізуючи загальносоціальне попередження злочинності, В.С. Устинов виділяє, окрім того, «проміжну підсистему», до елементів такої підсистеми, на його думку, слід віднести: 1) облік і контроль; 2) позитивне правове регулювання суспільних відносин; 3) правове виховання; 4) цілеспрямоване попередження незлочинних правопорушень та іншої поведінки, що відхиляється, безпосередньо пов'язаних із злочинністю; 5) правову відповідальність за

незлочинні правопорушення, що переростають в однотипні злочини [168, с. 151-157].

Г.М. Міньковській, поряд з загальносоціальним і спеціальним попередженням окремо виділяє проміжнупрофілактику [74, с.156-157]. Остання, зі свого боку, взаємодіє як з загальносоціальним, так і спеціальним попередженням. Проміжна профілактика спрямована на попередження поведінки, що відхиляється, вона безпосередньо пов'язана зі злочинністю, наприклад, профілактика алкоголізму. На наш погляд, проміжна підсистема ближча до загальносоціальної.

На думку А.І. Долгової, В.В. Орехова, попереджувальну діяльність слід ділити на загальносоціальний, спеціально-кримінологічний, індивідуальний та регіональний рівні [77, с. 33; 118, с. 17].

Зі свого боку, А.І. Алексєєв пропонує наступний розподіл системи профілактики: підсистема першого рівня охоплює загальні та спеціальні заходи; попередження і припинення злочинів утворюють другу підсистему; загальна та індивідуальна профілактики є підсистемами третього виду; а в якості четвертого рівня він називає індивідуальну профілактику відносно раніше засуджених і несудимих [4, с. 115].

Загальну профілактику злочинів розуміють також як «діяльність щодо виявлення детермінант злочинності, а також розробки і здійснення заходів, спрямованих на їх усунення чи нейтралізацію» [83, с.141].

Б. М. Головкін говорить, що кримінологічна профілактика є найбільш пріоритетним напрямом спеціально-кримінологічного попередження протиправних діянь [30, с. 153].

На слушну думку А. П. Закалюка, профілактика здійснюється різними суб'єктами і має загальну спрямованість на недопущення формування, розвитку й реалізації причин і умов злочинності, поширюється на різні часові періоди у здійсненні запобіжної діяльності – від початку формування особи злочинця (рання профілактика) до профілактики рецидиву злочинів [52,

с. 321].

Інтегративна система організованої протидії злочинності, зазначає В. В. Голін, об'єднує різні запобіжні заходи, здійснюється на трьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному [92, с. 84]: – на загальносоціальному рівні запобігання злочинності здійснюється різними органами державної влади й управління, а також громадськими організаціями та громадами, до безпосередніх функцій яких не належить боротьба зі злочинністю. Профілактичний вплив здійснюється шляхом розроблення та реалізації різноманітних економічних та соціальних проектів і програм, які також опосередковано сприяють втіленню спеціально-кримінологічних запобіжних заходів; – спеціально-кримінологічне запобігання злочинності здійснюється конкретними державними органами, для яких боротьба зі злочинністю, захист прав громадян є професійним обов'язком. У процесі своєї професійної діяльності спеціальні суб'єкти здійснюють вплив на криміногенні фактори, а також встановлюють причини та умови вчинення злочинів та вживають заходів щодо їх усунення; – на індивідуальному рівні запобігання полягає у цілеспрямованих заходах щодо конкретної особи (групи осіб), схильної до вчинення злочину, причин та умов, що детермінують поведінку цієї особи.

Попереджувальна діяльність є одним з основних напрямків як боротьби зі злочинністю в цілому, так і з насильством, зокрема. У цій діяльності виділяють два рівні або два напрямки – загальносоціальний і спеціально-кримінологічний. Перший напрямок профілактики злочинів складається із сукупності економічних, політичних, ідеологічних, культурно-виховних, правових та інших заходів, які не мають своєю безпосередньою метою усунення криміногенних факторів. Вони діють опосередковано, через вирішення загальносоціальних завдань.

Не менше значення для профілактики злочинності мають загальносоціальні заходи з підтримки розвитку освіти і культури у суспільстві,

збереженню і розвитку нашого духовно-морального спадку. Достовірно встановлена чітка залежність між освітнім і культурним рівнем людей, їх вихованням та ризиком вчинення злочинів. Не можна недооцінювати у цьому сенсі значення педагогічного і правового виховання населення, як і протидії «антивихованню», яке здійснюється поряд ЗМІ, що пропагують всездозволеність, жорстокість, підміну культури її сурогатами, елементи кримінальної субкультури тощо [105, с. 26].

На думку М. В. Колодяжного, загальносоціальне запобігання злочинності є першим фундаментальним напрямом, покликаним удосконалити суспільні взаємини в соціально-економічній, політичній, ідеологічній, правовій, морально-психологічній та інших сферах [71, с. 163]. При різних трактуваннях і класифікаціях – залежно від специфіки об'єкта і предмета досліджень – цілі профілактичної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю так чи інакше увібрали в себе:

а) прагнення мінімізувати вплив негативних соціальних факторів, пов'язаних з причинами злочинності;

б) вплив на причини правопорушень, а також на умови і обставини, що сприяють правопорушенням;

в) вплив на негативні фактори у сфері безпосереднього соціального оточення особистості (мікросередовище), які в кінцевому підсумку формують індивідуальні налаштування і мотиви злочинів;

г) вплив на особистість, здатну з огляду на свої індивідуальні якості, вчинити злочин або продовжувати злочинну діяльність.

Однак, цей перелік цілей профілактики не є вичерпним і, більше того, випускає з уваги не менш, а може, і більш важливий компонент, який відноситься до сфери спеціально-кримінологічного запобігання. Цей рівень (або підсистема) запобігання злочинам, як відомо, вміщує заходи, безпосередньо спрямовані на вирішення профілактичних завдань. У сферу дії цих заходів враховуються не тільки особи, які вчиняють правопорушення, але

і сама обстановка, в якій формується особистість і її індивідуальні установки.

Обидві підсистеми запобігання злочинів реалізуються в різних масштабах і діють на різні рівнях від масового – до індивідуального. Відповідно з рівнями профілактики прийнято пов'язувати її види. Не вдаючись в дискусію про перелік і специфіку тих чи інших видів, яка представлена у кримінологічній літературі, відзначимо лише, що стосовно теми даного дослідження найбільш важливими є загальна і індивідуальна профілактика. Перша з них спрямована на виявлення і усунення причин злочинності і умов, що сприяють вчиненню злочинів, друга – на виявлення і виховну роботу з особами, поведінка яких свідчить про можливість вчинення ними злочинів.

Тим часом кримінологічні дослідження і практика запобігання злочинів давно довели, що сфера індивідуальної профілактики повинна бути розширена, а в коло її суб'єктів поряд з потенційними злочинцями повинні бути поміщені потенційні і реальні жертви злочинів.

Запобігання сімейно-побутовій злочинності передбачає систему заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки [85, с. 274].

Одна з функцій попередження злочинів у сфері сімейно-побутових відносин – нейтралізація суперечностей між особистістю і сім'єю. Якщо такі суперечності не усуваються, може настати конфліктна ситуація [66, с. 125].

Потреба запобіжної роботи з потенційними жертвами базується на основних постулатах віктимології та її методологічних положеннях, пов'язаних з визначенням її предмета і завдань, змістом і значенням таких

понятійних категорій, як «віктимність» і «віктимізація» тощо. Вихідними при цьому є, по-перше, концептуальні кримінологічні і власне віктимологічні ідеї про значення ситуації злочину, яка включає поведінку і роль самого потерпілого, в механізмі формування і реалізації злочинного замислу [119, с. 75-76].

Характерними ознаками загальних заходів профілактики злочинності слід вважати: а) їх всеохоплюючий та різносторонній характер; б) комплексність та взаємозалежність; в) радикальність. Всеохоплюючий та різносторонній характер загальних заходів профілактики злочинів виявляється у тому, що вони проводяться у всіх сферах соціального життя, включаються у всі напрямки соціального розвитку: економіку, культурне будівництво, науку, техніку тощо. Комплексність та взаємозалежність загальних заходів профілактики злочинності впливає із системності соціальних процесів, зміст яких вони становлять. Комплексність загальних заходів – це фактор, який необхідно враховувати вже у момент їх планування. Взаємозалежність загальних заходів означає посилення профілактичного ефекту при їх поєднанні. І навпаки, відсутність свідомо закладеної у загальні заходи взаємодії різко знижує їх попереджувальний ефект. Радикальність загальних заходів означає, що вони призводять не тільки до самих різноманітних змін у тих сферах, у яких криються причини злочинності, а й до невідворотних, з історичної точки зору, змін [105, с. 27].

Втручання у випадках насильства у сім'ї та в побуті є важливим завданням. Співробітник поліції підпадає під загрозу отримання травми у кожному випадку реагування на таке насильство. Він стає свідком і учасником особистої трагедії, до якої долучаються не тільки чоловік і дружина, а й діти. Це також залучає співробітника правоохоронних органів у ситуацію, яка традиційно розглядалася як “родинна справа” [93, с. 5].

Зростання насильницьких злочинів, у тому числі стосовно жінок, насамперед, пов'язане з нестійким станом економіки в перехідний період.

Велику роль відіграє підвищення рівня матеріальної забезпеченості людей, поліпшення їх побутових і житлових умов. Необхідним є більш сталий розвиток економіки. Зниження зростання безробіття, пошук і надання нових вакансій на ринку праці матимуть важливе значення для профілактики насильницьких злочинів щодо жінок.

Серед економічних заходів, які вбачається необхідними вжити з боку держави для зменшення випадків насильства загалом, та щодо жінок, зокрема, можна виділити:

- Оздоровлення економіки в цілому;
- Оздоровлення морального клімату;
- Поліпшення матеріального стану громадян;
- Соціальна допомога нужденним сім'ям;
- Соціальна допомога жінкам, які потерпають від насильства.

Економічний добробут суспільства і гідний рівень і якість життя громадян досягається не поза, а в межах культурного поля суспільства, важливим елементом якого є сім'я. Запобігати існуючому насильству можливо, тільки впливаючи на весь інститут сім'ї і на механізми, що його руйнують. Тому вирішення соціокультурних проблем сім'ї в сучасних умовах слід вважати пріоритетним напрямком соціальної політики держави. Соціокультурні перетворення сучасного суспільства істотним чином зачіпають різні основи сімейних відносин. Інститут сім'ї переживає серйозну кризу, відчуваючи вплив безлічі соціальних, психологічних, економічних, культурно-історичних, чинників. Інституційна криза сім'ї виражена в тому, що сім'я більше не справляється зі своїми основними функціями, основною з яких є народження і виховання дітей, духовне і моральне становлення нових поколінь. Глибинна причина такої кризи – девальвація сімейної життя, цінностей шлюбу, наслідком чого є тенденція до індивідуалізму, у перевазі особистих інтересів над інтересами сім'ї.

У загальній системі профілактичної діяльності рання профілактика злочинів, насамперед, здійснюється культурно-виховними заходами. Виховання саме собою передбачає не тільки передачу досвіду старших поколінь, а й навчання основ спілкування, передусім неконфліктного, тому заходи культурно-виховного характеру мають здійснюватися на індивідуальному рівні. Оскільки запобіжні заходи виявляються в певних формах, то в запобіганні злочинам значення мають такі форми діяльності суб'єктів, які спрямовані на виявлення та нейтралізацію їх детермінантів [71, с. 191-196].

У сучасних умовах розвитку суспільства великого значення у профілактиці сімейно-побутового насильства набуває застосування апробованих у багатьох країнах відновлювальних технологій. Ця робота є одним з елементів відновлювальної юстиції. Застосування апробованого відновного правосуддя у сім'ї повинно здійснюватися паралельно з роботою інститутів існуючої системи правосуддя, оскільки вирішення проблеми захисту прав жінок – жертв насильства у сім'ї та побуті безпосередньо пов'язане зі співпрацею з різними державними структурами. Але воно повинно здійснюватися за умови прийняття та усвідомлення останніми усієї актуальності цієї проблеми та необхідності її комплексного вирішення [32].

Запобігання зазначеного виду злочинів в даному напрямку полягає у вжитті заходів до батьків, що ведуть аморальний спосіб життя і не вживають належних заходів щодо виховання дітей шляхом проведення профілактичних бесід, позбавлення батьківських прав, підвищення культурного рівня сім'ї, терпимого ставлення один до одного.

Ефективна боротьба пов'язана з посиленням виховної роботи у сфері побуту і дозвілля, боротьби з пияцтвом і алкоголізмом, наркотизацією населення, підвищенням уваги вже до першої малозначної ситуації, що виникає на ґрунті побутових відносин, використанням для їх вчасного вирішення заходів громадського впливу, а в необхідних випадках – заходів

державного примусу. Робота громадських формувань і полягає в тому, щоб проводити виховну роботу з особами, спосіб життя яких і система поведінки могли створювати або створювали конфліктні криміногенно-віктимологічні ситуації, що можуть об'єктивно переростив злочин.

Маючи в причинному комплексі фактори, що витікають з моральної сфери, в рамках загальносоціальної профілактики слід приділяти велику увагу анти-криміногенним факторам. Необхідно проводити заходи, для підвищення рівня моральної і правової свідомості, виховання громадян у дусі поваги до людської особистості, нетерпимості до будь-яких проявів насильства. Потрібно підвищувати рівень культури, спілкування між людьми, рівень статевого виховання молоді. Це необхідно робити в ранньому віці, використовуючи можливості культурно-виховних установ, центрального телебачення, просвітницької літератури тощо. Важливо не допускати пропаганди стереотипних уявлень про жінок і чоловіків, припинити випуск матеріалів що пропагують насильство. Необхідна якісна зміна філософії та психології суспільства, створення так званого нового менталітету, нової сімейної філософії та психології. Це дозволить змінити соціальні та культурні моделі поведінки чоловіків і жінок з метою досягнення викорінення забобонів, звичаїв, які засновані на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї із статей або стереотипності ролі чоловіків і жінок, що неминучим чином позначається на інститут сім'ї та виражається в застосуванні насильства стосовно жінок.

Державою ратифіковані різні міжнародно-правові норми і документи з прав людини, спрямовані на зміну сформованого гендерного дисбалансу, однак фраза «рівні права для чоловіків і жінок» як і раніше не означає рівні можливості з реалізації цих прав. Дана тема порушена в Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок», яка говорить про необхідність змінити соціальні та культурні моделі поведінки чоловіків і жінок з метою досягнення викорінення забобонів і звичаїв, які засновані на ідеї неповноцінності чи зверхності одної із статей або

стереотипності ролі чоловіків і жінок. Згідно з Конвенцією, термін «дискримінація щодо жінок» означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, яке спрямоване на ослаблення або зводить нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини і основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі [140].

Держави, які є сторонами Конвенції, взяли на себе зобов'язання вжити всіх необхідних заходів, враховуючи законодавство, з метою забезпечення повного розвитку і просування жінок і створення для них гарантій користування правами людини і фундаментальними свободами на основі рівності з чоловіками. Однак прийняття відповідних законів у нашій державі є недостатнім, оскільки держави, які є учасниками Конвенції, повинні забезпечити становище, при якому б жінки де-факто користувалися тими правами, які ці закони призначені захищати.

Основним актом у сфері захисту прав жінок є Декларація «Про викорінення насильства щодо жінок». У ст. 3 якої говориться, що держави повинні засудити насильство щодо жінок і не повинні посилатися ні на які звичаї, традиції, релігійні мотиви для ухилення від його викорінення» [40]. У ст. 1 дається визначення поняттю «насильство стосовно жінок», яке визначається, як будь-який акт насильства, який заподіює або може заподіяти фізичну, статеву чи психологічну шкоду жінкам, а так само загрози вчинення таких актів, примус або довільне позбавлення волі, чи в суспільному чи особистому житті.

Ще одним міжнародним документом, що регулює питання захисту жінок є «Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» або Стамбульська конвенція міжнародна угода Ради Європи щодо насильства проти жінок та домашнього насильства, відкрита для підписання 11 травня 2011 у

Стамбулі, Туреччина. Метою конвенції є попередження насильства, захист постраждалих та «покінчення з безкарністю злочинців». У зв'язку з цим 6 грудня 2017 року Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень даної Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами».

З огляду на це, наша держава повинна забезпечувати жінкам право не піддаватися насильству в сім'ї та дотримуватися механізмів його реалізації, в українському законодавстві охоронна позиція держави відображається, насамперед, в Конституції України, в якій права і свободи людини і громадянина закріплені серед основ конституційного ладу. Перелік і зміст цих прав відповідає правам і свободам, проголошеним в міжнародних документах. Однак ефективність застосування всіх, вищеназваних заходів і адекватна реакція суспільства на їх реалізацію можливі тільки за умови сприйняття в нашому суспільстві ідей про гідність і цінність людської особистості, про невід'ємність прав і свобод людини, про не допустимість насильства в будь-якій сфері життя, в тому числі і в сім'ї [98].

Важливим напрямком профілактики насильницьких злочинів щодо жінок є діяльність організацій, основним завданням яких є захист прав жінок-жертв насильства.

Ситуація з насильницькими проявами до жінок, які, в основному, вчиняються у сфері побуту, характеризується, як ми вже зазначали, повторюваністю, циклічністю. І однією з основних причин, чому протиправні дії повторюються, є незахищеність потерпілих та відсутність належної державної політики щодо реалізації закріплених положень у законодавстві. Мова йде про притулки для потерпілих від жертв насильства в сім'ї.

Нормативна база України, що регулює питання захисту прав жінок, є:

1. Закон України «Про безоплатну правову допомогу».

2. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

4. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 655 «Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі».

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі».

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 12 «Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку».

8. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 № 273 «Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року».

9. Рекомендації щодо організації роботи притулків для жертв насильства щодо жінок і жертв домашнього насильства в рамках Проекту Ради Європи «Боротьба з насильством щодо жінок та дітей в Україні».

Притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі (далі – притулок) – спеціалізована служба підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі (далі – постраждалі особи).

Притулок утворюється місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування (далі – засновники). Притулок може бути юридичною особою, яка має самостійний баланс, реєстраційні рахунки, або

структурним підрозділом іншого закладу/установи соціального чи іншого спрямування (закладу соціального захисту, соціального обслуговування, охорони здоров'я тощо).

Підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські об'єднання, іноземні неурядові організації, міжнародні організації, фізичні особи - підприємці, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги, відповідно до законодавства можуть долучатися до утворення притулку та забезпечення його функціонування на засадах державно-приватного партнерства.

Основні завдання притулку:

- забезпечення місцем безпечного тимчасового цілодобового перебування постраждалих осіб;
- надання постраждалим особам за місцем безпечного тимчасового цілодобового перебування комплексної допомоги (психологічних, соціально-побутових, соціально-медичних, інформаційних, юридичних та інших послуг) на основі оцінки їх потреб та індивідуального підходу до особи з урахуванням віку, статі, стану здоров'я та соціального становища.

Напрямки діяльності притулку:

- створення безпечних умов для перебування постраждалих осіб у притулку;
- створення соціально-побутових умов для перебування постраждалих осіб у притулку (забезпечення в межах існуючих ресурсів продуктами харчування, надання можливості збереження документів, користування душем, пральною машиною, м'яким інвентарем тощо);
- забезпечення захисту прав та інтересів постраждалих осіб шляхом надання відповідних послуг, а також співпраці з іншими суб'єктами надання комплексної допомоги постраждалим особам;
- надання психологічних послуг постраждалим особам;
- забезпечення у разі потреби госпіталізації постраждалої особи;

- організація надання юридичних послуг (консультацій, правової допомоги у підготовці документів, необхідних для захисту прав та законних інтересів постраждалих осіб), інформування про можливість отримання безоплатної правової допомоги відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу»;

- надання інформаційних та інших консультативних послуг, необхідних для комплексної допомоги постраждалим особам, зокрема інформації про їх права і можливості отримання дієвої допомоги;

- сприяння відновленню прав постраждалої особи, реалізація яких унеможливується (ускладнюється) внаслідок вчинення насильства (допомога у працевлаштуванні тощо);

- сприяння постраждалим особам у пошуку альтернативного придатного безпечного місця перебування чи скерування їх для отримання послуг до інших загальних і спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб у разі, коли в притулку недостатньо місць або необхідні послуги не надаються;

- проведення заходів у межах соціально-реабілітаційних програм з урахуванням індивідуальних потреб постраждалої особи;

- сприяння у разі потреби забезпеченню транспортування постраждалих осіб до місць отримання ними необхідних послуг, які у притулку не надаються;

- провадження іншої діяльності відповідно до законодавства та положення про притулок.

Право на влаштування до притулку мають:

- повнолітня постраждала особа, скерована структурним підрозділом місцевої держадміністрації або органу місцевого самоврядування, до повноважень якого належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії насильству, уповноваженим підрозділом органу Національної поліції,

центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, мобільною бригадою соціально-психологічної допомоги постраждалим особам;

- особа, яка не досягла повноліття, але перебуває (перебувала) у зареєстрованому шлюбі;
- дитина у разі її прийняття до притулку разом з матір'ю/батьком або особою, яка їх замінює.

Притулок протягом однієї доби інформує підрозділи превентивної діяльності та відповідний підрозділ органу Національної поліції у випадку скерування до нього матері/батька або особи, яка їх замінює, з дитиною.

Влаштування до притулку здійснюється на підставі скерування, виданого постраждалій особі одним із суб'єктів, за формою, встановленою Мінсоцполітики, та особистої заяви постраждалої особи, до якої додається копія документа, що посвідчує особу (за наявності).

Про влаштування або відмову у влаштуванні постраждалої особи до притулку видається наказ директора притулку або керівника закладу/установи соціального чи іншого спрямування, в якому зазначається працівник, відповідальний за організацію та надання допомоги (послуг) постраждалій особі (далі – відповідальний працівник).

Наказ видається не пізніше ніж через три робочих дні з дати подання особистої заяви постраждалою особою або отримання її поінформованої згоди, впродовж яких постраждала особа перебуває у притулку, проходить медичний огляд, іншу перевірку умов, що виключають можливість перебування у притулку згідно з пунктом 20 Положення.

Перебування в одній будівлі притулку повнолітніх постраждалих осіб різної статі забороняється.

Повнолітні постраждалі особи різної статі розміщуються в окремих притулках (будівлях притулку), утворених відповідно до потреб територіальних громад з урахуванням непропорційного впливу насильства на жінок і чоловіків та можливості здійснення позитивних дій.

Відповідальний працівник:

- протягом трьох робочих днів з дати видання наказу про влаштування постраждалої особи до притулку проводить оцінку її потреб та забезпечує укладення договору про надання їй послуг;
- за результатами оцінки потреб постраждалої особи складає план індивідуальної роботи з нею та забезпечує його виконання;
- вживає заходів до захисту персональних даних відповідно до вимог Закону України «Про захист персональних даних»;
- у випадку відсутності в постраждалої особи документа, що посвідчує особу, впродовж трьох робочих днів з дня її звернення разом із суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству, вживають організаційних заходів, спрямованих на сприяння постраждалій особі в отриманні необхідного документа та подання його копії до притулку.

У випадку коли впродовж цього часу з поважних та незалежних від постраждалої особи причин не отримано документа, що посвідчує її особу, відповідні заходи вживаються протягом терміну, достатнього для отримання необхідного документа, при цьому постраждала особа продовжує перебувати у притулку та отримувати всі необхідні послуги.

Порядок перебування постраждалих осіб у притулку регламентується правилами внутрішнього розпорядку, які доводяться до відома (під розписку) постраждалої особи в день її зарахування до притулку.

Термін перебування постраждалої особи у притулку не може перевищувати трьох місяців.

У випадку потреби за результатами виконання плану індивідуальної роботи із постраждалою особою термін її перебування у притулку може бути продовжено до шести місяців.

Про продовження терміну перебування постраждалої особи у притулку видається наказ директора притулку або керівника закладу/установи соціального чи іншого спрямування, обов'язково вносяться зміни до договору

про надання послуг та переглядається/коригується індивідуальний план роботи [198].

Притулки для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, створені в:

- м. Київ,
- м. Харків,
- м. Рівне,
- м. Кривий Ріг,
- м. Вінниця,
- планується створення притулку в Івано-Франківську.

Для особи, яка потерпає від домашнього насильства, притулок є чи не єдиним способом перервати коло насильства, оскільки, проживання на одній житловій площі разом з кривдником неминуче призводить до повторних актів насильства. Проте, враховуючи кількість притулків, що вже створені, та кількість осіб, що потребують захисту (наприклад, за 2019 рік в поліцію в м. Києві звернулось більше 90 000 жінок) питання притулків залишається відкритим.

Але, на нашу думку, незважаючи на можливість (на жаль, для незначного кола потерпілих через відсутність достатньої кількості притулків) отримати прихисток в притулку, коли завершаться 3 (або, коли існують підстави, – 6 місяців), потерпілій доведеться знов повернутись до попереднього житла і проживати разом з кривдником. Тому, на наше переконання, політика держави в галузі соціального захисту повинна передбачити можливість забезпечення постійним житлом осіб, які цього потребують.

У нашій державі досі немає національного call-центру, в який можуть звертатися жінки, які зіштовхнулися з домашнім насильством. В Україні вже є «гаряча лінія», але там працюють лише дві людини, а для відчутного результату «гаряча лінія» повинна працювати на державному рівні.

Спеціально-кримінологічне запобігання насильницьких дій щодо жінок.

Заходи спеціально-кримінологічної профілактики, спрямовані на нейтралізацію, блокування «або усунення обставин, що безпосередньо сприяють вчиненню злочинів, в тому числі стосовно жінок, передусім, слід здійснювати, використовуючи правові норми, які створюють правову основу для боротьби з таким насильством».

Весь комплекс правових заходів, що складають систему запобігання злочинів у сфері сімейного насильства, можна поділити відповідно до двох основних галузей права на заходи кримінально-правового та цивільно-правового характеру.

Розглянемо правові заходи кримінально-правового характеру.

На сьогодні в Україні, мабуть, основним правовим механізмом, що дозволяє реально протистояти проблемі сімейного насильства, є Кримінальний кодекс України. Від того, наскільки ефективно використовується існуюче кримінальне законодавство, залежить успіх усієї попереджувальної діяльності у сфері сімейного насильства.

Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (Стамбульської конвенції) був схвалений Верховною Радою України у грудні 2017 року, Стамбульська конвенція була відкрита до підписання 11 травня 2011 року та набула чинності 1 серпня 2014 року. До основних цілей Стамбульської конвенції, що викладені у статті 1, належить захист жінок від усіх форм насильства; запобігання, переслідування і усунення такого явища, як насильство щодо жінок та домашнє насильство, а також сприяння ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і досягненню рівності між жінками і чоловіками, в тому числі шляхом розширення прав і можливостей жінок. Стамбульська конвенція

поширюється на всі форми насильства щодо жінок, включаючи домашнє насильство, що, як стверджується, зачіпає жінок непропорційно. Втім держави-учасниці можуть також застосовувати положення цієї конвенції до чоловіків, постраждалих від домашнього насильства. Стамбульська конвенція виходить з того, що діти є жертвами домашнього насильства, у тому числі, якщо вони стають свідками (очевидцями) насильства, що відбувається в лоні сім'ї.

Вищезгадані нормативні акти передбачають запобігання актам домашнього насильства та, в цілому, насильства щодо жінок, захист від таких діянь і кримінальну відповідальність винних. Ці елементи взаємопов'язані та взаємозалежні. Вони вимагають розробки і реалізації комплексної і скоординованої політики, яка пропонує цілісний підхід до боротьби з усіма формами насильства щодо жінок та домашнього насильства.

Основний акцент профілактичної роботи, здійснюваної правоохоронними органами, має бути спрямований на захист від злочинів саме тих категорій населення, які не можуть належним чином самотійно себе захистити [176, с. 127].

Серед основних заходів, що має забезпечити держава для запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству, Стамбульська конвенція називає: забезпечення систематичного навчання фахівців, які перебувають у тісному контакті з жертвами такого насильства; - проведення кампаній щодо підвищення обізнаності з питань насильства щодо жінок та домашнього насильства, формування «нульової толерантності» у суспільстві до будь-яких проявів такого насильства; включення тем стосовно проблематики насильства щодо жінок та домашнього насильства, рівності та недискримінації, ненасильницького розв'язання конфліктів у сімейних та міжособистісних взаєминах у навчальні матеріали на всіх рівнях освіти; визнання та підтримка важливої ролі НУО, а також залучення медіа-простору та приватного сектору для протидії стереотипним уявленням про сімейні ролі та обов'язки,

формування поваги до членів своєї сім'ї та близьких осіб; впровадження системи програм для кривдників, які мають бути двох видів – для осіб, які вчинили домашнє насильство, та осіб, які вчинили статеві злочини. Вони мають проводитись досвідченими фахівцями, які пройшли належну підготовку. Важливість таких програм значно зростає в умовах країн, де відбувається збройний конфлікт, адже особи, що повертаються із зони конфлікту, потребують реабілітації та психологічної підтримки.

У Кримінальний кодекс України було внесено наступні зміни: доповнено розділом XIII-1 «Обмежувальні заходи», та доповнено ст. 126-1 «Домашнє насильство» згідно із Законом №2227-VIII від 06.12.2017 – набули чинності з 11.01.2019 р.

Розглянемо ці новели детальніше.

Розділ XIII-1 «Обмежувальні заходи». Цей розділ представлено статтею 91-1, зі змісту якої випливає, що до таких заходів належать: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; 2) обмеження спілкування з дитиною у випадку, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; 3) заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; 5) скерування для проходження програми для кривдників або пробаційної програми [134].

Обмежувальні заходи кримінально-правового характеру сьогодні знаходять свій вияв у кримінальному законодавстві більшості європейських країн. Зокрема, їх регламентовано у кримінальному законодавстві Королівства Іспанії, Французької Республіки, Республіки Польща та багатьох інших країн

[191, с. 35-45].

Автори науково-практичного коментаря новел Кримінального кодексу України О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк зазначають, що передбачені ст. 91-1 обмежувальні заходи можуть бути застосовані винятково до осіб, які вчинили злочин, пов'язаний з домашнім насильством [46].

Як зазначають науковці, у ст. 91-1 КК України йдеться не про злочин «домашнє насильство», тобто злочин, передбачений ст. 126-1 КК України, а про більш широке поняття – «злочин, пов'язаний з домашнім насильством». Проаналізувавши поняття домашнього насильства, передбачене Законом «Про запобігання та протидію домашньому насильству», із поняттям домашнього насильства, передбаченим в диспозиції ст. 126-1 КК України, автори науково-практичного коментаря визначили такі ознаки злочину, пов'язаного з домашнім насильством. Це будь-який злочин, який: 1) полягає у фізичному, сексуальному, психологічному або економічному насильстві; 2) вчиняється в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних стосунках чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа; 3) наслідками якого є фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя потерпілої особи; 4) вчинюється систематично (ця ознака не стосується випадків вчинення злочину, який характеризується трьома попередніми ознаками, але водночас містить ознаки іншого злочину проти життя, здоров'я чи волі особи). Не має значення, визначені ці ознаки у відповідній статті (частині статті) КК України як ознаки основного чи кваліфікованого складу злочину.

Стамбульська конвенція (ст. 53) ставить як умову, щоб обмежувальні заходи були доступними для жертв усіх форм домашнього насильства, при

цьому були: а) доступними для невідкладного захисту та без покладення неналежного фінансового або адміністративного тягаря на жертву; б) виданими на певний період або до їхньої зміни чи зняття; в) у випадку необхідності виданими на основі *ex parte*, що має негайну дію; г) доступними незалежно від іншого правового провадження або на додаток до нього; д) дозволеними бути представленими в наступному правовому провадженні. У цьому контексті слід звернути увагу на те, що частиною 6 ст. 194 КПК України передбачені практично ті самі обмежувальні заходи, що і в ст. 91-1 КК України (крім скерування для проходження пробаційної програми, яке може застосовуватися лише відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 76 КК України), але як заходи не кримінально-правового, а кримінально-процесуального характеру: в обох випадках вони мають запобіжне значення і відрізняються переважно підставами і порядком їх призначення. Те саме стосується і термінового заборонного припису стосовно кривдника та обмежувального припису стосовно кривдника, визначених статтями 25 і 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», – ними передбачені схожі заходи, але вони застосовуються в адміністративному порядку (заходи, передбачені терміновим заборонним приписом) та в цивільно-процесуальному порядку (заходи, передбачені обмежувальним приписом). Такими заходами є:

а) згідно з терміновим заборонним приписом:

- зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи;

- заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;

- заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою;

б) згідно з обмежувальним приписом:

- заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;

- усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права

спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;

- обмеження спілкування з постраждалою дитиною;

- заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою; заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;

- заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб. Такий самий обмежувальний припис стосовно кривдника може бути надано судом і відповідно до Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (ст. 21-5) в порядку, передбаченому Главою 13 ЦПК. Наявність трьох різних можливостей щодо застосування таких схожих заходів та трьох різних процесуальних порядків їх застосування збільшує ймовірність, що ті чи інші з них, залежно від ситуації, у випадку необхідності, реально будуть вжиті з урахуванням найбільш прийняттого для постраждалої особи засобу захисту від повторення (продовження) насильницької поведінки з боку кривдника.

Підставою застосування до особи обмежувальних заходів, передбачених ст. 91-1 КК України, є вчинення нею злочину, пов'язаного з домашнім насильством, а умовами, за яких такі заходи можуть бути застосовані, є: 1) призначення особі покарання, не пов'язаного з позбавленням волі. Йдеться про будь-який вид покарання, крім позбавлення волі на певний термін і довічного позбавлення волі, режим виконання яких сам собою виключає необхідність застосування згаданих обмежувальних заходів; 2) звільнення особи з підстав, передбачених КК, від кримінальної відповідальності. Загальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності визначено у статтях 44–

49 КК України, стосовно неповнолітніх – у ст. 97 КК України, а спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності при вчиненні окремих злочинів – у ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 4 ст. 212, ч. 2 ст. 258-3, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 307, ч. 5 ст. 354 та деяких ін.; 3) звільнення особи з підстав, передбачених КК України, від покарання. Підстави звільнення від покарання визначені у розділі XII Загальної частини КК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 91-1 суд не зобов'язаний застосовувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, обмежувальні заходи, а може це зробити. Проте, оскільки ці заходи застосовуються, як визначає закон, «в інтересах потерпілого», і, як визначає згадана Стамбульська конвенція (ст. 52), «в ситуаціях безпосередньої небезпеки», то суд не може не застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, обмежувальні заходи, проігнорувавши позицію потерпілого і не пояснивши у вироку чи ухвалі, чому саме він не застосував жоден із зазначених заходів. Водночас за необхідності суд може застосувати одночасно усі п'ять, передбачених частиною 1 ст. 91-1, обмежувальних заходів. Термін «безпосередня небезпека» стосується будь-яких ситуацій домашнього насильства, в яких шкода виявляється неминучою або вже матеріалізувалася і може трапитися знову [134].

Заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства, зазвичай повинна передбачати обов'язок винної особи залишити житло. У ситуаціях безпосередньої небезпеки найефективніший спосіб гарантувати безпеку жертві домашнього насильства – забезпечення фізичної дистанції між жертвою та її кривдником. У багатьох випадках це вимагає виїзду одного з двох на певний час з місця спільного проживання або виїзду правопорушника з житла жертви. Замість того, щоб покладати тягар поспішного пошуку безпеки в притулку або деінде на жертву, яку часто супроводжують залежні від неї діти і яка має виїхати лише з деякими пожитками і на невизначений час, потрібно забезпечити виїзд кривдника, а жертву залишити вдома. Отже, це положення покладає

зобов'язання наділити компетентні органи повноваженнями, які дозволять їм наказувати винному в домашньому насильстві залишити житло і забороняти йому чи їй повертатися або спілкуватися з жертвою. Відповідні органи повинні оцінити ступінь безпосередньої загрози [136]. Обмеження спілкування з дитиною у випадку, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності, може означати накладення як повної заборони будь-якого спілкування з дитиною, так і заборону спілкування з дитиною за певних обставин (зокрема, абсолютна заборона спілкування з дитиною під час перебування кривдника в стані алкогольного чи іншого сп'яніння, заборона спілкування з дитиною в нічний чи інший час, за відсутності інших осіб, за межами певної визначеної території тощо). Цей захід є новим засобом обмеження батьківських прав, який запроваджено в результаті реформи законодавства України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству з метою забезпечення «найкращих інтересів дитини».

Заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин, передбачає заборону правопорушнику заходити до місця проживання жертви та до інших відповідних місць, які мають бути з подачі потерпілого визначені у вирокі чи ухвалі суду. Як вже зазначалось, визначена відстань повинна забезпечувати «фізичну дистанцію між жертвою та її кривдником». Це має бути дистанція, яка не дозволяє ані доторкнутися до потерпілого, ані докинути до нього будь-який предмет, ані докритися до нього (очевидно, не менше ніж у 100–200 м). У поєднанні з наступною заборонаю заборона наближатися тотожна забороні переслідування, яке в деяких правових системах сама собою визначається як кримінальне правопорушення і означає зумисну поведінку стосовно іншої особи, яка чиниться з наміром вселити в потерпілого почуття страху, фактично лякає або змушує його боятися за свою безпеку, а її наслідком стає почуття

страху, яке вселяється в потерпілого. Загрозлива поведінка може проявлятися у фізичному слідкуванні за особою, появу біля її житла, на місці її роботи, у спортивних, лікувальних або навчальних закладах тощо, небажаному спілкуванні з нею або в доведенні до відома цієї особи факту, що за нею стежать. Це передбачає також інші види загрозливої поведінки, як-от: псування майна потерпілого, залишення непомітних слідів контакту з його особистими речами, дії, спрямовані на домашню тварину потерпілого, фальшиві імена або поширення неправдивої інформації в інтернеті тощо [136].

Заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб фактично означає заборону будь-якого небажаного для потерпілого віддаленого спілкування. Дійсно, переслідування потерпілого може полягати і в стеженні за ним у віртуальному світі (в чатах, на сторінках соціальних мереж тощо), спілкуванні чи спробі спілкування за допомогою сучасних засобів зв'язку та інформаційно-комунікаційних технологій. Крім того, досвід свідчить про те, що багато хто з переслідувачів не зупиняється лише на своїй жертві й нерідко переслідує близьких до неї осіб, що поглиблює відчуття страху та втрати контролю над ситуацією.

Скерування для проходження програми для кривдників – це накладення обов'язку пройти комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків (ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству»). Кривдник може бути скерований судом на проходження програми для кривдників на термін від трьох місяців до одного року. У випадку не появи кривдника для проходження

програми для кривдників або ухилення від проходження програми без поважних причин суб'єкти, відповідальні за виконання програм для кривдників (а саме, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування), надають протягом трьох робочих днів письмове повідомлення про це уповноваженому підрозділу органів Національної поліції для вжиття відповідних заходів. Притягнення кривдника до відповідальності за непроходження програми для кривдників не звільняє його від обов'язку пройти таку програму. За непроходження програми для кривдників, а також невиконання обмежувальних заходів чи обмежувальних приписів передбачено кримінальну відповідальність у ст. 390-1 КК України (коментар до цієї статті див. нижче). Скерування для проходження пробаційної програми означає скерування для проходження програми, передбаченої п. 4 ч. 2 ст. 76 КК України, що призначається за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можна об'єктивно перевірити (ст. 2 Закону України «Про пробацію»).

Суб'єктом, до якого застосовуються обмежувальні заходи, відповідно до ст. 91-1 КК України, є особа, яка вчинила домашнє насильство і на момент вчинення домашнього насильства досягла 18-річного віку. До дитини-кривдника відповідні заходи можуть бути застосовані винятково в порядку, передбаченому Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (ст. 9) і Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (ст. 28-1).

Термін, на який застосовуються передбачені цією статтею обмежувальні заходи, повинен бути достатнім для забезпечення ефективного захисту жертви, становить від 1 до 3 місяців і визначається судом у кожному випадку окремо щодо кожного обмежувального заходу. У випадку обґрунтованої необхідності продовження цього терміну суд так само визначає його окремо щодо кожного

заходу і може продовжувати зазначений термін один або декілька разів. Слова «не більше як на 12 місяців» стосуються лише терміну, на який продовжується початковий термін, тобто загальна тривалість застосування одного чи кількох відповідних заходів врешті-решт не може перевищувати 15 місяців.

Контроль за поведінкою засуджених, до яких застосовано будь-який із перелічених у ч. 1 ст. 91-1 обмежувальних заходів, здійснює орган пробації, визначений, як такий Законом України «Про пробацію», за місцем проживання засудженого, а у випадку вчинення злочину військовослужбовцем – командир військової частини. Права, обов'язки, відповідальність, правовий та соціальний захист персоналу органу пробації визначаються Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» і Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (ст. 19). Під час здійснення зазначеного контролю персонал органу пробації має право: перебувати на земельних ділянках, у житлових та інших приміщеннях громадян за їхньою згодою, а також на території і в приміщеннях підприємств, установ та організацій з повідомленням про це керівника або уповноваженої ним особи; відвідувати суб'єктів пробації за місцем їх проживання, роботи або навчання; викликати суб'єктів пробації до органу пробації та отримувати від них усні чи письмові пояснення. Військовослужбовцями є особи, які проходять військову службу в ЗС та інших військових формуваннях (як виняток – в інших державних органах) відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» [46].

Наступною кримінально-правовою нормою, що покликана забезпечити захист від насильства є стаття 126-1 КК України, яка передбачає відповідальність за домашнє насильство. Відповідно до цієї норми домашнє насильство – це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких стосунках, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів

здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [80].

Дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання поширюється на таких осіб: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречених; 4) матір (батька) або дітей одного з подружжя (колишнього подружжя) та іншого з подружжя (колишнього подружжя); 5) осіб, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхніх батьків та дітей; 6) осіб, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьків (матір, батька) і дитини (дітей); 8) діда (бабу) та онука (онуку); 9) прадіда (прабабу) та правнука (правнучку); 10) вітчима (мачуху) та пасинка (падчерку); 11) рідних братів і сестер; 12) інших родичів: дядька (тітку) та племінника (племінницю), двоюрідних братів і сестер, двоюрідних діда (бабу) та двоюрідних онука (онуку); 13) дітей подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікунів, піклувальників, їхніх дітей та осіб, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних вихователів, їхніх дітей та прийомних дітей, дітей-вихованців, дітей, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя (ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Дії виражаються в систематичному насильстві, яке загалом можна визначити як силування потерпілої особи. При цьому законвказує на його три альтернативні форми: фізичне насильство; психологічне насильство; економічне насильство. Сексуальне ж насильство виходить за межі цих форм і, за присутності підстав, кваліфікується за статтями 149, 152-156, 301, 302, 303 КК України. Фізичне насильство означає, зокрема, ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання. Крім того, заподіяння удару, побоїв, мордування, тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя

стані, незаконне позбавлення волі, заподіяння смерті, жорстоке поводження, інші подібні дії насильницького характеру, якщо їх вчинено систематично, також є фізичним насильством в розумінні ст. 126-1 КК України, але вони, зокрема і тоді, коли їх вчинено не систематично, потребують додаткової кваліфікації за статтями 121, 122, 125, 126, 135, 136, 146, 115, 120 КК України або іншими КК України – залежно від наслідків, які настали, чи інших обставин. Якщо у діях домашнього агресора є відповідна мета, характерна для катування (примусити потерпілого до певних дій тощо), дія потребує додаткової кваліфікації за ст. 127 КК України, якщо є ознаки схилення до самогубства або наслідки вигляді самогубства чи спроби самогубства потерпілого – за ст. 120 КК України.

Фізичне насильство має таку назву через те, що виявляється у фізичному впливі (контакті) на організм (тіло) потерпілої особи. Але такий вплив (контакт) може відбуватися за допомогою не лише механічних, оптичних, електричних, а й хімічних, біологічних чи інших чинників і, якщо потерпіла особа перебуває у свідомості, практично завжди поєднується із негативним впливом на психіку останньої (психічним або психологічним впливом), тобто і на її волю.

Психологічне насильство передбачає насильство над емоціями жертви і включає словесні та невербальні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші дії, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, а також контроль у репродуктивній сфері (ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»). Погрозу у ст. 126-1 КК України слід тлумачити широко. Це можуть бути: а) погроза заподіяння фізичного насильства; б) шантаж – погроза розголосити компрометуючі або інші відомості, які потерпіла особа бажає зберегти у таємниці (наприклад, повідомлення про засудження в минулому чи про венеричне захворювання), або викрити у поведінці, яка компрометує особу, або заподіяти іншу шкоду (звільнити з роботи, розлучитися, позбавити засобів

до існування, виселити з житла, відібрати дитину, знищити майно, заподіяти шкоду рідним чи близьким) тощо; в) залякування з метою створити вигідну для себе обстановку, поставити потерпілу особу в залежне становище (наприклад, доведення до потерпілої особи наміру продати її в рабство чи сутенерам для втягнення її в проституцію або піддати груповому зґвалтуванню). Контроль у репродуктивній сфері означає, як правило, заборону або примушування до вагітності. При цьому примушування до абортів чи стерилізації вимагає додаткової кваліфікації за частинами 2 або 4 ст. 134 КК України.

Основними способами вчинення діянь, спрямованих на обмеження волевиявлення особи, та іншого психологічного насильства вважають такі:

- ізоляція (зокрема депривація – повне чи часткове позбавлення можливості задовольняти свої психофізіологічні чи соціальні потреби, зокрема позбавлення інформації або суворий контроль за нею, а також сенсорна депривація – повне чи часткове позбавлення сенсорних можливостей, тобто можливостей користуватися одним чи кількома із почуттів – бачити, чути, відчувати запах, смак тощо);

- дискредитація (позбавлення права на власні думку і слово, осміяння і неконструктивна критика);

- монополізація сприйняття (примусова фіксація уваги на агресорі, тому що він є основним джерелом погроз);

- посилення тривіальних вимог (встановлення безлічі дрібних правил, не порушити які неможливо, отже, виникають постійні приводи для причіпок, що викликає хронічне почуття провини);

- демонстрація «всемогутності» (демонстрація і підкреслювання власної надмірної компетентності);

- «випадкові індульгенції» (агресор іноді нагороджує жертву увагою і теплими почуттями, але робить це або рідко, або для того, щоб закріпити

поведінку, потрібну агресору, або парадоксальним і несподіваним чином так, щоб викликати дезорієнтацію і приголомшення);

- приниження і глузування, висміювання в присутності інших людей; контроль за задоволенням фізичних потреб (у їжі, сні, відпочинку тощо), що веде до фізичного виснаження жертви;

- погрози із приводу та без приводу, що легко переходять у фізичне насильство;

- таке, що поєднується з погрозами, завдання фізичного болю без заподіяння тілесних ушкоджень (смикання за волосся, щипання, здушування шиї, грудей чи мошонки, виламування назовні пальців тощо);

- використання психоактивних речовин (алкоголю тощо);

- використання емоційного чи психологічного перенавантаження, стану стресу, індивідуальної схильності до навіювання, безвольності потерпілої особи, її недостатнього розумового розвитку чи емоційно-вольової незрілості;

- непослідовні і непередбачувані вимоги;

- часті і непередбачувані перепади настрою агресора, в яких «винувата» жертва;

- примушування до безглуздої і безцільної роботи. Ці способи застосовуються, як правило, у певній сукупності, поєднанні.

Економічне насильство включає, серед іншого, умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів, на які потерпілий має передбачене законом право, або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися (ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству») – і в деяких випадках потребує додаткової кваліфікації за статтями 150, 150-1, 164, 165, 166, 167, 304 КК України та ін.

Сексуальне насильство (будь-які насильницькі дії сексуального характеру, не пов'язані із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної

згоди потерпілої особи), за відсутністю ознак зґвалтування, кваліфікується за ст. 153 КК України, а зґвалтування – як різновид сексуального насильства – за ст. 152 КК України. Отже, домашнє насильство не обмежується тими його формами, що передбачені статтею 126-1 КК України; з іншого боку, систематичні діяння, що передбачають будь-які види фізичного, психологічного або економічного насильства, якщо обставинкою їх вчинення є «домашній» елемент, потребують обов'язкової додаткової кваліфікації за ст. 126-1 КК України.

Систематичність означає постійну повторюваність тотожних чи схожих дій (чи бездіяльності), кожна з яких сама собою може створювати враження незначної, але в сукупності вони впливають на потерпілу особу надзвичайно негативно, і інтенсивність цього впливу може залежати як від ступеня агресивності кожного окремого діяння, так і від їхньої кількості. Систематичність слід відрізнити від повторності, для якої достатнім є вчинення діяння удруге (див. ч. 2 ст. 173-2 КУпАП).

Санкція ст. 126-1 КК України передбачає чотири альтернативних види покарання, серед яких немає, зокрема, штрафу і виправних робіт. Такий підхід прямо випливає із ч. 2 ст. 48 Стамбульської конвенції. Цим самим підкреслено, що покарання не має майнового характеру, оскільки таке покарання може негативно позначитися на і без того поганому майновому становищі потерпілих осіб, через вплив на сімейний дохід чи виплату аліментів, і стати ніби непрямим покаранням самої жертви [46].

Вчасність та необхідність внесення змін до КК України та введення кримінальної відповідальності за домашнє насильство підтверджується статистичними даними. Аналіз судової практики та статистичних даних після внесення змін до КК України показав наступне. Згідно з даними Генеральної прокуратури України у період з січня до вересня 2019 року було обліковано 700 злочинів, відповідальність за яке передбачено у ст. 126-1 КК України, з них у 442 випадках вручено повідомлення про підозру, і в 421 випадку –

провадження скеровано до суду з обвинувальним актом [161].

Аналіз вироків з цієї категорії справ показав, що здебільшого суд призначає покарання у вигляді громадських робіт, дії насильницького характеру вчинялися у стані алкогольного сп'яніння, а також те, що більшість постраждалих укладали угоду про примирення з засудженим.

Для притягнення особи до кримінальної відповідальності за домашнє насильство є необхідним, щоб дана особа попередньо тричі вчинила адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програм», за яке особі може бути призначено громадські роботи (від 30 до 40 год. за ч. 1 та від 40 до 60 год за ч. 2) або адміністративний арешт (до 7 або до 15 діб) [135]. Вчинення такою особою кримінально караного діяння є показником очевидного небажання особи ставати на шлях виправлення. Тож видається, що арешт чи громадські роботи, що застосовуються до такої особи здебільшого, є недостатнім покаранням.

Позитивним у цьому випадку, на нашу думку, є досвід Республіки Польща. За КК України цієї держави у разі повторного засудження особи до позбавлення волі без умовного звільнення від його виконання за такі злочини суд може їх застосувати щодо винної особи назавжди. Згідно з новою статтею 91-1 КК України обмежувальні заходи зможуть бути застосовані до осіб, які вчинили домашнє насильство, на термін від одного до трьох місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом термін, але не більше, ніж на 12 місяців [160].

В цілому ж, слід визнати, що, незважаючи на те, що одним із стримуючих чинників у ситуаціях сімейного насильства все ж залишається кримінальне покарання, яке є і засобом правового захисту потерпілих від такого роду насильства, міжнародно-правовий досвід, а також аналіз конкретних ситуації в галузі правового захисту потерпілих від насильства в

сім'ї, показує, що для вирішення поставленої проблеми одних кримінально-правових заходів очевидно недостатньо.

Наприклад, однією з основних проблем, пов'язаною з насильством щодо жінок, є питання житла. Дане питання ми розглядали вище, де йшлося про необхідність створення притулків для жертв насильства. Проте, оскільки перебування в таких притулках є обмеженим в часі, необхідним є врегулювання даного питання в житловому законодавстві, яке, до слова, досі представлено Житловим кодексом Української РСР.

Підводячи підсумок розгляду правових заходів спеціально-кримінологічної профілактики, слід зазначити, що проблема запобігання сімейного насилля та захисту жертв такого насильства є дуже актуальною проблемою. Водночас, чинне законодавство, незважаючи на всі існуючі прогалини, містить достатню кількість норм, які створюють правову основу для боротьби з сімейним насильством.

І світовий, і вітчизняний досвід показує, що орієнтація на каральну функцію закону не забезпечує безпеки і сім'ї жертв насильства. Необхідні комплексні заходи – профілактика і виховання, програми екстреної та довготривалої допомоги жертвам сімейного насильства та їхнім родинам, спеціальні програми психокорекції для винуватця насильства й об'єднання зусиль правоохоронних органів, судів, соціальних служб, кризових центрів, громадських правозахисних організацій, освітніх установ.

Успіх профілактики злочинів у сфері сімейного насильства залежить від повноти їх виявлення і забезпечення невідворотності справедливого покарання до осіб, які вчинили ці злочини. Адже латентність в подібних випадках призводить до скоєння повторних злочинів і формування у винного переконаності в своїй безкарності. Для зниження латентності необхідно забезпечити чітку роботу правоохоронних органів, засновану на їх взаєминах з іншими суб'єктами профілактики, в тому числі з Кризовими центрами для жінок і притулками для жертв насильства в сім'ї. Для виявлення масштабів

сімейного насильства необхідно, щоб статистична звітність про насильницькі дії в сім'ї враховувала показники, що відображають кількість зареєстрованих випадків вчинення насильства в сім'ї за його видами і вжиті щодо цього заходи.

Латентність випадків сімейного насильства здебільшого пов'язана з недовірою до правоохоронних органів.

Найпершим, кому стає відомо про випадки насильницьких дій в сім'ї, є дільничний офіцер поліції, одним із завдань якого є ужиття заходів для запобігання вчиненню насильства в сім'ї та його припинення [138].

Так, дільничному офіцеру слід проводити первинне обстеження сім'ї на предмет встановлення характеру конфліктної ситуації і причин, що призвели до вчинення насильства і проводити профілактичну бесіду з суб'єктом насильства, якщо реагування здійснюється вперше, а конфлікт носить незначний характер. За присутності підстав, які свідчать про вчинення правопорушення, необхідно негайно оформляти на сімейного агресора матеріали для притягнення його до кримінальної або адміністративної відповідальності. У своїй діяльності дільничний повинен керуватися знаннями про психологічні особливості жертв насильства, надавати їм психологічну і практичну підтримку. В обов'язок дільничного має входити взаємодія з такими громадськими та державними структурами, які забезпечують соціальну, фінансову і психологічну допомогу жертвам сімейного насильства.

Важливо виробити і впровадити спеціальні програми для працівників правоохоронних органів, що містять способи виявлення насильства в сім'ї, розпізнання різних його форм, навички з надання допомоги жертвам домашнього насильства. Такі програми повинні складатися з наступних блоків: поняття та види сімейного насильства, психологічні особливості жертви сімейного насильства, небезпечні наслідки сімейного насильства для сім'ї та суспільства в цілому, досвід зарубіжних країн в боротьбі з сімейним насильством, партнерство з громадськими організаціями у вирішенні

проблеми насильства.

Співпраця ДОП та кризових центрів є необхідною для того, щоб жінка, яка звернулася після подачі заяви в поліцію, отримувала там координати Кризового центру, згодом проходила всю процедуру попереднього розслідування до кінця, а не забирала свою заяву, що є типовим для даної групи потерпілих. Допомога і підтримка, яку вона отримає в Центрі, допоможе жінці подолати всі труднощі, пов'язані з розслідуванням провадження і розглядом його в суді. У зв'язку з цим мало б велике практичне значення введення ставки фахівця по роботі з жертвами сімейного насильства в підрозділи Національної поліції і в суди.

Аналіз судової практики показує, що, як правило, в обвинувачуваного з даної категорії справ завжди повинен бути адвокат, оскільки він може надаватися державою безкоштовно, а жертва зазіхання змушена відстоювати свої права на слідстві і в суді самостійно, що не сприяє повноцінному розгляду справи і дотримання прав потерпілої. Для забезпечення прав потерпілої з метою її безпеки слід було б передбачити в судах окремі кімнати очікування для потерпілих і обвинувачених, оскільки жінки постійно зазнають тиску з боку злочинця.

Тісна взаємодія правоохоронних органів з кризовими центрами для жінок, безсумнівно, підняла б авторитет силових структур і посилило б довіру до них постраждалих, що сприяло б зниженню латентності даного виду злочинів. Така співпраця могла би бути більш ефективною, якщо розвивати її в рамках спеціально створених в структурі Національної поліції підрозділів з профілактики злочинів у сфері сімейних взаємин.

3.2 Віктимологічна профілактика насильницьких дій щодо жінок

У кримінологічній літературі віктимологічна профілактика в загальному вигляді визначається як діяльність, спрямована на зниження і, в кінцевому

результаті, нейтралізація індивідуальної і групової віктимності, за допомогою усунення негативних віктимогенно схильних потенційних жертв. Стосовно досліджуваних злочинів віктимологічна профілактика – це діяльність, спрямована на усунення як самої можливості виникнення віктимогенних факторів (соціальних суперечностей, конфліктних ситуацій), так і нейтралізацію і ліквідацію конкретних умов, що сприяють віктимізації особистості. В структурі спеціально-кримінологічних заходів запобігання сімейного насильства дана профілактика займає особливе місце, тому що її основна мета - захист потенційної жертви.

Віктимологічну профілактику також визначають як систему взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських й індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення та усунення або нейтралізацію чинників, що формують особисту або масову можливість стати жертвою злочину [61, с. 157].

Залежно від цілей і завдань, віктимологічна профілактика має три рівні: загальносоціальний, спеціальний та індивідуальний. Загальносоціальний рівень охоплює заходи, пов'язані з виконанням соціально-економічних і культурно-виховних завдань, спрямованих на усунення чи нейтралізацію чинників та факторів, що сприяють процесу віктимізації громадян. Спеціальний рівень віктимологічної профілактики передбачає здійснення державними органами, громадськими об'єднаннями та окремими громадянами заходів, які мають за мету запобігання злочинам шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей окремих груп осіб (неповнолітніх, осіб похилого віку, представників окремих професій тощо). Індивідуальний рівень охоплює профілактичні заходи стосовно осіб, які, урахувавши їх поведінку або сукупність характеристик як осіб, можуть стати жертвами насильницьких злочинів.

Головним засобом загальної віктимологічної профілактики є правове виховання. Тому, передусім, велику увагу слід приділяти віктимологічній

пропаганді, яка може бути виражена в засобах масової інформації, пресі, радіо, на телебаченні. Практика свідчить, що окремі злочини стали можливими у зв'язку з правовою неосвіченістю потерпілих. Позитивний ефект досягається роз'яснювальною роботою серед населення, насамперед тієї його частини, яка характеризується підвищеною віктимністю. При цьому важливо поширювати відомості про осіб, які внаслідок своєї необачності стали жертвами злочинів. Жертви сімейного насильства повинні мати можливість отримати вчасну, безкоштовну і анонімну допомогу. Таку допомогу їм можуть надавати по телефону довіри і в кризових центрах для жінок. Тут жінки можуть отримати психологічну, юридичну, соціальну та ін. допомогу.

Л.В. Чеханюк під віктимологічною профілактикою пропонує розуміти систему взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських й індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення потенційних потерпілих з метою попередження їх необачної, легковажної, провокуючої поведінки, зниження особистої віктимності, запобігання повторній віктимізації та забезпечення ефективного захисту від будь-яких злочинних посягань [177, с. 13-14].

При цьому проблему організації профілактики злочинів, учинених щодо жінок, авторка пропонує вирішити шляхом поетапної реалізації комплексу соціально-економічних, культурно-виховних, правових, організаційних, ідеологічних та інших заходів віктимологічної профілактики, спрямованих на усунення чи нейтралізацію факторів, які сприяють процесу віктимізації жінок.

На основі аналізу результатів проведеного дослідження, Л.В. Чеханюк робить висновок, що одним із важливих напрямів Програми, що спрямований на забезпечення гендерної рівності жінок, є покращення їх становища на ринку праці, сприяння стабільному та перспективному професійному зростанню, зменшення рівня жіночого безробіття, подолання майнового розшарування між жінками та чоловіками. Його реалізація можлива завдяки: а) забезпеченню гендерного збалансування політики держави на ринку праці, що зумовлено

гендерно-непропорційним розподілом трудових ресурсів; б) вдосконаленню системи оплати праці жінок; підвищенню престижу та важливості так званих «жіночих» професій; в) розробці та законодавчому закріпленню квот при прийнятті на роботу жінок для кожного різновиду професій; г) наданню організаційної та матеріально-технічної допомоги жінкам, які поєднують виконання сімейних обов'язків із трудовою діяльністю; д) забезпеченню однакових соціальних прав і гарантій як жінкам, так і чоловікам, які виконують батьківські обов'язки; е) розширенню мережі закладів та кількості соціальних працівників, які надають допомогу з догляду за дітьми чи хворими тощо.

З метою усунення найбільш негативних соціальних факторів (алкоголізму, наркоманії тощо) та покращення якості профілактичної роботи в маргінальному середовищі, в запропонованій Програмі авторкою передбачаються такі заходи: а) сприяння ранній антиалкогольній орієнтації жінок з урахуванням їх вікових особливостей; б) широке розповсюдження інформації про причин виникнення потягу до алкоголю, особливості алкоголізму як хвороби, її вплив на фізичне та психічне здоров'я людини, а також соціально-економічні та морально-етичні наслідки пияцтва та алкоголізму; в) гарантування дотримання заборони розповсюдження алкоголю в підлітковому середовищі; г) обмеження продажу слабоалкогольних напоїв; д) повної заборони всіх видів реклами алкоголю та тютюну; е) зменшення попиту на алкоголь за допомогою широкого пропагування здорового способу життя, організації повноцінного відпочинку та підвищення суспільної активності жінок, їх особистої участі в антиалкогольній роботі; є) посилення уваги правоохоронних органів до осіб (особливо жінок), які зловживають алкоголем, з метою виявлення хворих на алкоголізм на ранніх стадіях захворювання; здійснення щодо них заходів виховного та адміністративного впливу; забезпечення їх візиту до нарколога для обстеження та лікування; ж) запровадження обов'язкових відрахувань із прибутків, отриманих від

реалізації алкоголю та тютюну, на профілактику пияцтва та алкоголізму, а також лікування та реабілітацію хворих; 3) створення громадських і благодійних організацій для надання антиалкогольних консультацій; забезпечення широкомасштабного функціонування товариств «анонімних алкоголіків» тощо [177, с. 13-14].

Необхідність попереджувальної роботи з потенційними потерпілими базується на основних постулатах віктимології та її методологічних положеннях, пов'язаних з визначенням її предмета і завдань, змістом і значенням таких понятійних категорій, як «віктимність» і «віктимізація» тощо. Вихідними при цьому є, по-перше, концептуальні кримінологічні і власне віктимологічні ідеї про значення ситуації злочину, що включає поведінку і роль самого потерпілого, в механізмі формування і реалізації злочинного замислу [87, с. 40-41].

Ефективним напрямком віктимологічної профілактики є саме виховний напрямок, що передбачає реалізацію виховної роботи і правової пропаганди серед населення. У цілому, це має бути невід'ємним елементом сімейного та шкільного виховання, що мають розвивати у особи передбачливість, обережність, спостережливість, спритність у небезпечних криміногенних ситуаціях та можливість у них правильно зорієнтуватися задля уникнення негативних наслідків. Ефективність віктимологічної профілактики полягає, передусім, в тому, що має бути зацікавленість осіб, щоб не проявляти віктимної поведінки і не стати потерпілими від злочинів. Інформованість населення через засоби масової інформації про факти вчинення злочинів, про типові дії злочинців, про способи реагування в тій чи іншій криміногенній ситуації, вирішення конфліктних ситуацій, можливість уникнення їх розвитку, врахування місця та обставин, при яких розвивається конфлікт, та оцінки особистісних якостей учасників конфлікту та прогнозованості відповідної ситуації [156, с. 835].

Одне з основних практичних завдань віктимології полягає в тому, щоб

розкрити закономірність неналежної (провокуючої) поведінки потерпілого і, власне, криміногенну роль цієї поведінки в розвитку злочинної ситуації, в тому числі механізмі взаємин потерпілого і злочинця, специфічні особистісні властивості потерпілого, що зумовили розвиток і кримінальну розв'язку цих взаємин, і інші компоненти ситуації злочину і на цій основі виробити науково обґрунтовані практичні рекомендації з найбільш ефективного захисту потенційних потерпілих від злочинних посягань. Інакше кажучи, чим краще співробітники правоохоронних органів, які ведуть профілактику правопорушень, знатимуть коло найбільш імовірних «кандидатів» в потерпілі, їх специфічні особистісні особливості, що виявляють найбільшу схильність в певних умовах стати жертвою злочину, тим легше буде проводити з ними і з їх оточенням профілактичну роботу.

Віктимологічна профілактика, володіючи певною самостійністю, не конкурує з традиційною діяльністю правоохоронних органів, а доповнює її і збагачує арсенал профілактичних заходів новими, більш широкими можливостями. Саме тому і виникає необхідність зміни з традиційних поглядів на профілактику лише як на попереджувальну роботу з правопорушниками [3, с. 413-414].

Аналіз кримінологічної літератури дозволяє визначити, що до об'єктивних ознак, які дають змогу з досить високим ступенем імовірності визначити можливу жертву насильницьких злочинів, належать: 1) зловживання алкоголем чи наркотиками; 2) побутові конфлікти; 3) ухилення від суспільно корисної праці, безцільного проведення часу; 4) схильність до скандалів, бійок; 5) рецидиви конфліктів з одними і тими самими особами з тенденцією до їх вирішення насильницьким способом; 6) факти погроз застосування сили, сварок із сусідами, родичами, їх побиття; 7) невчасне реагування працівників поліції на повідомлення про конфлікти; 8) відсутність належного обліку осіб, які, з огляду на їхню поведінку, можуть стати жертвами насильницьких злочинів; 9) слабка професійна та психологічна

підготовленість осіб, які здійснюють віктимологічну профілактику.

Отже, профілактичний вплив, у тому числі на віктимологічній основі, за своєю спрямованістю та результативністю полягає як у подоланні об'єктивних передумов протиправної поведінки, так і зміні свідомості осіб, які схильні вчиняти правопорушення чи ставати їх жертвами, а також в усуненні існуючих проблем і конфліктів [111, с. 35].

Ефективна організація загальної віктимологічної профілактики визначається її специфічними особливостями і повинна, на нашу думку, будуватися на таких концептуальних заходах і напрямках:

1. Насамперед, необхідно змінити традиційний і багаторічний підхід до профілактики, орієнтований винятково на потенційних правопорушників, що залишає за її межами попереджувальний вплив на потенційних жертв. У більш широкому плані мова повинна йти про загальну переорієнтацію діяльності правоохоронних органів на першочерговий захист прав та інтересів реальних і потенційних жертв злочинів.

Тим часом, як показує сучасна практика боротьби зі злочинністю і численні дослідження, такий підхід досі не сприйнятий ні в доктрині, ні в практичній діяльності. Правоохоронні органи десятиліттями орієнтовані, насамперед, на репресивну функцію кримінального закону, на пріоритетний захист державних інтересів, на зосередження основної уваги на особі злочинця. Така орієнтація всієї системи кримінальної юстиції виявилася психологічно несумісною з декларованим нині пріоритетним захистом особистих прав і інтересів громадян.

2. З урахуванням викладеного, найважливішим завданням сьогодні є психологічна перебудова правосвідомості працівників правоохоронних органів, де важлива роль належить організації спеціалізованої підготовки працівників зі всього спектра взаємин між поліцією і потерпілими. Такий важливий аспект організації віктимологічної профілактики давно склався і виправдав себе в практиці правоохоронних органів розвинених зарубіжних

країн.

Напрямки цієї важливої роботи повинні включати в себе максимально уважне і дбайливе ставлення до потерпілих, взаємоповагу і партнерську взаємодію, всебічний захист, допомогу і забезпечення необхідною інформацією (про права потерпілих, про хід розслідування кримінального провадження, можливостей отримання компенсації збитку тощо).

3. Створення інформаційної бази віктимологічної профілактики, яка в даний час практично відсутня. Йдеться, насамперед, про створення досить повної системи обліку і статистики жертв злочинів у державній звітності всіх правоохоронних органів. У звітності МВС, зокрема, слід уточнити деякі форми статистичного обліку, включивши в нього якщо можливо, найбільш широкі і диференційовані відомості про потерпілих від злочинів (хоча б соціально-демографічного плану). Надзвичайної актуальності, пише О.М. Гумін, сьогодні набуває питання організації віктимологічного обліку потенційних потерпілих від сімейно-побутових убивств і тяжких тілесних ушкоджень. Так склалося, що традиційно суб'єкти запобігання концентрують профілактичні зусилля на потенційному злочинці: вивчають його особистість, зв'язки, оточення, наміри тощо. При цьому поза увагою залишається потенційний потерпілий, поведінка якого в прийнятті злочинного рішення відіграє чи не вирішальну роль. Отже, для підвищення профілактичного впливу на особу, яка вчиняє насильницькі дії, потрібно максимально враховувати характеристики жертви. Першим кроком у цьому напрямі має стати створення відповідного профілактичного обліку потенційних потерпілих, який, на жаль, в Україні не ведеться через об'єктивні та суб'єктивні причини [33].

Не секрет, що кримінальна статистика давно (в тому числі і в розвинених країнах) перестала бути джерелом достовірної інформації. Об'єктивно навіть зареєстрована злочинність – це лише видима верхівка айсберга і причини цього феномена відомі. До численних вад кримінальної статистики слід зарахувати і той, що статистика органів Національної поліції і судова

статистика методологічно не співвіднесена одна з одною, в ряді взаємин їх показники не поєднуються і тому використання їх даних для кримінологічного аналізу супроводжується значними труднощами.

4. Розробка цільових комплексних програм. Як уже зазначалося, заходи, спрямовані на віктимологічну профілактику, на захист реальних і потенційних жертв злочинних посягань, повинні бути пов'язані зі створенням самостійної цільової програми, тісно пов'язаною з програмою боротьби зі злочинністю, але не зводиться до неї. Проведене дослідження, як і дослідження інших авторів підтвердило висновок про те, що основна маса таких тяжких насильницьких злочинів (як вбивства і заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю), – це «традиційні» злочини, що вчиняються на ґрунті міжособистісних конфліктів у сфері побуту і дозвілля (в тому числі на ґрунті сімейних конфліктів). Незважаючи на певні зміни всього укладу сучасного життя, такі злочини і їх механізми в цілому зберегли свою типовість, однак необхідність вдосконалення форм і методів їх профілактики не тільки не знизилася, але стала ще більш актуальною. Тому на тлі вкрай несприятливої динаміки насильницьких злочинів сьогодні ще більш гостро стоїть питання про створення таких спеціалізованих комплексних соціальних програм, як, наприклад, програми оздоровлення сім'ї і побуту, важливою частиною яких повинні стати профілактика і боротьба з пияцтвом і алкоголізмом.

5. Організація громадських центрів правової та психологічної допомоги жертвам насильницьких злочинів, а також створення мережі телефонів довіри («гарячих ліній»), за якими жертви насильства отримують психологічну допомогу, консультації з правових питань, емоційну підтримку, форми цієї роботи різноманітні і, як показує досвід перших років роботи подібних громадських формувань, вони вже досить добре зарекомендували себе серед населення і популяризуються і користуються підтримкою засобів масової інформації.

6. Ефективне використання засобів масової інформації, вдосконалення

форм і методів правової пропаганди також мають велике виховне і профілактичне значення у справі попередження насильницьких злочинів і захисту потенційних і реальних жертв насильства.

Ефективне використання засобів масової інформації тісно пов'язане і з пропагандою правових знань, з підвищенням правової культури суспільства, зі зниженням як ніколи високого рівня нігілізму, зневажливого ставлення людей до права і закону.

7. Розширення функцій підрозділів служби профілактики або створення спеціальних підрозділів, на які буде покладено віктимологічну профілактику потенційних жертв насильницьких злочинів. Сьогодні самостійної спеціалізованої служби, яка б відповідає за профілактику віктимної поведінки, немає, як немає і детальної регламентації цієї діяльності в самому профілактичному законодавстві. Тому доцільно або значно розширити функції цієї служби (в тому вигляді, як вона сьогодні існує), або піти по шляху створення нових спеціалізованих підрозділів, відповідальних за ведення віктимологічної профілактики.

Такої ж є думку дотримується А. Алексєєв, що для проведення такої роботи необхідно впроваджувати спеціалізацію працівників для роботи з потерпілими та іншими жертвами злочинів. У перспективі доцільно створити державну службу з підтримки жертв злочинів, надання потерпілим соціально-психологічної, правової та іншої допомоги [4, с. 169-170].

Тільки широкий комплекс заходів економічного, соціокультурного, організаційно-правового та виховного характеру може справді стати ефективним засобом загальної профілактики насильницьких злочинів, що забезпечує зниження віктимізації населення і віктимності певних категорій потенційних потерпілих.

Індивідуальна віктимологічна профілактика насильницьких злочинів щодо жінок.

Індивідуальне запобігання злочину слід здійснювати також стосовно

потенційного потерпілого, оскільки, з одного боку, він є обов'язковим учасником криміногенного конфлікту, що спричиняє протиправне посягання, а з другого - віктимна поведінка жертви відіграє важливу роль у механізмі умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень. Сукупність запобіжних заходів, що вживаються стосовно потенційного потерпілого, традиційно називають віктимологічною профілактикою [141, с. 167-168].

Міжособистісна залежність, як прояв віктимної поведінки жінки базується на особливості структурної організації особистості, а саме: порушенні меж «Я», що відбивається у нездатності диференціювати свої почуття і емоції, вступати у контакт із власними почуттями. Передумовою формування дебютних форм міжособистісної залежності, як фактору віктимізації особистості жінки є такі особливості ранньої соціалізації: недиференційованість особистості членів батьківської сім'ї, дефіцитарність взаємин, заборона вияву потреб або інтересів дитини та складність їх імагінального задоволення через бідність фантазії як механізму психологічного захисту. У наступному розвитку міжособистісної залежності спостерігається феномен «чорнильної плями», коли відбувається генералізація міжособистісної залежності. Провідне значення у генералізації залежності має поширення базового почуття неповноцінності на сферу міжособистісних стосунків. Ключовою травмою в становленні віктимної поведінки жінок є травма позбавлення (уваги, любові) у ранньому досвіді особистості. Такі жінки схильні фіксуватися на ворожій стороні життя, причому джерелом агресії є близькі люди; регулятором міжособистісних стосунків є потреба відповідати нормативним уявленням батьків, прагнення до суперництва за любов і увагу батьків, прагнення «вислужити» любов близьких; у ранньому досвіді відзначається переважання негативних і амбівалентних почуттів [15, с. 17].

Одна з особливостей віктимологічної профілактики полягає, як уже зазначалося, в тому, що вона має свій самостійний об'єкт попереджувального впливу. Таким об'єктом є реальні (в плані попередження вторинної

віктимізації) і ще більшою мірою - потенційні жертви насильницьких злочинів. Індивідуальна віктимологічна профілактика займає особливе місце в загальній системі запобіжних заходів і будується головним чином на двох напрямках: 1) виявлення найбільш віктимного контингенту – об'єкта профілактики (в тому числі осіб, які з огляду на особливості поведінки та їх особистісні властивості, можуть виявитися найбільш ймовірними жертвами насильства) і визначення ймовірного прогнозу віктимності окремих громадян або видових груп – на основі типологічних методів; 2) нейтралізація негативного впливу на цих осіб на різних стадіях і в різних формах (навчання, виховання, контроль, забезпечення особистої безпеки), що має кінцевою метою корекцію або усунення віктимності в окремих громадян.

Як видно, обидва напрямки індивідуальної віктимологічної профілактики припускають і різні адресати дослідження і впливу. У першому випадку мова йде лише про реальних і потенційних потерпілих; у другому – не тільки потерпілих, а й їхнє найближче оточення, соціальні зв'язки і мікросередовище.

Можливості і перспективність індивідуальної віктимологічної профілактики засновані, як зазначалося, на визнанні потерпілих від злочинів (реальних і потенційних) носіями певної сукупності особистісних і поведінкових характеристик, сукупність яких зумовлює їх більш високу, хоча, зрозуміло, і ймовірну віктимність.

Як зазначає О.М. Гумін, для жертв кримінально-насильницьких дій характерна присутність певного комплексу соціально-демографічних, морально-психологічних і кримінально-правових ознак, виявлення яких за певних обставин детермінує їх типову поведінку, що посилює ймовірність стати жертвою кримінально-насильницької поведінки. Тому індивіди, наділені вищепереліченими характеристиками, неодмінно мають перебувати в центрі уваги правоохоронних органів, а їхні якості враховуватися під час розроблення заходів із профілактики кримінально-насильницької поведінки.

Віктимологічна профілактика є самостійним напрямом індивідуального запобігання. Набір профілактичних заходів віктимологічного спрямування залежить від різновидів віктимної поведінки потерпілих: від застережливо-роз'яснювальних – до заходів примусу та фізичного захисту потенційних жертв. Головне завдання - змінити віктимну поведінку потенційних жертв і запобігти можливості їх перетворення на реальних потерпілих від насильницьких злочинів (насамперед, це стосується злочинів, які вчиняються на ґрунті сімейно-побутових конфліктів) [33].

А. Алексеев зазначає, «віктимологічна профілактика – один із напрямів запобігання злочинності, який ще не повною мірою реалізований у нашому суспільстві. Це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на встановлення, усунення або ж нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку й зумовлюють учинення злочинів, виявлення групи ризику та конкретних осіб із підвищеним ступенем віктимності, вплив на них з метою поновлення та активізації їх захисних якостей, розроблення чи покращення засобів захисту громадян від злочинів і подальшої віктимізації» [4, с.168].

До числа основних віктимологічних ідей, що мають значення для організації індивідуальної профілактики, відносяться положення, що вже стали загальноновизнаними: а) поведінка жертви часто значно впливає на мотивацію злочинної поведінки, вона може полегшувати і навіть провокувати її, впливає на вибір способу реалізації злочинного наміру, на характер і тяжкість злочинних наслідків. І, навпаки, вибір правильної лінії поведінки в небезпечній ситуації дозволяє відвернути загрозу злочинного посягання або, у всякому разі, знизити тяжкість злочинних наслідків; б) ймовірність трансформації особи в жертву злочину визначається ступенем її віктимності, яка, зі свого боку, залежить від сукупності особистісних властивостей конкретної особи, її соціальної ролі, а також типу ситуації (звідси у віктимології здавна прийнято розрізняти особистісну, рольову і ситуативну

віктимність); в) віктимність залежить від сукупності соціально-психологічних властивостей особистості, її соціального і правового статусу, рольових функцій і багато в чому від ступеня захищеності окремих людей чи певної категорії осіб, що акумулює ці чинники; г) віктимність – категорія, що піддається регулюванню і корекції; здійснюючи позитивний вплив на найбільш вразливі особистісні та поведінкові характеристики певної типологічної групи потенційних потерпілих, суспільство може знижувати рівень їх віктимності і тим самим позитивно впливати і на кількісні зміни злочинності. На макрорівні цього процесу таке регулювання робить позитивний вплив у вигляді загального зниження віктимізації в суспільстві.

Віктимологічна наука в цілому і віктимологічне прогнозування, зокрема, (як один із напрямів віктимологічної профілактики) базуються на тому, що потерпілі не становлять однорідної маси. Сукупність тих чи інших соціально-психологічних властивостей специфічна для різних типологічних груп і нерідко такі характеристики досить істотно різняться залежно від характеру скоєних злочинів, мотивації і характеру поведінки потерпілих у злочинній ситуації і інших факторів. При цьому найбільш типові комбінації особистісних і поведінкових якостей, що сполучаються з характером і специфікою різних злочинів, набувають своєї значимості як фактор віктимності і дозволяють оцінювати відповідну групу потерпілих як представників певної типологічної категорії. Єдність індивідуальних властивостей особистості з типовими елементами його найближчого середовища утворюють соціальний тип особистості і знаходить своє реальне втілення в поведінці кожної окремої особи [189, с. 33]. На цьому власне і будується поведінкова типологія різних категорій потерпілих.

Так, Д.В. Рівман, виділяє, наприклад, такі загальні вихідні типи потерпілих (по поведінковими характеристиками):

1) агресивний тип (потерпілі, поведінка яких характеризується навмисним створенням конфліктної ситуації);

2) активний тип (коли потерпілі неконфліктним шляхом спонукають правопорушника до заподіяння шкоди або самі собі шкодять в результаті аморальних чи інших незлочинних дій);

3) ініціативний тип (потерпілі, поведінка яких має позитивний характер, але небезпечний для них самих);

4) пасивний тип (потерпілі, які не чинять протидію злочинцю з найрізноманітніших причин);

5) некритичний тип (потерпілі, для яких характерні необачність, невміння оцінити ситуацію);

6) нейтральний тип (потерпілі, поведінка яких ніяк не викликали злочинні дії і не сприяла їм) [143, с. 9].

В.О. Туляков пропонує класифікувати жертв злочинів на:

- а) імпульсивних жертв, що характеризуються переважним несвідомим почуттям страху, пригніченістю реакцій і раціонального мислення на напади правопорушника (феномен Авеля);
- б) жертв з утилітарно-ситуативною активністю. Добровільних потерпілих, рецидивних жертв, що з огляду на свою діяльність, статус, необачність потрапляють у кримінальні ситуації;
- в) настановних жертв. Агресивних жертв, «ходячих бомб», істероїдів, провокуючих злочинця на відповідні дії зухвалою поведінкою;
- г) раціональних жертв. Жертв-провокаторів, що самі готують ситуацію здійснення злочину і самі потрапляють у цю пастку;
- д) жертв із ретретистською активністю. Пасивних провокаторів, що своїм зовнішнім виглядом, способом життя, підвищеною тривожністю і доступністю підштовхують злочинців до здійснення правопорушень.

Віктимність науковець розглядає як відхилення на поведінковому рівні, девіацію на рівні психології особистості і соціальної спільності і, нарешті, як відхилення визначених соціокультурних характеристик індивідуальної і групової свідомості. Уявляється, що за ступенем зв'язку зі злочинною поведінкою віктимність може виявлятися у двох основних формах:

а) евентуальна (від латинського "eventus" – випадок) віктимність (віктимність у потенції), що означає можливість з нагоди, за відомих обставин, при визначеній ситуації стати жертвою злочину, що містить в собі причинно зумовлені і причинно згідні девіації; б) децидивна (від латинського "decido" – рішення) віктимність (віктимність у дії), що охоплює стадії підготовки і прийняття віктимогенного рішення, та й саму віктимну активність, відповідно, містить у собі доцільні і цілезумовлені девіації, що служать катализатором злочинів. У роботі розглядаються основні віктимні відхилення, що відносяться до даних типів віктимності [166, с. 8].

Індивідуальна віктимологічна профілактика щодо осіб з не протиправною поведінкою, а також щодо потенційних жертв, чия поведінка характеризується як нейтральна або навіть позитивна, має свої особливості. Її мета полягає в тому, щоб підкріплюючи вжиті заходи безпеки, перетворити потенційних потерпілих в активно діючий елемент протидії злочинцям [143, с. 57]. При цьому кінцевою метою індивідуальної віктимологічної профілактики – незалежно від характеру поведінки потенційних жертв – повинні стати позитивні зміни особистості, щоб її поведінка в небезпечній ситуації нейтралізувала б або значно зменшила ймовірність і тяжкість шкідливих наслідків. Саме цій меті служать всі численні рекомендації, адресовані потенційним жертвам насильства і спрямовані на те, щоб уникнути несприятливого результату небезпечних ситуацій і заподіяння шкоди – незалежно від того, чи стосуються вони необачної поведінки на вулиці, на транспорті, у сфері дозвілля, міжособистісних конфліктів, побуті тощо.

У суспільстві, зазначає О.М. Гумін, де прагнуть запобігти злочинові, а не карати за нього, захистити людину від зазіхання, а не помститися злочинцеві, головною завжди буде не репресія, а превенція. Тож будувати систему профілактичного захисту особи від кримінальних насильницьких посягань слід з огляду саме на це.

Запобігання злочинної та віктимної поведінки – це саме та єдність, якої

бракувало традиційній концепції соціальної профілактики правопорушень.

Автор пише, що профілактичний захист особи від злочинних зазіхань має особливу соціальну та правову значущість. Саме тому профілактичний захист зводиться до рангунайважливішого соціально-правового завдання. Однак зазначений захист як вид діяльності є одним із напрямів соціальної практики. Розвиваючи цю думку, слід зауважити, що соціальна практика, з якої виходить теорія профілактичного захисту особи від насильства, – це критерій пізнання правильності такої теорії, показник прикладного значення і сенсу захисту особи.

Соціальна орієнтація профілактичного захисту особи від злочинів зумовлена, насамперед, тим, що вона пов'язана з поведінкою людей, умовами формування кримінальної насильницької поведінки, особливостями розвитку суспільства. Соціальну вагу має і сама діяльність із забезпечення захисту особи, безпеки людей. Саме тому цю діяльність слід розглядати в соціальній площині.

Захист громадських та особистих інтересів передбачає проведення широкого комплексу соціально-правових, економічних та інших заходів, до яких належить і питання про забезпечення громадського порядку. Як свідчить практика, комплексні профілактичні заходи, включені в систему забезпечення громадської безпеки, сприяють успішному здійсненню захисту особи. Всі ці заходи переплітаються, забезпечуючи громадський порядок (правопорядок), запобігання злочинам і захист особи від будь-яких проявів насильства. Правопорядок інтегрує суспільні (правові) взаємини, засновані на елементарних правилах поведінки: поводитися слід так, як цього вимагає закон.

Отже, спосіб життя жертви створює відповідні передумови для віктимізації її власної поведінки. Ураховуючи зазначене, можна стверджувати, що жертва кримінального насильства не тільки своєю поведінкою спричиняє вчинення злочину, а й характеризується як деформована особистість.

Щобільше, морально-психологічні особливості жертв відповідають аналогічним характеристикам злочинців [33].

Для розробки рекомендацій і в цілому для забезпечення потреб індивідуальної віктимологічної профілактики важливо враховувати, що форми і методи виявлення її об'єктів мають деякі відмінності від традиційних форм, які використовуються для цілей кримінологічної профілактики. Специфічними є і джерела отримання необхідної для цієї роботи інформації. Для цілей кримінологічної профілактики зазвичай використовуються матеріали слідчої і судової практики, дані оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів; заяви і скарги громадян; соціологічні і статистичні відомості; результати судово-психіатричної, медичної, криміналістичної та інших експертиз; публікації в засобах інформації тощо. Що ж стосується індивідуальної віктимологічної профілактики, то тут в основі виявлення потенційних потерпілих лежить, по-перше, типова віктимна поведінка особи в таких ситуаціях, які не були реалізовані в злочині. Оскільки оцінка такої ситуації проводиться за повної відсутності даних про можливих злочинців, вона ґрунтується лише на аналізі характеру поведінки потенційних жертв і прогнозі їх імовірнісної віктимізації. Джерелом інформації для такого аналізу служать різні дані і повідомлення, що надходять в органи внутрішніх справ на осіб з протиправною чи іншою негативною поведінкою. У таких випадках, як вказує Д.В. Рівман, відбувається своєрідний відбір за віктимологічними параметрами, а самі ці особи найчастіше є об'єктами і віктимологічної, і кримінологічної профілактики [143, с. 36-57].

По-друге, до специфічних методів виявлення об'єктів віктимологічної ситуації і віктимної поведінки, в основі якої лежать не тільки типологічні характеристики певних груп осіб (реальних і потенційних жертв), а й особливості кримінальної ситуації, характерні для тих або інших насильницьких злочинів, в тому числі, що вчиняються щодо жінок. При цьому важливе значення має виявлення самих віктимологічних ситуацій, розвиток

яких прогнозується з урахуванням специфіки того чи іншого злочину (ймовірність вбивства, спричинення шкоди здоров'ю, зґвалтування тощо), а також максимально можливе використання інформації, одержуваної від самих реальних і потенційних жертв насильства.

Зрозуміло, що чим ретельніше виявляються особи, здатні з огляду на свої особистісні якості частіше за інших ставати жертвами насильницьких діянь, чим ширше коло виявлених небезпечних ситуацій для таких осіб, тим ефективніше повинна бути організована профілактична робота. Власне, з цією метою і здійснюється вивчення реальних і потенційних жертв. З тим, щоб на основі даних про те, кому завдається шкода, виявити їх найбільш типові особистісні та поведінкові характеристики, специфічні, але в той же час типові небезпечні ситуації, в яких підвищується індивідуальна віктимність. Такого роду вивчення і аналіз дозволять, як уже зазначалося, здійснити типологію потерпілих від різних насильницьких дій і встановити найбільш типові параметри і особливості видової і групової віктимності [129, с. 65-66].

Отже, в більш широкому плані мова йде про інформаційне забезпечення організації профілактичної роботи. Його значення, крім усього іншого, полягає в тому, що всі профілактичні заходи, націлені в даному випадку на профілактику віктимної поведінки і попередження небезпечних наслідків насильницьких злочинів, всі плани правоохоронних органів і організацій, покликаних втілювати ці заходи в життя, повинні розроблятися і реалізовуватися на основі саме профілактично важливої інформації, на інформаційних даних про злочинність в конкретному районі, її причини та умови, про осіб, які вчиняють насильницькі злочини, в нерозривному зв'язку з інформацією про осіб, чії соціально-психологічні якості, вказують на їх підвищену віктимність, а також інформації про найбільш типові небезпечні ситуації вчинення такого роду злочинів. Профілактична діяльність завжди, як відомо, передбачає виділення різних видів інформації, сукупно складає інформаційну систему органів і організацій, що здійснюють профілактику

злочинності. Таке виділення самостійних масивів інформації конкретизується спрямованістю діяльності суб'єктів про-профілактики та їх специфічними об'єктами. Воно дозволяє повніше і точніше відповісти на питання про те, хто, коли, де і як стає жертвою насильства у зв'язку з чим виявляються найбільш віктимні якості особистості потерпілих, їх налаштування і погляди, в чому специфічні особливості їх віктимної поведінки, які найбільш типові елементи характерних небезпечних ситуацій; якою мірою, в якому зв'язку і яка саме додаткова інформація необхідна для профілактики такого роду насильницьких злочинів [142, с. 57-58].

Для індивідуальної і загальної віктимологічної профілактики єдиним засобом є, як уже зазначалося, нейтралізація небезпечних ситуацій, в яких, за висловом Д.В. Рівмана, ще не проявилися можливі кривдники і є умови, що дозволяють орієнтувати лише на визначені типи потенційних потерпілих [143, с. 5-18]. Різниця однак полягає в тому, що такий підхід в розглянутих ситуаціях персоніфікується, використовується стосовно конкретного потенційного потерпілого, чия кримінологічновагома поведінка пов'язана з виникненням або розвитком небезпечної ситуації. Такого роду персоніфікація індивідуальної профілактики базується, як зазначалося, на визнанні потенційного потерпілого складовим компонентом кримінологічної ситуації, яка включає в себе обстановку злочину [142, с. 5-18]. На відміну від загальної віктимологічної профілактики, індивідуальний профілактичний вплив з метою нейтралізації небезпечної ситуації спирається на позитивні зміни поведінки (компонента ситуації), якій загрожує небезпека, а ці зміни плануються і реалізуються в ході індивідуальної виховної роботи.

Нарешті, для індивідуальної профілактики важливе значення має диференціація ставлення потенційних потерпілих до поведінки в кримінологічних ситуаціях і до можливих наслідків своєї поведінки. Така диференціація визначає тактику попереджувальної роботи і стосовно потенційних злочинців, і щодо потенційних потерпілих. Вона особливо

важлива для запобігання злочинів зі зміною ролей, характерних для сімейно-побутової сфери – «злочинець-жертва», де можливі найрізноманітніші комбінації необережної провини з різним поєднанням її форм – самовпевненості і необережності – для кожної зі сторін.

Індивідуальна профілактична робота передбачає необхідність передбачення поведінки окремих осіб в найбільш типових небезпечних ситуаціях і, отже, передбачення віктимізації на індивідуальному чи груповому рівні. Тут індивідуальна віктимологічна профілактика впритул підходить до потреб індивідуального прогнозування поведінки особистості. Індивідуальне прогнозування, – зазначає Г.А. Аванесов, – це процес передбачення майбутньої поведінки окремої людини, а індивідуальний прогноз – науково обґрунтована інформація, що містить кількісно-якісну характеристику майбутньої поведінки особи [2, с. 209]. Віктимологічна інформація – основа такого роду індивідуальних прогнозів, що, звичайно, анітрохи не змінює їх імовірного характеру, оскільки вибір варіантів поведінки на основі передбачення завжди має імовірну природу. Можливість трансформації особи в жертву насильницького злочину завжди залишається можливістю, а не неминучістю, проте повнота уявлень про типовий вибір особистісних і поведінкових характеристик, що підвищують віктимність конкретної особистості, відповідно підвищується і достовірність, і ймовірність несприятливого індивідуального прогнозу, основу і необхідність якого передбачає індивідуальна віктимологічна профілактика.

При цьому важливо враховувати, що підвищена схильність тієї чи іншої особи стати жертвою насильницького посягання є не сталою, а динамічною характеристикою. Вона, як і здатність вчинити злочин – категорія «соціально керована», бо лежать в її основі особистісні властивості і поведінкові ознаки, які можна змінювати, регулювати, орієнтувати в соціально потрібному напрямку [153, с. 115]. Саме на цій методологічній основі і будується індивідуальне прогнозування, і моделювання поведінки, і, в кінцевому

підсумку, вся індивідуальна віктимологічна профілактика, скоригована на специфічні ситуації вчинення насильницьких злочинів. Тим більше, що індивідуальне прогнозування, як справедливо зазначено в кримінологічній літературі, переслідує мету передбачення і передбачення не «будь-якої» поведінки, а лише такої, яка пов'язана з необхідністю організації спеціальної, в даному випадку – віктимологічної індивідуальної профілактики.

Слід також зупинитися і на деяких положеннях, і практичних рекомендаціях, які можуть служити з метою самозахисту від насильницьких посягань.

Вихідним при цьому є положення про те, що кожен потенційний потерпілий в принципі здатний передбачити можливість несприятливого розвитку кримінальної ситуації і вживати необхідних дій, щоб її уникнути. Завдання полягає в тому, щоб кожна людина могла дати правильну оцінку можливої кримінальної небезпеки і на цій основі будувати тактику своєї поведінки. Причому мається на увазі не тільки особиста безпека громадянина, а його дітей і близьких.

Оскільки, як показує практика, ситуація насильницького злочину найчастіше розвивається з ситуації спілкування майбутнього потерпілого і злочинця, основним елементом всіх рекомендацій завжди буде необхідність уникнення дій, що провокують злочинця на вчинення насилля. Незалежно від специфіки окремих злочинів такого роду вказаний імператив поведінки особливо важливий стосовно розвитку конфліктів на побутовому ґрунті.

Зрозуміло, для кожної з ситуацій такі рекомендації, на перший погляд, надзвичайно прості, але вони виходять з досвіду кримінологів, досліджень психіки і психології злочинців і, звичайно, базуються на елементарному здоровому глузді, який, на жаль, частіше за все і порушується.

Наприклад, стосовно сфери «побутових» вбивств такого роду рекомендації практичних працівників засновані, передусім, на міркуваннях психологічного і морального характеру. Важливо, наприклад, щоб обидві

сторони домашніх конфліктів постаралися зрозуміти один одного, подивитися на ситуацію з протилежного боку, правильно її зрозуміти і оцінити, визнати помилковість своїх претензій і дій. І вже тим більше уникати придушення і приниження один одного, що ніяк не сприяє вирішенню сімейних конфліктів. З огляду на, те що у випадках вбивств на побутовому ґрунті важливим фактором розвитку кримінальної ситуації є алкоголізм, першочергового значення набуває наркологічне лікування і звернення до спеціалістів-психологів і психіатрів.

До числа заходів, яких необхідно дотримуватися жінкам з тією метою, щоб уберегти себе від зґвалтування, психологи і кримінологи відносять такі елементарні заходи поведінки: не перебувати однієї в безлюдних місцях в темний час, самій не приводити до себе малознайомих людей, не відвідувати малознайомі компанії, які зазвичай збираються для розпивання спиртних напоїв. У будь-якому випадку, не давати приводу вважати, що вона готова до сексуальної близькості, якщо насправді у жінки немає таких намірів, гідно поводитися з незнайомими чоловіками, не зловживати спиртним і таким чином приводити себе в безпорадний стан. У випадку нападу незнайомого чоловіка дуже важливо встановлення безпосереднього емоційного контакту з ним, що найчастіше обеззброює насильника. У будь-якому випадку психологічно є надзвичайно важливим збереження спокою, твереза оцінка ситуації, використання будь-яких хитрощів, раціональні дії з урахуванням специфіки ситуації, в тому числі застосування заходів самозахисту.

Досвід показує, що навіть настільки прості рекомендації при їх сприйнятті громадянами знижують ймовірність виявитися жертвою насильницького посягання. Реальна оцінка можливої кримінальної ситуації дозволяє не тільки правильно діяти при несприятливому розвитку подій, але і робить громадян більш обережними і запобігає можливе спричинення шкоди і настання тяжких наслідків. Об'єктивно для більшості людей характерна здатність відчуття межі, за якою розвиток ситуації стає небезпечним, і тому

вони намагаються її не переходити. Їх психіка влаштована так, що майже автоматично, інтуїтивно оцінює наслідки таких ситуацій і здатність їх уникнути або нейтралізувати. Цей психологічний механізм оцінки наслідків, описаний видатним психологом

Є.Г. Самовічевим, є основою поведінки людини в конфлікті і збереження його особистої безпеки [152, с. 442-446]. Однак зазначена здатність передбачення небезпечних наслідків у різних людей з різними психічними механізмами не може бути однаковою. Недостатність такої здатності утворює один з основних елементів індивідуальної віктимності. На це і спрямована пропаганда методів самозахисту, виховання, навчання людей формам оптимальної поведінки в небезпечних ситуаціях. І хоча передбачити все різноманіття небезпечних ситуацій, в котрих може опинитися людина, практично неможливо, тим не менш важливо виробити до таких ситуацій ставлення і реакції, що допомагають зберегти тверезу оцінку потенційної безпеки, зберегти самовладання і здатність до осмислених дій. Бо знання власних недоліків, які визначають ймовірність віктимної поведінки, власної схильності до включення (залучення) в конфліктні або ж в кримінальні ситуації, по суті, і є психологічним знаряддям самозахисту потенційних потерпілих.

Незалежно від того, усвідомлює людина чи ні, кожного моменту свого життя вона об'єктивно є включеною в певну систему взаємин і, отже, в певний соціально-психологічний контекст. Тому неформальні соціальні норми, що існують в його мікрооточенні, роблять значний вплив на поведінку людини – вони відображають умови життя, звичаї і традиції, що склалися у середовищі, що його оточує. Різкі відмінності в такого роду неформальних традиціях нерідко самі собою є джерелом виникнення небезпечних ситуацій і тому вимагають відповідних взаємин і вибору варіантів поведінки .

У захисті своєї особистості люди не покладаються на закон, а розраховують на власну силу, рішучість і спеціальні навички. Внаслідок цього

показники захищеності у співробітників правоохоронних органів виявляються більш високими, ніж у звичайних громадян, а ще вище вони у засуджених, для яких характерно не дотримання правових норм, а навпаки, налаштування на їх порушення.

На наш погляд, це є тривожним симптомом. У розвиненому цивілізованому суспільстві безпеку особистості має забезпечувати держава.

Аналізуючи причини такого становища, можна прийти до висновку, що в даний час правозастосовна практика (цілком очевидно, що саме до правозастосовної практики і зводиться розуміння усіма категоріями осіб закону як такого) є незадовільною і не відповідає ні завданням боротьби зі злочинністю, ні її сучасним показникам – як кількісним, так і якісним. В теперішніх умовах соціального життя проблема особистої безпеки і пошуку оптимальних заходів самозахисту стає як ніколи актуальною. Тому так важливо знання психологічних механізмів взаємин між людьми, ретельне осмислення своїх позицій і дій для того, щоб не допустити несприятливого розвитку все частіше небезпечних ситуацій і настання шкідливих наслідків. Важливим інструментом тут є іпсиходіагностика, навички якої дозволяють досить точно визначити психологічну дистанцію, дотримання якої може забезпечити потенційним потерпілим адекватну реакцію і безпечну позицію.

Важливість виховної роботи з удосконалення заходів фізичного та психологічного самозахисту громадян у жодному разі не замінює власне віктимологічну індивідуальну профілактику. Навпаки, вона є важливим компонентом цієї профілактичної діяльності, доповнює останню, орієнтує людей на самостійний вибір адекватної поведінки з метою запобігання несприятливих наслідків віктимної поведінки, що загрожує провокуванням насильства і агресії з боку осіб, які мають злочинні наміри.

Висновки до розділу 3

Попереджувальна діяльність є одним з основних напрямків як боротьби зі злочинністю в цілому, так і з насильством, зокрема. У цій діяльності виділяють два рівні або два напрямки – загальносоціальний і спеціально-кримінологічний.

У сферу дії запобіжних заходів повинні зараховуватися не тільки особи, які вчиняють правопорушення, але і сама обстановка, в якій формується особистість і її індивідуальні налаштування.

Стосовно теми даного дослідження найбільш важливими є загальна і індивідуальна профілактика. Перша з них спрямована на виявлення і усунення причин злочинності і умов, що сприяють вчиненню злочинів, друга - на виявлення і виховну роботу з особами, поведінка яких свідчить про можливість вчинення ними злочинів.

В коло суб'єктів індивідуальної профілактики поряд з потенційними злочинцями повинні бути поміщені потенційні і реальні жертви злочинів.

Наша держава повинна забезпечувати жінкам право не піддаватися насильству в сім'ї та дотримуватися механізмів його реалізації, в українському законодавстві охоронна позиція держави виявляється, передусім, в Конституції України, в якій права і свободи людини і громадянина закріплені серед основ конституційного ладу. Перелік і зміст цих прав відповідає правам і свободам, проголошеним в міжнародних документах. Однак ефективність застосування всіх вищеназваних заходів і адекватна реакція суспільства на їх реалізацію можливі тільки за умови сприйняття в нашому суспільстві ідей про гідність і цінність людської особистості, про невід'ємність прав і свобод людини, про недопустимість насильства в будь-якій сфері життя, в тому числі і в сім'ї.

Ситуація з насильницькими проявами до жінок, які, в основному, вчиняються у сфері побуту, характеризується повторюваністю, циклічністю. І

однією з основних причин, чому протиправні дії повторюються, є незахищеність потерпілих та відсутність належної державної політики щодо реалізації закріплених положень у законодавстві. Мова йде про притулки для потерпілих від жертв насильства в сім'ї.

Незважаючи на можливість (на жаль, для незначного кола потерпілих через відсутність достатньої кількості притулків) отримати прихисток в притулку, коли завершаться відведені 3 (або, коли існують підстави, – 6 місяців) потерпілій доведеться знов повернутись до попереднього житла і проживати разом з кривдником. Тому, на наше переконання, політика держави в галузі соціального захисту повинна передбачити можливість забезпечення постійним житлом осіб, які це потребують.

На сьогодні в Україні, мабуть, основним правовим механізмом, що дозволяє реально протистояти проблемі сімейного насильства, є Кримінальний кодекс України. Від того, наскільки ефективно використовується існуюче кримінальне законодавство, залежить успіх усієї попереджувальної діяльності у сфері сімейного насильства.

Успіх профілактики злочинів у сфері сімейного насильства залежить від повноти їх виявлення і забезпечення невідворотності справедливого покарання до осіб, які вчинили ці злочини. Адже латентність в подібних випадках призводить до скоєння повторних злочинів і формування у винного переконаності в своїй безкарності. Для зниження латентності необхідно забезпечити чітку роботу правоохоронних органів, засновану на їх взаєминах з іншими суб'єктами профілактики, в тому числі з Кризовими центрами для жінок і притулками для жертв насильства в сім'ї. Для виявлення масштабів сімейного насильства необхідно, щоб статистична звітність про насильницькі дії в сім'ї включала в себе показники, що відображають кількість зареєстрованих випадків вчинення насильства в сім'ї за його видами і вжиті з цього приводу заходи.

Головним засобом загальної віктимологічної профілактики є правове

виховання. Тому, передусім, велику увагу слід приділяти віктимологічній пропаганді, яка може бути виражена в засобах масової інформації, пресі, радіо, на телебаченні. Практика свідчить, що окремі злочини стали можливими у зв'язку з правовою неосвіченістю потерпілих. Позитивний ефект досягається роз'яснювальною роботою серед населення, насамперед, тієї його частини, яка характеризується підвищеною віктимністю.

Одна з особливостей віктимологічної профілактики полягає, як уже зазначалося, в тому, що вона має свій самостійний об'єкт попереджувального впливу. Індивідуальна віктимологічна профілактика займає особливе місце в загальній системі запобіжних заходів і будується головним чином на двох напрямках:

1) виявлення найбільш віктимного контингенту - об'єкта профілактики (в тому числі осіб, які з огляду на особливості поведінки та їх особистісні властивості, можуть виявитися найбільш ймовірними жертвами насильства) і визначення ймовірного прогнозу віктимності окремих громадян або видових груп - на основі типологічних методів;

2) нейтралізація негативного впливу на цих осіб на різних стадіях і в різних формах (навчання, виховання, контроль, забезпечення особистої безпеки), що має кінцевою метою корекцію або усунення віктимності в окремих громадян.

ВИСНОВКИ

У дисертації зроблено теоретичне узагальнення і обґрунтовано практичні рекомендації, запропоновано нове вирішення питань, що стосуються насильницьких дій щодо жінок, основних причин та умов учинення таких дій, аналізу їх стану та динаміки і віктимологічних особливостей, а також розроблено основні напрями і шляхи удосконалення діяльності, спрямованої на запобігання протиправних дій у цій сфері.

Найбільш важливими є такі висновки та пропозиції:

1. Проблема насильницької злочинності загалом та щодо жінок, зокрема, є багатоаспектною, оскільки несе в собі загрозу для багатьох благ людини. Аналіз наукового дослідження проблеми насильницьких діянь щодо жінок в кримінологічній літературі показав, що досліджувана проблема не перестає бути об'єктом дослідження науковців різних галузей знань.

Зростання рівня насильницької злочинності в Україні, спричинене різноманітними факторами: соціально-політичною нестабільністю, економічною кризою, рівнем безробіття, військовими діями, які становлять загрозу життю та здоров'ю громадян.

Незважаючи на різноманітність підходів до вивчення місця жертви злочину в кримінологічній віктимології, варто зазначити, що вони, по-перше, не суперечать один одному, а по-друге, навпаки, доповнюють один одного з різних сторін, характеризуючи цей складний кримінологічний феномен.

2. Певні дискусії наявні з приводу понятійного апарату, а саме, використання різних термінів та вкладання в них різного сенсу. Йдеться про такі поняття як «потерпілий», «жертва» та «постраждала особа».

На нашу думку, коли йдеться про осіб, яким злочином заподіяно певну шкоду, варто, все ж таки, використовувати термін «жертва», адже у кримінології не має значення, чи визнана така особа потерпілою у встановленому законом порядку. «Жертва» - той, над ким знущаються,

проявляють насилля».

Проаналізувавши наукові підходи до визначення поняття «жертва злочину», «віктимність» та «віктимізація», вважаємо, що під поняттям «жінка-жертва насильницьких дій» слід вважати особу, якій злочином завдано проти її волі фізичної, моральної, майнової чи психологічної шкоди, що стало наслідком її особливого соціально-рольового статусу у суспільстві.

З поняттям «злочинність» нерозривно пов'язаний термін «насильство». Вона стало невід'ємним елементом усіх сфер життєдіяльності суспільства. Насильство існує у відкритих або закамуюфльованих формах у всіх сферах суспільного життя: політичній, економічній, духовній і сімейно-побутовій. Об'єктом його може стати будь-яка людина, незалежно від її соціального статусу, рівня життя, місця проживання. Поняття насильства розглядається у різних аспектах: в історичному, соціологічному, політологічному, психологічному, юридичному.

Аналіз українського законодавства з питань регулювання проблем насильницької злочинності та її різновидів (домашнє насильство) дозволив дійти висновку, що до насильницьких діянь законодавцем віднесено такі, які призводять до побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричиняють емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи (що можна узагальнено назвати психологічним насильством); примушування до акту сексуального характеру без згоди постраждалої особи, а також позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборони працювати, примушування до праці, заборони навчатися – тобто дії, які спричиняють або можуть спричинити шкоду життю та здоров'ю особи (фізичне насильство).

Подані в законі дефініції видаються, на наш погляд, дещо розмитими, оскільки не зазначають конкретної шкоди, яка може бути завдана особі, лише

визначають, так би мовити, сферу заподіяння такої шкоди – фізичні, економічні, сексуальні та психологічні взаємини.

На нашу думку, при вчиненні насильницьких дій важко виокремити лише один вид насильства в чистому вигляді. Фізичне насильство над людиною може мати як наслідки заподіяння психічних травм, так само, як наслідками впливу на психіку можуть бути порушення фізіологічних функцій організму і навіть смерть людини.

Проаналізувавши існуючі в науковій літературі та законодавстві визначення означених понять, під поняттям насильницькі дії щодо жінок пропонуємо розуміти умисні протиправні дії, які полягають у заподіянні потерпілій особі проти її волі фізичної, моральної, матеріальної чи психологічної шкоди, які були детерміновані соціально-рольовим статусом потерпілої особи та їхня очікувана поведінка.

3. Аналіз зарубіжного досвіду запобігання насильницьким діям щодо жінок довів, що досліджувана проблема є актуальною не лише для українського суспільства. В умовах сьогодення значну роль у профілактиці насильства відіграє застосування апробованих у багатьох країнах відновлювальних технологій. Ця практика є одним з елементів відновлювальної юстиції. Застосування апробованого відновного правосуддя у сім'ї повинно здійснюватися паралельно з роботою інститутів існуючої системи правосуддя, оскільки вирішення проблеми захисту прав жінок-жертв насильства безпосередньо пов'язане зі співпрацею з різними державними структурами. Але воно повинно здійснюватися за умови прийняття та усвідомлення останніми усієї актуальності цієї проблеми та необхідності її комплексного вирішення.

Одним із дієвих способів боротьби з циклічністю та повторюваністю насильницьких дій щодо жінок є застосування щодо винної особи обмежувальних заходів назавжди у випадку повторного засудження особи до позбавлення волі без умовного звільнення від його виконання за злочини,

пов'язані з домашнім насильством.

4. Згідно з даними, отриманими нами в ході вивчення кримінальних проваджень, відкритих за фактом вчинення насильницьких злочинів, в яких потерпілими були жінки, то до вікової категорії 21-25 років належало 5% злочинців, 26-30 років - 10%, 31-35 років було виявлено 15% сімейних агресорів, 40% злочинців були 36-40 років, 41-45 років належало 18%, 46-50 років – 12%. Таким чином, найбільша криміногенна активність відзначається у віці від 30 до 50 років.

Залежно від ступеня деформації особистих ціннісних орієнтацій і способу життя можна виділити три типи поведінки сімейних злочинців: 1) авторитарний (владний) стиль управління сім'єю. Наприклад, коли у особи існує уявлення про необхідність виконання чоловіками – чоловічих, а жінками – жіночих ролей. У таких сім'ях вважаються морально допустимими фізичні покарання за провини. Тобто, владність проявляється в реальному фізичному придушенні партнера, яке іноді виливається в садизм; 2) помірно-авторитарний. Такі особи вважають, що дружина повинна підкорятися чоловікові, але лише в головному; 3) викривлено-демократичний. Тут визнається рівноправність подружжя у всіх справах і сферах життя. Однак вони самі при цьому поводяться вільно, звільняючи себе від домашніх обов'язків, відрізняються статевою розпущістю і відсутністю зобов'язань.

Оскільки визначальним елементом злочинної поведінки є антисоціальна спрямованість і характер ціннісних орієнтацій особистості, можна виділити три основні види осіб, що вчиняють насильницькі дії щодо жінок: 1. Тип із соціально-позитивною спрямованістю. Такий тип є характерним для осіб, що характеризувалися позитивно і вчинили злочин під тиском гострого сімейного конфлікту або несприятливих факторів сімейного мікросередовища. У свій дозлочинний період вони характеризуються соціально-позитивною поведінкою і сумлінним виконанням сімейних обов'язків. Така спрямованість у злочинців зустрічається вкрай рідко; 2. Тип із спрямованістю нестійкого

характеру. Тут соціально корисні властивості поєднуються з негативними. Ці особи можуть бути хорошими працівниками і разом з тим п'яницями, скандалістами і тиранами в сім'ї. Спосіб їхнього життя в сім'ї містить елементи криміногенної моделі поведінки. Це морально суперечливі і нестійкі особистості, що і визначає їх подвійну поведінку. Вони вивільняють свої потреби і агресивні нахили в родині, але стримують їх в інших сферах життєдіяльності. 3. Тип зі стійкою антигромадською спрямованістю. Вона властива особам, які ведуть антигромадський спосіб життя, негативно характеризуються за місцем роботи та місцем проживання. Вони систематично пиячать, вчиняють дій, які порушують права особистості, раніше судимі. Особистісна антисуспільна налаштованість таких злочинців визначає схильність даної групи до конфліктів з оточуючими людьми і їх протиправних способів вирішення. Їм властива глибока морально-психологічна деградація особистості, що розвивається на тлі алкоголізму та ведення паразитичного способу життя.

При дослідженні багатьох видів злочинів важливо для успішного попередження майбутніх протиправних проявів не обмежуватись вивченням лише особи злочинця. Між злочинцем та жертвою існує нерозривний зв'язок, який проявляється і у виборі жертви, і у виборі знарядь вчинення злочинів, та у формуванні у винного криміногенної налаштованості.

Оскільки предметом нашого дослідження є саме жінки-жертви насильницьких дій, то пропонуємо до згаданих підстав класифікацій жертв злочинів додати таку підставу як соціально-рольовий статус жінки-жертви. Соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості освіти, професійної діяльності, доступу до влади, сексуальності, ролі в родині та репродуктивної поведінки. Така підстава класифікації дає можливість говорити саме про жінок-жертв, які стали такими у зв'язку із становищем у суспільстві та ролями, які вони в ньому виконують.

Згідно з нашим дослідженням, жінки частіше зіштовхуються з

насильством в сім'ї у дорослому віці (35%). У більш ніж 30% потерпілі зіштовхувалися з психологічним насильством (приниження та образи), 24% - з фізичним (різного ступеня тяжкості тілесні ушкодження), 15% - з економічним (повне або часткове позбавлення коштів, контроль за використанням коштів тощо), близько 1% - з сексуальним насильством.

Основною причиною виникнення ситуацій, пов'язаних з насильницькими діями, здебільшого є стан алкогольного сп'яніння кривдника. Найчастіше кривдником виступає чоловік або співмешканець.

Аналіз вивчених кримінальних проваджень показує, що з потерпілих: 22% - належали до вікової групи 31-35 років, 24% - відносились до вікової групи 36-40 років, ще 24% склали наступну вікову групу потерпілих - до 45 років.

Залежно від виду поведінки потерпілих їх можна розділити на три групи:

- 1) потерпілі з неправомірним видом винної поведінки;
- 2) потерпілі з аморальним видом винної поведінки;
- 3) потерпілі з необачним видом винної поведінки.

Серед вивчених кримінальних проваджень потерпілі першої групи виявлені не були.

5. Аналіз судової практики та офіційної статистики Генеральної прокуратури України за 2016-2018 рр. щодо осіб, які потерпіли від злочинів свідчить про те, що жінки стають потерпілими у 34,4 % - 37,6 % випадків (у 2016 році усього осіб, які потерпіли від злочинів - 444617, з них жінок - 167099 осіб; у 2017 році - усього осіб, які потерпіли від злочинів - 374238, з них жінок - 133633 осіб; у 2018 році усього осіб, які потерпіли від злочинів - 344780, з них жінок - 118444 особи).

З усіх тяжких та особливо тяжких злочинів жінки стають потерпілими: у 2016 році - у 37,4% (усього потерпіло від тяжких та особливо тяжких злочинів - 187620 осіб, з них жінок - 70222); у 2017 році - 36,3% (усього потерпіло від тяжких та особливо тяжких злочинів - 165933 особи, з них жінок - 60235); у

2018 році - 35,3 % (усього потерпіло від тяжких та особливо тяжких злочинів - 136623, з них жінок - 48220).

Таким чином, динаміка тяжких та особливо тяжких злочинів, потерпілими від яких є жінки, становить - 2,1 % за період з 2016 до 2018 року.

Питома вага умисних вбивств серед тяжких та особливо тяжких злочинів, від яких потерпіли жінки, у 2016 році становить 1,4%, у 2017 році - 0,8%, у 2018 році - 1%.

Питома вага зґвалтувань серед тяжких та особливо тяжких злочинів, від яких потерпіли жінки, у 2016 році становить 0,4%; у 2017 році - 0,3%, у 2018 році - 0,4 %.

Питома вага тяжких тілесних ушкоджень серед тяжких та особливо тяжких злочинів, від яких потерпіли жінки, у 2016 році становить 0,6%; у 2017 році - 0,6%, у 2018 році - 0,8%.

Потерпілими від умисних вбивств жінки є: 2016 році - 27,9 %; 2017 році - 16,8 %, 2018 році - 28,1 %.

Матеріали, вивчених нами кримінальних проваджень, також свідчать про переважно жіночий склад потерпілих від злочинів у сімейно-побутовій сфері. При цьому відзначається досить стабільна група складів злочинів, скоєних стосовно жінок в сім'ї.

6. Дослідження причин та умов або детермінації злочинності є невід'ємною складовою діяльності, пов'язаної із запобіганням злочинів. При характеристиці криміногенних детермінант насильницьких дій, що вчиняються щодо жінок, варто використати соціально-психологічну концепцію, згідно з якою, безпосередніми причинами злочинності є деформація свідомості: суспільної, групової та індивідуальної. Ці негативні зрушення у свідомості, зі свого боку, породжуються соціальними суперечностями, які визначаються як умови, що формують причину («причини причин»). Іншу групу умов складають фактори, що сприяють реалізації вже сформованих деформацій у свідомості. Таким чином, соціальні суперечності

викликають злочинну поведінку не безпосередньо, а спочатку деформуючи суспільну та індивідуальну свідомість.

У причинний комплекс злочинів, що вчиняються щодо жінок, слід включити деформації побутової, моральної і правової суспільної свідомості, які не є специфічними і зумовлюють причини злочинності в цілому. Причинами індивідуальної злочинної поведінки є антисуспільна спрямованість особистості індивіда і криміногенна мотивація його поведінки.

Специфічна ж характеристика буде властива комплексу факторів, що мають об'єктивний характер і формують такі причини, а також сприяють їх реалізації у вигляді насильницької поведінки щодо жінки. Умовами такої злочинності виступають ті ж самі групи суперечностей, що і злочинності в цілому: суперечності в економічній сфері, в моральній сфері, у правовій сфері і в інших сферах суспільного життя. Однак ряд кримінальних явищ і процесів тут має специфіку і їх своєрідність пов'язана зі стереотипами поведінки чоловіків і жінок в сім'ї, з уявленнями про допустимість насильства, можливості вирішувати конфлікти із застосуванням фізичної сили. У зв'язку з цим першочергове значення мають чинники, які породжують основну причину даних злочинів, деформовані орієнтації в свідомості.

7. Попереджувальна діяльність є одним з основних напрямків як боротьби зі злочинністю в цілому, так і з насильством, зокрема. У цій діяльності виділяють два рівні або два напрямки – загальносоціальний і спеціально-кримінологічний.

Цілі профілактичної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю включають в себе: а) прагнення мінімізувати вплив негативних соціальних факторів, пов'язаних з причинами злочинності; б) вплив на причини правопорушень, а також на умови і обставини, що сприяють правопорушенням; в) вплив на негативні фактори у сфері безпосереднього соціального оточення особистості (мікросередовище), які в кінцевому підсумку формують індивідуальні налаштування і мотиви злочинів; г) вплив

на особистість, здатну з огляду на свої індивідуальні якості вчинити злочин або продовжувати злочинну діяльність.

Кримінологічні дослідження і практика запобігання злочинів давно довели, що сфера індивідуальної профілактики повинна бути розширена, а в коло її суб'єктів поряд з потенційними злочинцями повинні бути поміщені потенційні і реальні жертви злочинів.

У сферу заходів безпосередньо спрямованих на вирішення профілактичних завдань зараховуються не тільки особи, які вчиняють правопорушення, але і сама обстановка, в якій формується особистість і її індивідуальні налаштування.

Важливо виробити і впровадити спеціальні програми для працівників правоохоронних органів, що включають в себе способи виявлення насильства в сім'ї, розпізнання різних його форм, навички з надання допомоги жертвам домашнього насильства. Такі програми повинні складатися з наступних блоків: поняття та види сімейного насильства; психологічні особливості жертви сімейного насильства; небезпечні наслідки сімейного насильства для сім'ї та суспільства в цілому; досвід зарубіжних країн в боротьбі з сімейним насильством; партнерство з громадськими організаціями у вирішенні проблеми насильства.

Співпраця дільничних офіцерів поліції та кризових центрів є необхідною для того, щоб жінка, яка звернулася після подачі заяви в поліцію, отримувала там координати Кризового центру та проходила всю процедуру попереднього розслідування до кінця, а не забирала свою заяву, що є типовим для даної групи потерпілих. Допомога і підтримка, яку вона отримає в Центрі, допоможе жінці подолати всі труднощі, пов'язані з розслідуванням кримінальних проваджень і розглядом їх в суді. У зв'язку з цим мало б велике практичне значення введення ставки фахівця по роботі з жертвами сімейного насильства в підрозділи Національної поліції і в суди.

На сьогодні в Україні основним правовим механізмом, що дозволяє

реально протистояти проблемі сімейного насильства, є Кримінальний кодекс України. Від того, наскільки ефективно використовується існуюче кримінальне законодавство, залежить успіх усієї попереджувальної діяльності у сфері сімейного насильства.

8. Віктимологічна профілактика – це діяльність, спрямована на усунення як самої можливості виникнення віктимогенних факторів (соціальних суперечностей, конфліктних ситуацій), так і нейтралізацію і ліквідацію конкретних умов, що сприяють віктимізації особистості. В структурі спеціально-кримінологічних заходів запобігання сімейного насильства дана профілактика займає особливе місце, тому що її основна мета – захист потенційної жертви.

Головним засобом загальної віктимологічної профілактики є правове виховання. Тому, передусім, велику увагу слід приділяти віктимологічній пропаганді, яка може бути виражена в засобах масової інформації, пресі, радіо, на телебаченні. Практика свідчить, що окремі злочини стали можливими у зв'язку з правовою неосвіченістю потерпілих.

Одне з основних практичних завдань віктимології полягає в тому, щоб розкрити закономірність неналежної (провокуючої) поведінки потерпілого і, власне, криміногенну роль цієї поведінки в розвитку злочинної ситуації, в тому числі механізмі взаємин потерпілого і злочинця, специфічні особистісні властивості потерпілого, що зумовили розвиток і кримінальну розв'язку цих взаємин і інші компоненти ситуації злочину, і на цій основі виробити науково обґрунтовані практичні рекомендації з найбільш ефективного захисту потенційних потерпілих від злочинних посягань.

Можливості і перспективність індивідуальної віктимологічної профілактики засновані на визнанні потерпілих від злочинів (реальних і потенційних) носіями певної сукупності особистісних і поведінкових характеристик, сукупність яких зумовлює їх більш високу, хоча, зрозуміло, і ймовірну віктимність.

Ефективна організація загальної віктимологічної профілактики визначається її специфічними особливостями і повинна, на нашу думку, будуватися на таких концептуальних заходах і напрямках:

1. Передусім, необхідно змінити традиційний і багаторічний підхід до профілактики, орієнтований винятково на потенційних правопорушників, що залишає за її межами попереджувальний вплив на потенційних жертв.

2. З урахуванням викладеного, найважливішим завданням сьогодні є психологічна перебудова правосвідомості працівників правоохоронних органів, де важлива роль належить організації спеціалізованої підготовки працівників з усього спектра взаємин між поліцією і потерпілими.

3. Створення інформаційної бази віктимологічної профілактики, яка зараз практично відсутня. Йдеться, насамперед, про створення досить повної системи обліку і статистики жертв злочинів у державній звітності всіх правоохоронних органів.

4. Розробка цільових комплексних програм.

5. Організація громадських центрів правової та психологічної допомоги жертвам насильницьких злочинів, а також створення мережі телефонів довіри («гарячих ліній»), за якими жертви насильства отримують психологічну допомогу, консультації з правових питань, емоційну підтримку.

6. Ефективне використання засобів масової інформації, вдосконалення форм і методів правової пропаганди.

7. Розширення функцій підрозділів служби профілактики або створення спеціальних підрозділів, на які буде покладено віктимологічну профілактику потенційних жертв насильницьких злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абельцев С.Н. Тяжкие преступления против личности. Смоленск, 1998. 168 с.
2. Аванесов Г.А. Криминология, прогностика, управление. Горький. Изд-во ГВШ МВД СССР, 1975. 423 с.
3. Аванесов Г.А. Криминология. Горький, 1984. 560 с.
4. Алексеев А. И. Криминология: курс лекций. М.: Щит-М, 1998. 340 с.
5. Алиев Г.А. Криминологическая характеристика и предупреждение органами внутренних дел убийств, совершенных лицами, отбывшими наказание в виде лишения свободы: автореф. дис. ... к.ю.н.:12.00.08. М., 1998. 21 с.
6. Алиев Г.А., Бельцов Н.И. Особенности преступлений, совершенных в сфере быта и досуга. М.: Юридический институт МВД России, 1997. 33 с.
7. Алихаджиева И.С. Женщина как жертва убийства. Криминологическая характеристика и социально-правовые меры предупреждения: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Саратов, 1999. 240 с.
8. Альошина О. І. Провокуюча поведінка потерпілої особи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: зб. наук. пр.* Дніпропетровськ: ДДУВС, 2010. № 1 (47). С. 165–171.
9. Антонян Ю. М. Почему люди совершают преступления? М.: Камерон, 2006. 114 с.
10. Баклан І.В. Криминологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються неповнолітніми: автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.0. Київ: Інститут держави і права ім.В.М. Корецького НАН України, 2007. 20 с.
11. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль: Секреты

причин насилія, мотивов убийств, гнева, ворожобности, ненависти, руйнування, передраположенности личности к насилію. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 510 с.

12. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз та запобігання): монографія. Харків, 2014. 360 с.

13. Блувштейн Ю. Д. Проблема личности преступника // Вопросы борьбы с преступностью. М.: Юрид. лит., 1978. Вып. 28. С. 159-166.

14. Бурлаков В. Н. Криминология: учеб. для юрид. Вузов. СПб.: С.-Петербург. ун-т МВД России, 1999. 608 с.

15. Вакуліч Т. М.. Психологічні фактори формування віктимної поведінки жінок. *Врачебное дело*. 2017. № 7. С. 16-21.

16. Вандышев В.В. Виктимология: Что это такое? Л.: Общ-во «Знание», 1978. 19 с.

17. Вандышев В.В. Воздействие на жертву преступления как средство побуждения ее к участию в противодействии расследованию. Человек против человека. Преступное насилие. СПб, 1994. С.156-158.

18. Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів. *Право України*. 1997. № 12. С. 82-84.

19. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. 992 с.

20. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ): веб-сайт. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2612-who>

21. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. М.: Юр Инфо, 2001. 316 с.

22. Герасіна Л.М. Насильство як соціальна деструкція. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2015. №1148. С. 35-40.

23. Герцензон А.А. Введение в советскую криминологию. М.,

1966.227 с.

24. Гитин В. Анатомия криминала. Убийство. Изнасилование. Харьков: Паритет, 1996. 416 с.

25. Глобальний індекс миру 2018: веб-сайт. URL: http://bintel.com.ua/uk/article/06_15_gpi/

26. Говор Ю.О. Віктимологічні особливості поведінки жінок, які стали жертвами насильницьких злочинів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, Львів, 2009. №4. С. 269-280.

27. Говор Ю.О. Запобігання органами внутрішніх справ насильницьким злочинам щодо жінок у сім'ї: автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.08. Львів: ЛьВДУВС, 2011. 21 с.

28. Голіна В.В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом. Соціально-правове та кримінологічне. Х.: Регіон-інформ, 2004. 210 с.

29. Головкин Б. Н. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, попередження. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 2 (6). 2014. С. 123-127.

30. Головкин Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчинюються у сімейно-побутовій сфері. Харків : ППВ Нове слово, 2004. 251 с.

31. Головкин Б. М. Соціально-психологічний портрет особи сімейно-побутового злочинця. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2001. № 1. С. 189-198.

32. Гумін О., Римарчук Г. Зарубіжний досвід запобігання сімейно-побутовим насильницьким злочинам щодо жінок правоохоронними органами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 855. С. 502-509.

33. Гумін О.М. Віктимологічна профілактика насильницької поведінки як самостійний напрям індивідуального запобігання. *Вісник Академії управління*

МВС. 2009. № 4. С. 97-107.

34. Гумін О.М. Поняття кримінальної насильницької поведінки та її види. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 141-147.

35. Гумін О.М. Характеристика деяких причин та умов вчинення насильницьких злочинів у сім'ї у стані агресивної поведінки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 225-231.

36. Гумін О.М. Характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. №810. С.172-177.

37. Гумін О.М., Зубач І.М. Жертва кримінальної насильницької поведінки: віктимологічна характеристика особи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 315-322.

38. Гумін О.М., Якимова С.В. Зміст поняття насильницької злочинності. *Підприємництво, господарство і право*. №9. 2018. С. 247-250.

39. Дагель П.С. «Вина» потерпевшого в уголовном праве. *Советская юстиция*. 1967. № 6. С.10-13.

40. Декларация об искоренении насилия в отношении женщин: Провозглашена резолюцией 48/104 Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1993 года. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506

41. Джужа О. М., Моисеев Є. М. Проблеми потерпілого від злочину (кримінологічний та психологічний аспекти). Навчальний посібник. Київ: УАВС, 1994. 51 с.

42. Дмитриев А.В. Насилие: социо-политический анализ. М.: Российская политическая энциклопедия, 2000. 328 с.

43. Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. М., Юрид. Лит. 1981. 160 с.

44. Долгова А.И. Криминология: учебник. М.: Раритет, 1999. 107 с.
45. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики): практ. порадник. Сєвєродонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.;
46. Дудоров О.О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). Київ: Ваїте, 2019. 288 с.
47. Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні. UNFPA. *Український центр соціальних реформ.* 2017. URL:http://www.un.org.ua/images/documents/4496/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B8%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_2017_1.pdf
48. Еникеев М.И. Юридическая психология. М.,СПб: Питер, 2004. 68 с.
49. Жарій В., Михайлов О. Алкогольне сп'яніння як фактор віктимності потерпілих від злочинів. *Радянське право.* 1988. № 3. С. 62-64.
50. За домашнє насильство – за ґрати: Як в Україні та світі борються зі знущанням у родині: веб-сайт. URL: https://zik.ua/news/2019/11/22/za_domashnie_nasylstvo__za_hraty_yak_v_ukraini_ta_sviti_boriatsia_zi_znushchanniam_u_rodyni_946146
51. Заиграев Г.Г. Агрессивное поведение пьяниц. Борьба с алкоголизмом. М., 1996.С. 30.
52. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3-х кн. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. 424 с
53. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. К.:Научно-

практическое издание: Юринком Интер, 1999. 240с.

54. Зелинский А. Ф. Рецидив преступлений (Структура, связи, прогнозирование). Харьков: Выща шк., 1980.152 с.

55. Зелінський А.Ф. Кримінологія: курс лекцій. Х.: Прапор, 1996. 260 с.

56. Зулкарнеев Р. М. Предупреждение убийств членов семьи : автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. М. : МГУ, 1998. 24 с.

57. Игошев К. Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения. Горький: Горьковская высш. шк. МВД СССР, 1974. 168 с.

58. Игошев К.Е., Миньковский Г.М. Семья. Дети. Школа. М., 1989. 448 с.

59. Игошев К.Е., Устинов В.С. Введение в курс профилактики правонарушений. Горький, 1977. 93 с.

60. Иншаков С.М. Криминология: учебник. М.: Юриспруденция, 2000. 144 с.

61. Иванов Ю. Ф. Кримінологія : [навч. посіб.]. К. : Вид. Паливода А. В., 2006. 261 с.

62. Ігнатов О.М. Насильство як спосіб вчинення злочину: поняття та сутність. *Форум права*. 2010. № 3. С. 144–151.

63. Йосипів А.О. Детермінанти насильницької злочинності та протидія їй органами внутрішніх справ : монографія. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Л., 2011. 275 с.

64. Йосипів А.О. Насильницька злочинність: детермінанти та протидія органам внутрішніх справ : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2009. 20 с.

65. Карпец И.И. Проблема преступности. М. Юрид.лит. 1969. 168 с.

66. Кириллов М. А., Мешкова А. В., Панченко П. М. Криминологическая характеристика и предупреждение преступлений,

совершаемых в состоянии наркотического опьянения в семейно-бытовых и досуговых отношениях. АНО ВПО ЦС РФ Чебоксарский кооперативный институт «Российский университет кооперации». 2010.С. 321.

67. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. Відомості Верховної Ради України. 1984. № 51. Ст. 1122.

68. Козырев Н.Н. Семья: социологический и психологический аспекты исследования. Смоленск, 1996. 134 с.

69. Колодяжний М. Г. Насильницькі вимагання майна в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : монографія / за ред. В.В. Голіни. Х. : Кроссруд, 2010. 288 с.

70. Кон И. Ребенок и общество: историко-этнографическая перспектива. М.: Наука, 1988. 224 с.

71. Корягіна А. Запобігання злочинності як різновид соціально-профілактичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №1. С. 191-196.

72. Крайник Г.С., Зінченко К.С. Проблемні питання, які постають у зв'язку із змінами до розділів II та IV Особливої частини Кримінального кодексу України. *Молодий вчений*. 2018.№ 4 (56). С. 704-707.

73. Крижна Л.В. Попередження злочинів, що вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин: автореф. дис. ... к.ю.н.:12.00.08. К., 2000. 19 с.

74. Криминология / под ред. Н. В. Кузнецовой и Г. М. Миньковского. М. : Бек, 1998. - 236 с.

75. Криминология. Общая часть : учеб. СПб. : Питер, 1992. 131 с.

76. Криминология: учеб. для юрид. вузов / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. М. : Юристъ, 1995. 511 с.

77. Криминология: учебник / А.И.Долгова. М.: Юрид. лит., 2004.179 с.

78. Криминология: учебник для слушателей и курсантов учебных заведений МВД Украины. К.: Генеза, 1997. 76 с.

79. Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива: курс лекцій / за ред. М.Й. Коржанського. К.: Атіка, 2001. 544 с.
80. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
81. Криминологічна віктимологія: посібник / За заг. ред. професора О.М. Джужі. К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.
82. Криминологія. Загальна частина: навчальний посібник / кол. авторів А.Б.Блага, І.Г.Богатирьов, Л.М. Давиденко та ін.; за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків: Вид-во ХНУВС, 2010. 240 с.
83. Криминологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов, П. М. Опанасенко, В. Г. Пшеничний, В. Г. Сюравич; за заг. ред. О. М. Джужі. К.: Прецедент, 2004. 208 с.
84. Криминологія: навч. посібник / за заг. ред. О.М. Джужі. К.: Прецедент, 2004. 386 с.
85. Криминологія: підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ: ВД Дакор, 2018. 352 с .
86. Кубіцький С.О. Насилля – руйнуючий фактор сучасного суспільства. *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. №4(23). С. 69-72.
87. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии: монографія. Москва:Юр.Норма, НИЦ ИНФРА-М, 2016.176 с.
88. Кузнецов М. Г. Віктимологічний портрет жертви домашнього насильства, що є небезпечним для життя. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2019.№ 1(7). С. 136-144.
89. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. М.:МГУ, 1969.230 с.
90. Кузнецова Н.Ф. Уголовно–правовая профилактика преступлений с учетом социально значимого поведения потерпевшего // Потерпевший от преступления (уголовно–правовые, уголовно–процессуальные,

криминологические и психологические аспекты). Труды по правоведению. Тарту: Изд-во Тартского ун-та, 1987. 235 с.

91. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. К.:Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

92. Курс лекций по криминологии : учебное пособие / под ред. проф. И. Н. Даньшина (Общая часть) и проф. В. В. Голины (Особенная часть). Х.: Одиссей, 2006. 280 с.

93. Курс «Побутового насильства»: посібник учасника. Б. м., 1999. 264 с.

94. Ларченко М.О. Криміногенні фактори сімейного виховання. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права*: матеріали III міжн. наук.-практ. конф., присвяченої 10-річчю міжнар. гуманітарного ун-ту, м. Одеса, 28 жовтня 2011 р. Одеса : Фенікс, 2011.С. 151.

95. Лесной С.К. Насильственные преступления, совершенные против предпринимателей: автореф. дис. ... к.ю.н.:12.00.08. М., 1996. 21 с.

96. Лісова А.В.Насильство в сім'ї – об'єкт соціальної політики в США. *Соціологічні дослідження*. 2005. № 12. С. 108–116.

97. Ліщук Н.О. Жінка як жертва насильства: актуальні питання. *Європейські перспективи*. 2018. № 3. С. 195-198.

98. Ліщук Н.О. Загальносоціальна профілактика насильницьких дій щодо жінок. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С.310-315.

99. Ліщук Н.О. Законодавче визначення поняття насильства та його ознак. *Право.иа*. 2019. № 2. С. 187-190.

100. Ліщук Н.О. Наукові підходи до визначення поняття «насильство». *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С.344-346.

101. Ліщук Н.О. Стан, структура та динаміка насильницьких дій щодо жінок в Україні. *Международный научный журнал «Верховенство права»*. 2020. № 1.С. 132-137.

102. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства : навч.-метод. посіб. К., 2003.343 с.

103. Махтаев М.Ш. Основы теории криминалистического предупреждения преступлений: монография. М.: Раритет, 2001. 272 с.

104. Медведєв В.С. Кримінальна психологія. К.: Атіка, 2004. 56 с.

105. Медицький І.Б. Запобігання злочинності: Навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2008.231 с.

106. Мельник А. В. Соціальні характеристики хворих, які скоїли суспільно небезпечні дії на час гострих алкогольних психозів. Актуальные вопросы современной психиатрии и наркологии: Сборник научных работ Института неврологии, психиатрии и наркологии АМН Украины и Харьковской областной клинической психиатрической больницы № 3 (Сабуровой дачи), посвящённый 210-летию Сабуровой дачи / Под общ. ред. П. Т. Петрюка, А. Н. Бачерикова. Киев–Харьков, 2010. Т. 5.

107. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: монографія. Вид. 2–е. Одеса: НДРВВ ОЮІ УВС, 2003. 281 с.

108. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству: лист Міністерства освіти і науки України від 18 травня 20187 р. № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18>

109. Минская В.С. Уголовно–процессуальный и нравственно–психологический аспекты виктимологии. *Советское государство и право*. 1985. № 7. С.81–84.

110. Митрофанов І.І. Протидія злочинності наркозалежних осіб у сфері наркообігу: монографія. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2008. 450 с.

111. Михайлов А. Е. Виктимологические аспекты профилактики некорыстных насильственных преступлений. К.: НВТ Прав-ник-НАВСУ,1998.

44 с.

112. Міжнародна поліцейська енциклопедія [відповід. ред. Ю.І. Римаренко]: В 5-ти том. К.: Ін Юре, 2005. Т.2. 1224с.

113. Мірошніченко Т. О. Загальна характеристика рівнів віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів. *Європейські перспективи*. 2016. Вип. 2. С. 70–74.

114. Муштафєв Г. Ю. Соціально-психологічна характеристика осіб, які зазнають насильство в сім'ї. URL: undacia.org.ua/index.php/stati/58-socialno-psyhologichna-harakteristika-osib-yaki-zaznaly-nasylstva-v-simji

115. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире. М.: Норма, 2003. 13 с.

116. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України /Укладачі: Запорожцев А.В., Лабунь А.В., Заброда Д.Г., Басиста І.В., Дроздова І.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М. Київ, 2012. 246с.

117. Ніжинський С. Превенція насильства стосується кожного і розпочинається з нас особисто. URL: <https://www.msp.gov.ua/>

118. Орехов В.В. Социальное планирование и проблемы предупреждения преступности: автореф. дис... д-ра юрид. наук. Л., 1982. 21с.

119. Остроумов С.С., Франк Л В. О виктимологии и виктимности. *Сов. государство и право*. 1976. № 4. С.75-76.

120. Павлік О. Співвідношення понять «потерпілий від злочину» та «жертва злочину». *Юридична Україна*. 2008. № 6. С. 118-120.

121. Панов Н.И. Понятие насильственного преступления по законодательству Украины // Проблемы борьбы з насильницькою злочинністю: зб. матер. наук.–практ. конф. / за ред. В.І. Борисова Харків: ПФ Лествиця Марії, 2001. 62 с.

122. Пастушеня А.Н. Криминогенная сущность личности преступника:

методология познания и психологическая концепция. Минск, Академия МВД Республики Беларусь. 2000. 124 с.

123. Петин И. А. Механизм преступного насилия. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 349 с.

124. Пивоваров В.В., Макаренко Ю.С. Насильство в сім'ї: віктимологічний аспект. *Карпатський правничий часопис*. 2015. № 12. С. 92-99.

125. Повалій Л. В. Концептуальні підходи до аналізу насильства в сім'ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2010. №14 (1). С. 358–367.

126. Полубинский В.И. Криминальная виктимология. Что это такое? М.: Знание, 1977. 64 с.

127. Полубинский В.И. Печальная закономерность? (криминальная виктимология). *Неделя*. 1990. № 20. С.12–13.

128. Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления: учеб.пособие. Горький: Горьк.ВШ МВД СССР, 1979.102 с.

129. Полубинский Н. И. Виктимологические аспекты профилактики преступлений: учебное пособие. М., 1980. 77 с.

130. Попов А.Н. Насилие как основание возникновения аффекта при совершение преступлений против личности. *Российский следователь*. 2002. №6. 35 с.

131. Попович О.В. Соціально-психологічна характеристика особистості злочинця. *Часопис Київського університету права*. 2012. №2. С.313-317.

132. Потапов С.А. Психически аномальные жертвы насильственных преступлений. Человек против человека. Преступное насилие. М., 1994.239.

133. Правові засади запобігання насильству в сім'ї: Гадяцьке районне управління юстиції. Гадяч, 2011. 47 с.

134. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради

Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-19. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5, ст.34. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19/paran6#n6>

135. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [Електронний ресурс] : Закон України від 8 вересня 2005 р.№ 2866-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 52, ст.561. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

136. Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та Пояснювальна доповідь від 11.05.2011. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>

137. Про запобігання та протидію домашньому насильству [Електронний ресурс] : Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 5, ст.35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2229-19>

138. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28 липня 2017 № 650.

139. Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: Постанова Кабінету міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 655. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF>

140. Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 3 вересня 1981 р.: Сборник Международных договоров СССР, вып. XXXVII М., 1983, с.26-36.

141. Ривман Д. В. Криминальная виктимология. СПб.: Питер, 2002. 304 с.

142. Ривман Д.В. Виктимологическая профилактика. Ее особенности и место в системе криминологического предупреждения преступности. // В кн.: Вопросы профилактики преступлений. Л., 1978. С.57.
143. Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений: Учеб.пособие. Л.: 1975. 210 с.
144. Ривман Д.В. О содержании понятия «виктимность». Вопр. теории и практики борьбы с преступностью. Л. 1974. С.18–28.
145. Ривман Д.В., Устинов В.С. Виктимология. СПб.: «Юрид. центр Пресс», 2000. 332 с.
146. Ривман Д.В. К вопросу о социально-психологической типологии потерпевших от преступления // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. Иркутск: Книга, 1988.39 с.
147. Римащевская Н. М. Разорвать круг молчания. О насилии в отношении женщин. М.: КомКнига, 2005. 352 с.
148. Романов В.В. Юридическая психология. М.: Юристъ, 2000.264 с.
149. Рыбальская В. Я. Виктимологические проблемы преступности несовершеннолетних : моногр. Иркутск : Иркут. ун-т, 1983.228 с.
150. Рыбальская В.Я. Виктимность как элемент структуры механизма преступлений несовершеннолетних // Вопросы борьбы с преступностью. 1978. Вып. 29. С. 36-44.
151. Рыбальская В.Я. Методика изучения личности потерпевшего по делам о преступлениях несовершеннолетних. Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1975. 76 с.
152. Самовичев Е.Г. Ваше тайное оружие - знание психологии // В кн.: Защити себя сам. М. С. 442-446.
153. Сахаров А Б. Об антисоциальных чертах личности преступника. *Советское государство и право*. 1970. № 10. С. 110-115.
154. Світлична Ю.О. Фонові для злочинності явища як індикатор криміногенної обстановки в регіоні/ Фонові для злочинності явища:

запобігання та протидія : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. м. Харків, 27 квіт. 2018 р., МВС України, Харків. нац. Ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2018. 122 с.

155. Сердюк Л. В. О понятии насилия в уголовном праве. *Уголовное право*. 2004. № 1. С. 51-52.

156. Сингаївська І. В. Сучасні прояви віктимності жінок: окремі питання віктимологічної профілактики. *Форум права*. 2011. № 2. С. 834–838.

157. Словник української мови. URL: <http://ukrlit.org/slovnky/%D0%B6%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B2%D0%B0>

158. Соколов С. В. Социальная конфликтология [Текст]. М. : ЮНИТИ, 2001. 327 с.

159. Спиридонов Н.А. Алкоголизм и его последствия. М., 1997.

160. Станіч В. С. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського; пер. В. С. Станіч. Київ : ОВК, 2016. 138 с.

161. Статистичні дані ГПУ. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820

162. Тацій М.С. Кримінологічна характеристика особи агресивного злочинця. *Форум права*. 2011. № 1. С. 1008–1011.

163. Ткаченко І. М. Теоретико-кримінологічна характеристика факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. Т. 1. № 6-1. С. 80-83.

164. Ткаченко Т. Уголовно-правовое значение аффекта. *Законность*. 1995. №10. С. 9-15.

165. Топчій В.В. Кримінологічна характеристика особи насильницького злочинця. *Європейські перспективи*. 2015. № 5. С. 85.

166. Туляков В.О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса, 2001. 22 с.

167. Устинов В.С. Система предупредительного воздействия на преступность (криминологические и уголовно-правовые проблемы): Дис... д-ра юрид. наук. М, 1988. 246 с.
168. Устинов В.С. Соотношение целей и методов борьбы с преступностью. Н.Новгород, 1991. 52 с.
169. Филонов В. П. Состояние, причины преступности в Украине и ее предупреждение: монография. Донецк: Издательство “Донеччина”, 1999. 234 с.
170. Франк Л. В. Виктимология и виктимность (Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью) : учеб. пособие. Душанбе : Тадж. гос. ун-т, 1972. 114 с.
171. Франк Л.В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. Душанбе: Ирфон, 1977. 240 с.
172. Хохряков Г.Ф. Криминология: учебник. М.: Юристъ, 2000. 50 с.
173. Христенко В. Є. Розробка психологічного напрямку сучасної віктимології. Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2004. Вип. 28. С. 431-435.
174. Христова Г. О. Насильство в сім’ї та шляхи його попередження: законодавчий аспект. URL: www.khpg.org/ru/index.php?id=1215440842.
175. Цвіліховський Л. Деякі питання застосування законодавства про відповідальність за вчинення статевих злочинів: коментар судової практики з кримінальних справ. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 996. №6. С. 35-41.
176. Чеханюк Л. Віктимологічна характеристика осіб похилого віку як жертв злочинів. Підприємництво, господарство і право. 2008. № 8. С. 151.
177. Чеханюк Л.В. Профілактика віктимної поведінки жінки як жертви злочинного посягання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Київ. Нац. ун-т внутр. справ. К., 2010. 20 с.

178. Чечель Г.И. Жестокий способ совершения преступлений против личности. Нальчик: Нарт, 1992. 96 с.
179. Шакун В. І. Урбанізація і злочинність. К.: Атіка, 1996. 93 с.
180. Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця: монограф. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2012. 548 с.
181. Шатунова С.А. Дослідження особи насильницького злочинця: потреби теорії та практики. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 2. С. 131-135.
182. Шерстобоев В. В. Особливості соціального середовища, що формує установки на політичний екстремізм: автореф. дис. на здоб-тя наук. ступ. канд. соціол. наук: 22.00.04. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. 18 с.
183. Шестаков Д. А. Семейная криминология: криминофамилистика. 2-е изд. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петерб. ун-та, 2003. 289 с.
184. Шинкаренко О. Д. Психологічні особливості жертв подружнього насильства. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 3. С. 25–28.
185. Шнайдер Г. Криминология / пер. с нем. М.: Прогресс–Универс, 1994. 503 с.
186. Юрків Я. І. Сутність та зміст соціального феномену «насильство в сім'ї». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2013. № 27. С. 234-237.
187. Юрченко О. Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. ...кандидата юрид. наук : 12.00.08. Х., 2004. 188 с.
188. Якімова С. В., Маковецька Н. Є., Омельчук О. М. Криминологія: Загальна та Особлива частини: підручник. Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2014. 442 с.
189. Яковлев А.М. Преступность и социальная психология. М., 1971. 248 с.

190. Янович Р.М. Некоторые аспекты предупреждения насильственной преступности. *Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю*: зб. мат. наук.-практ. конф. В. І. Борисов та ін. Харків: ПФ «Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2001. С. 93–97.

191. Яценко А.М. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство: порівняльний аналіз кримінального законодавства кураїни й окремих європейських країн. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2(19). С. 35-45.

192. 90% вважають за краще мовчати. Як Україна бореться з гендерним зумовленим насильством: веб-сайт. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/domashnye-nasilstvo-90-zhinok-v-ukrajini-movchat-poziciya-i-diji-vladi-novini-ukrajini-50073009.html>

Основні соціально-демографічні характеристики жінок, що потерпіли від домашнього насильства (узагальнення)

(за результатами вивчення 200 кримінальних проваджень за фактом вчинення домашнього насильства)

Відсотковий розподіл жінок, що потерпіли від домашнього насильства

Вікова група	
31-35 років	22 %
36-40 років	24 %
До 45 років	24 %
Освіта	
Вища освіта	18 %
Без освіти	0 %
Середня /ПТУ	45,5 %
Початкова	36,5 %
Вид зайнятості	
Некваліфіковані робітники	18 %
Кваліфіковані робітники	24 %
Підприємці	7 %
Не працююча	40 %
Службовці	5 %
Взаємини з сімейним кривдником	
Часті конфлікти, сварки	34 %
Бійки	56 %
Неприятні стосунки	50 %
Ненависть	24 %

Поведінка під час вчинення насильства	
Нейтральна	20 %
Соціально схвалювана	8 %
Винна	74 %
Віктимна	80 %
Аморальна поведінка жертви: зловживання спиртними напоями, зради, образи, побої, знуцання	26 %
Вид насильства	
фізичне	24 %
економічне	15 %
психологічне	30,9 %
сексуальне	1 %
Звертались по допомогу	
До родичів	10 %
Не звертались по допомогу	60 %
В правоохоронні органи	30 %

Основні соціально-демографічні характеристики кривдників, що вчинили домашнє насильство (узагальнення)

Відсотковий розподіл кривдників, що вчинили домашнє насильство (за результатами вивчення 200 кримінальних проваджень за фактом вчинення домашнього насильства)

Вікова група	
21-25 років	5 %
26-30 років	10 %
31-35 років	15 %
36-40 років	40 %
41-45 років	18 %
46 - 50 років	12 %
Освіта	
Вища освіта	20,5 %
Незакінчена середня	20 %
Середня	50 %
Середньо-спеціальна	33,5 %
Вид зайнятості	
Робітники	52 %
Кваліфіковані робітники	30 %
Не мають кваліфікації	22 %
Дрібні робітники	2 %
Службовці	14 %
Безробітні	28 %
Сімейний стан	
Зареєстрований шлюб з потерпілою	74 %
Перший шлюб	72 %

Наявність судимостей	
Одна	28 %
2 і більше судимостей	48,5 %
у сфері сімейно-побутових відносин	36,6 %
Участь у сімейному господарстві, вихованні дітей	
Матеріально не забезпечували сім'ю	52 %
Не брали участь у господарській внутрішньо-сімейній роботі	60 %
Не брали участь у вихованні дітей, а якщо брали, воно зводилося до негативного впливу на неповнолітніх членів сім'ї	71 %
У стосунках з членами сім'ї обирали грубий стиль спілкування	76 %
Зловживання алкоголем	
Постійно вживали спиртні напої	88 %
З них:	
Страждали запоями	56 %
Вживали спиртне регулярно	30 %
Перебували в момент скоєння злочину у стані алкогольного сп'яніння.	82 %
Мотив вчинення насильства:	
Незадоволеність характером потерпілої	33,5 %
Незадоволеність тим, як потерпіла виконувала домашні обов'язки	10 %
Головним становищем в сім'ї жінки	4 %
Помста у зв'язку з відмовою дати гроші на спиртне	14 %
Помста за звернення потерпілої в правоохоронні органи	6 %
Помста за зраду	22 %